

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI**

ARAP GRAMERİNDE HÂL

**Hazırlayan
Celal ÖRAL**

**Danışman
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2014
KAYSERİ**

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP GRAMERİNDE HÂL
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Celal ÖRAL

Danışman
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Haziran 2014
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Celal ÖRAL

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“**Arap Gramerinde Hâl**” adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Celal ÖRAL

Danışman

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN danışmanlığında Celal ÖRAL tarafından hazırlanan “**Arap Gramerinde Hâl**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

...26.../06/2014

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN.....
 Üye : Doç. Dr. Abdulkadir BAYRAM.....
 Üye : Doç. Dr. Süleyman DOĞANAY.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 4/7/14 tarih ve 04/07/2014 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...04/07/2014
 Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
 Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap Gramer'inin belli bir konusunu derinlemesine ve bütüncül bir şekilde ele alan eserlerin azlığı bizi bu çalışmaya sevk eden etkenlerin başında gelir. Hâl konusunun Arap dilinde geniş yer tutan önemli konulardan biri olması; detaylarının fazlalığı, dilbilimcilerin farklı yaklaşımları ve özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'de müfred ve cümle hâlinde çokça kullanılan bir üslûp olarak karşımıza çıkması hasebiyle "Arap Gramerinde Hâl" konusunu araştırma mevzûmuz olarak tercih ettik. Bu çalışmanın amacı Arap Gramerinde yazılmış değişik Nahiv kitaplarında dağınık halde yer alan hâl konusunu derli toplu bir şekilde bir araya getirip bu konuda araştırma yapmak ve bu konuyu derinlemesine öğrenmek isteyen okuyucu ve araştırmacılara kolaylık sağlamaktır. Arap Gramerinde Hâl adını taşıyan tezimiz, nahiv ilmine yeni katkılarda bulunma gibi bir maksattan hareket ederek değil de, bu sahadaki mevcut bilgilerin belli bir sistem dâhilinde derinlemesine ve derli toplu bir şekilde bir araya getirmek maksadıyladır.

Araştırmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Araştırmamızın giriş bölümünde, hâl konusunun da içinde bulunduğu mansub olan kelimeleri maddeler halinde verdik, daha sonra Arapça cümle çeşitlerinden bahsettik. Birinci bölümde hâl kelimesinin etimolojik kökeni ve Arapça nahiv kitaplarında geçen hâlin ıstılahi tanımlarından birkaç tanesini verdik, daha sonra zilhâl olan kelimelere ve bu konuda nahivciler arasındaki ihtilaflara değindik. İkinci bölümde hâlin âmili ve zilhâl hakkındaki hükümlerden, hâlin âmilinden, hâl ve zilhâlin hazfedildiği yerlerden bahsettik. Üçüncü bölümde hâlin, âmili ve şâhibi ile olan alakasından, hâlin âmilinden önce veya sonra geldiği yerlerden, hâlin zilhâlden önce ve sonra geldiği yerlerden, hâlin zilhâl ile mutabakatından bahsettik. Dördüncü bölümde ise hâl cümlesinden ve hâl cümlesinde bulunan râbıt ve hükümlerinden bahsedildi. Elimizden geldiği kadar her konuyla ilgili bol bol örnekler verdik ve bu örneklerde özellikle hâlin âmilini, zilhâl ve hâl olan kelime veya cümleyi tesbit etmeye çalıştık. Örneklerimizi başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Hadis-i Şerifler, klasik Arap şiiri ve modern kitaplarda geçen cümlelerden verdik. Okuyucunun kolay ulaşması için her bir örnekle ilgili kaynak gösterdik. Çalışmamızda bolca örnek kullanarak konuların daha iyi anlaşılmasını amaçladık.

Araştırmamıza kaynaklık teşkil eden eserleri mümkün olduğunca bu alanda klasik ve modern Arap dilinde yazılmış ve yayınlanmış eserlerden, kısmen de bu alanda neşredilmiş Türkçe kaynaklardan seçtik.

Tüm gayretimizle birlikte gösterdiğimiz çaba ve özene rağmen çalışmamızda bir takım noksanlık ve hataların bulunabileceği tabiidir. Dolayısıyla gözümüzden kaçmış bir bilgi veya detay olabilir. Tezimizin bir eksikliğini veya yanlışını bulup da bize bildiren okuyucuya her zaman müteşekkir olacağımızı şimdiden söylemek istiyorum.

Bu çalışmada maddî manevî teşvik, destek ve yardımlarını esirgemeyen, çalışmamızın ilmî ve teknik zaatlardan arındırılmasına vesile olan başta değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN olmak üzere, ilmi ve tecrübesiyle bana katkı sunan arkadaşlarıma, araştırmam süresince daima yanımda olduğunu hissettiren fedâkâr ve cefâkâr kıymetli eşim Çiçek ÖRAL'a, zaman zaman ihmal etmek zorunda kaldığım sevgili çocuklarım Bilal, Furkan, Hacer ve Hatice'ye teşekkür ediyorum.

Celal ÖRAL

ARAP GRAMERİNDE HÂL

Celal ÖRAL

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2014

Danışman: Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

ÖZET

Arap Gramerinde hâl, mansubat grubu içinde mütâlâa edilir. Cümlelerin temel unsurları tamamlandıktan sonra geldiği için hâle fa'le denilmiştir. Bununla beraber bazı cümlelerde hâl, cümlelerin temel bir unsuru gibi görev yapabilmektedir. Arapça'da bir cümlelerin tam olarak anlaşılması için hâl kelimesinin bilinmesi önem arz etmektedir. Çünkü hâl bir çok yönden haber ve sıfata benzemektedir. Bunlarla karıştırmamak için cümlede hâlin tespiti son derece önemlidir. Hâl çoğunlukla müştak ve nekre kelimelerden gelirken az da olsa bazı şartlarla câmid ve marife kelimelerden gelebilmektedir. Yine hâl müfred bir kelime şeklinde gelebildiği gibi cümle şeklinde de gelebilmektedir. Müfred kelimedenden maksat cümle olmamasıdır, yani burada tesniye ve cemî de müfred kabul edilmektedir. Arapça cümle çeşitlerinden biri de hâl cümlesidir. Cümlelerin anlamını doğru tespit etmek için hâl cümlesinin de bilinmesi son derece önemlidir.

Bir kelimenin hâl olup olmadığını anlamak için öncelikle hâlin âmilini ve zilhâli tespit etmek gerekir. Cümlede zilhâl mübtedâ, haber, fâ'il, nâib-i fâ'il gibi cümlelerin temel unsurlarından olabildiği gibi; cümlelerin yan unsurları olarak bilinen mef'ûlu bih, mef'ûlu mutlak, mef'ûlu ma'ah, mef'ûlu fih ve muzâfun ileyh gibi kelimeler de zilhâl olabilmektedir. Ancak muzâfun ileyh'in zilhâl olması için bazı şartlara bağlıdır. Aynı şekilde hâlin âmilini de iyi tespit etmek gerekir. Hâlin âmili fiil, şibh-i fiil ve mâ'na-i fiil olarak gelebilmektedir. Diğer taraftan hâl ile zilhâlin takdim ve te'hirî olabildiği gibi hâl ve zilhâlin hazfî de olabilmektedir.

Anahtar kelimeler: 'âmil, fiil, şâhibu'l-hâl, zilhâl, ma'zûf, müştak, câmid, nekre, ma'rife.

IN ARABIC GRAMMER HAL

Celal ÖRAL

Erciyes University Institute of Social Sciences

Postgraduate Thesis, June 2014

Advisor: Prof.Dr.Halim ÖZNURHAN

ABSTRACT

Hal in Arabic grammar, group is in mensubat opinons proffered. After completion of the basic elements of the sentence where the fadla were called to hal. However, in some sentences hal can serve as an essential element of the sentence. For a complete understanding of the sentence in Arabic, hal is important to know the word. Because, hal in many ways is similar to haber and adjectives. Not to be confused with them hal is extremely important in the determination of sentence. Hal, mostly in the derived and Nekra of words, while at least Although in some circumstances may come from the word camid and marife. Hal again, as it can come in the form of a single word, may come in the form of sentences. Single word meaning, sentence is not. So here are considered singular and plural binary. Hal is one of the kinds of sentences in Arabic sentences. Fort he right to determine Meaning of the phrase hal also known sentences is extremely important.

For understand whether there is a word hal, hal first need to identify the amilini and zilhali. In the zilhal mübteda, haber, fail, naib-i-i fail a core element of the sentence as is possible, side known as elements of sentences mefulün bih, mefulu mutlak, mefulu maa, mefulün fih, and muzafun ileyh words as as well can be zilhal . But muzafun ileyh There are some conditions to be zilhal. Likewiseneed well to identify the amilini of Hal . Hal of amili verb, as şibh-i fiil can come and mana-i fiil. on the other hand Presentations and may zilhal with hal te'hiri hal and as can be zilhal the hazfi.

Keywords: ‘âmil, fiil, şaḥibu’l-ḥal, zilḥal, maḥzûf, müştak, câmid, nekre, ma‘rife.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

h	خ	,	ا
z	ذ	s	ث
ş	ص	h	ح
c	ع	ḍ	ض
ğ	غ	t	ط
k	ق	z	ظ

KISA SESLİLER

İ,i	:	َ	U,u	:	ُ	A, a/E,e	:	َ
-----	---	---	-----	---	---	----------	---	---

İ,i	:	ي-	Ü,ü	:	ؤ-	A, a	:	أ
-----	---	----	-----	---	----	------	---	---

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	viii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
I. ARAPÇA'DA CÜMLE VE CÜMLEYİ OLUŞTURAN UNSURLAR	2
A. Cümle (الْجُمْلَةُ).....	2
B. Lafız (الَلْفَظُ)	3
C. Kelime (الْكَلِمَةُ)	3
D. Kelâm (الْكَلَامُ)	4
E. Kelim (الْكَلِمُ)	4
F. Terkîb (التَّرْكِيبُ)	4
1. Terkîb-i İsnâdî (التَّرْكِيبُ الْإِسْنَادِي).....	5
2. Terkîb-i Beyânî (التَّرْكِيبُ الْبَيَانِي)	5
3. İzâfet Terkîbi (التَّرْكِيبُ الْإِضَافِي)	6
4. Atfî Terkîb (التَّرْكِيبُ الْعَطْفِي).....	6
5. Mezcî Terkîb (التَّرْكِيبُ الْمَزْجِي).....	7
6. Terkîb-i ʿAdedî (التَّرْكِيبُ الْعَدَدِي)	7
II. CÜMLE ÇEŞİTLERİ.....	7
A. İsim Cümlesi (الْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ).....	7
B. Fiil Cümlesi (الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ)	8
C. Şibh-i Cümle (شِبْهُ الْجُمْلَةِ).....	9

D. Şart Cümlesi (الْجُمْلَةُ الشَّرْطِيَّةُ)	9
E. Büyük ve Küçük Cümle	10
1. Büyük Cümle.....	10
2. Küçük Cümle	10
F. Haberî ve İnşâî cümle.....	10
1. Haberî Cümle.....	10
2. İnşâî Cümle.....	11
G. Bağımlı ve Bağımsız Cümle	11
1. Bağımsız Cümle	11
2. Bağımlı Cümle	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ĤÂL VE ZİLĤÂL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ĤÂL KELİMESİNİN ETİMOLOJİK ve SÖZLÜK ANLAMI	13
1. Ĥâl sözcüğünün etimolojisi	13
2. Ĥâl kelimesinin sözlük anlamı.....	13
B. ĤÂL KELİMESİNİN İŞTİLAĤÎ ANLAMI.....	16
C. TANIMLARDA GEÇEN KELİMELERİN TAHLİLİ	17
1. Vâsf (وَصْفٌ) Kelimesinin Tahlili	17
2. Hey'et (الْهَيْئَةُ) Kelimesinin Tahlili	18
3. Fađle (الْفَضْلَةُ) Kelimesinin Tahlili	19
4. Mansûb (مَنْصُوبٌ) Kelimesinin Tahlili.....	23
D. ŞÂĤİBU'L-ĤÂL (ZŪ'L-ĤÂL) OLAN KELİMELER.....	24
1. Şâĥibu'l-Ĥâlin Tanımı.....	24
2. Şâĥibu'l-Ĥal Olan Kelimelerin Cümledeki Konumu.....	24
a. Fâ'ıl konumunda olan şâĥibu'l-ĥâl.....	26
b. Nâib-i fâ'ıl (gizli özne) konumunda olan şâĥibu'l-ĥâl.....	27
c. Haber konumunda olan şâĥibu'l-ĥâl.....	27
d. Mübtedâ konumunda olan şâĥibu'l-ĥâl	27
e. "كَانَ" ve benzerlerinin ismi konumunda olan şâĥibu'l-ĥâl	28

f. Mef'ûlu bih konumunda olan şâhibu'l-hâl	28
g. Mef'ûlu muṭlaḳ konumunda olan şâhibu'l-hâl	29
h. Mef'ûlu fih konumunda olan şâhibu'l-hâl	29
ı. Mef'ûlu lieclihi/mef'ûlu leh konumunda olan şâhibu'l-hâl	29
i. Mefû'lu ma'ah konumunda olan şâhibu'l-hâl	29
j. Tamlayan (الْمُضَا فُ إِلَيْهِ) konumunda olan şâhibu'l-hâl	30
E. HÂLİN ŞARTLARI	35
1. Hâlin Birinci Şartı: Sıfat-i Müntakile (Geçici Sıfat) Olması	36
a. Sıfât-ı Sâbitenin (Devamlı Sıfat) Tanımı	36
b. Sıfât-ı Sâbitenin Hâl Olabilmesinin Şartları	37
2. Hâlin İkinci Şartı: Müştak Bir Kelime Olması	40
a. Müştak Bir Kelime ile Te'vil Edilmiş Câmîd Hâlin Şartları	40
b. Müştak Bir Kelime ile Te'vil Edilmeden Câmîd Hâlin Şartları	43
3. Hâlin Üçüncü Şartı: Nekre Olması	47
4. Hâlin Dördüncü Şartı: Hâl ile Şâhibu'l-Hâlin Mâna Bakımından Aynı Kişi Olması.	51
G. HÂLİN GELİŞ ŞEKİLLERİ	52
1. Cümleye Kattığı Anlam Bakımından	52
a. Hâl-i Müessise: (الْحَالُ الْمُؤَسَّسَةُ)	52
b. Hâl-i Müekkide: (الْحَالُ الْمُؤَكَّدَةُ)	53
2. Zaman Bakımından	55
a. Hâl-i Muḳârine: (الْحَالُ الْمُقَارِنَةُ)	56
b. Hâl-i Muḳaddere: (الْحَالُ الْمُقَدَّرَةُ)	56
c. Hâl-i Maḳkiye: (الْحَالُ الْمُحْكِيَّةُ)	56
3. Zilhâl ile Alâkası Bakımından	57
a. Hâl-i Ḥaḳîkiye: (الْحَالُ الْحَقِيقِيَّةُ)	57
b. Hâl-i Sebebiyye: (الْحَالُ السَّبَبِيَّةُ)	57
4. Doğrudan Kastedilip Edilmeme Bakımından	58

a. Hâl-i Makşûde: (أَلْحَالُ الْمَقْصُودَةُ لِدَاتِهَا).....	58
b. Hâl-i Muvattîa: (أَلْحَالُ الْمُوَطَّئَةِ).....	58
G. HÂLİN BİRDEN FAZLA GELMESİ.....	59
1. Bir Zilhâl için Birden Fazla Gelen Hâl.....	59
2. Birden Fazla Zilhâl için Birden Fazla Gelen Hâl.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

HÂLİN ʿÂMİLİ VE ZİLHÂLİN HÜKÜMLERİ

A. HÂLİN ʿÂMİLİ.....	65
1. Hâl ʿÂmili olan Fiil.....	66
2. Hâl ʿÂmili olan Şibh-i Fiil.....	67
3. Hâlin ʿÂmili olan Maʿnâ-i Fiil.....	69
B. ZİLHÂL (ŞÂHİBU'L-HÂL)	73
1. Zilhâlin Tanımı	73
2. Nekre bir Kelimenin Zilhâl Olabilmesinin Şartları.....	74
3. Zilhâl Olarak Kullanılan Semâʿî Kelimeler	79
C. HÂL ʿÂMİLİNİN HAZFEDİLDİĞİ YERLER	80
1. Hâlin Âmilinin Hazfedilmesinin Câiz Olduğu Yerler	80
2. Hâlin ʿÂmilinin Hazfedilmesinin Vâcip Olduğu Yerler	81
D. HÂL VE ZİLHÂLİN HAZFEDİLDİĞİ YERLER.....	83
1. Hâlin Hazfinin Câiz Olduğu Yerler	83
2. Hâlin Zikredilmesinin Vâcip Olduğu Yerler	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂLİN, ʿÂMİLİ VE ŞÂHİBİ İLE OLAN ALAKASI

A. HÂLİN, ʿÂMİLİNDEN ÖNCE VEYA SONRA GELDİĞİ YERLER.....	87
1. Hâlin Âmilinden Önce veya Sonra Gelmesinin Câiz Olduğu Yerler	87
2. Hâlin, ʿÂmilinden Önce Gelmesinin Vâcip Olduğu Yerler	89
3. Hâlin, ʿÂmilinden Sonra Gelmesinin Vâcip Olduğu Yerler.....	91
B. HÂLİN, ŞÂHİBİNDEN ÖNCE VEYA SONRA GELDİĞİ YERLER	97
1. Hâlin Zilhâlden Önce Vücûben Geldiği Yerler.....	97
2. Hâlin Zilhâlden Sonra Vücûben Geldiği Yerler.....	98
3. Hâlin, Zilhâlden Önce veya Sonra Gelmesinin Câiz Olduğu Yerler	102
C. HÂLİN ZİLHÂL İLE MUTÂBAKATI (UYGUNLUĞU)	102

1. Hâlin Zilhâl ile Mutâbakâtının Zorunlu Olması	102
2. Hâlin Zilhâl ile Mutâbakâtının Zorunlu Olmadığı Yerler	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂL OLAN CÜMLE VE HÂL CÜMLESİNDE BULUNAN RABİT VE HÜKÜMLERİ

A. HÂL OLAN CÜMLE	106
1. Hâl Cümlesinde Bulunması Gereken Şartlar	106
2. Hâl olan Cümlede Zilhâlin Ma'rife veya Nekre Bakımından Durumu	107
3. Hâl olan Cümle Çeşitleri	109
B. HÂL CÜMLESİNDE BULUNAN RÂBİT VE HÜKÜMLERİ	109
1. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliyenin Bulunmasının Vâcip Olduğu Yerler	110
2. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliyenin Bulunmamasının Vâcip Olduğu Yerler	113
3. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliyenin Bulunup Bulunmamasının Câiz Olduğu Yerler	121
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ	134

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eserde
a.y.	: Aynı yer
s.a.v.	: Sallalâhu ʿaleyhi ve sellem
bkz.	: Bakınız
bsy.	: Basım yeri yok
b.	: Bin, ibn
a.s.	: ʿAleyhisselam
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
Tahk.	: Tahkik eden
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
m.	: Milâdî
md.	: Madde
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
vd.	: Ve devamı
t.y.	: Tarih yok

GİRİŞ

Arap Grameri sarf ve nahiv olarak iki temel disipline ayrılır. Sarf (şekil bilgisi, morfoloji), kastedilen mânaya ulaşmak için kelimenin aldığı şekiller ile ilgilenen bilgi dalıdır. Nahiv (sözdizimi, sentaks) ise bir lafzın, bir kelimenin cümle içindeki durumunu ve i'rabını inceler.

Arap Gramerinde cümle içerisindeki kelimelerin raf', nasb, cer ve cezm şeklinde adlandırılan ve onların cümledeki konumlarını belirlemede, başka bir tabirle onların cümlelerin hangi ögesi olduğunu tespit etmede belirleyici olan durumları vardır.

Nahiv alimleri cümle içerisinde bir âmilin tesirinde olan ve i'rab açısından belli bir konuma sahip olan kelimeleri dört kategoriye ayırmışlardır.

1. **Merfû'ât:** Cümlede raf' makamında olan kelime veya kelime gruplarıdır.
2. **Manşûbât:** Nasbedilmiş kelime veya cümlelerdir.
3. **Mecrûrât:** Cer halindeki kelime ya da cümlelerdir.
4. **Meczûmât:** Cezm halindeki kelime ya da cümlelerdir.

Cümle içinde manşub konumda olan kelimeler şunlardır:

1. Mef'ûlu bih (الْمَفْعُولُ بِهِ)
2. Mef'ûlu mutlak (الْمَفْعُولُ الْمَطْلُوقُ)
3. Mef'ûlu fih (الْمَفْعُولُ فِيهِ)
4. Mef'ûlu lieclih (leh) (الْمَفْعُولُ لِأَجْلِهِ)
5. Mef'ûlu ma'ah (الْمَفْعُولُ مَعَهُ)
6. Hal (الْحَالُ)
7. Temyîz (التَّمْيِيزُ)

8. Müstesna (الْمُسْتَشْنَى)
9. إِنَّ ve benzerlerinin ismi (إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا)
10. كَانَ ve benzerlerinin haberi (كَانَ وَأَخَوَاتُهَا)
11. Cinsini nefyeden لَا nin ismi (لَا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ)
12. لَيْسَ ye benzeyen harflerin haberi (الْأَخْرَفُ الْمُشَبِّهَةُ بِلَيْسَ)
13. Başında naşb edâtı bulunan muzârî fiiller (الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَنْصُوبُ)

Araştırmamızın konusu, manşûbat grubu içerisinde zikri geçen hâl konusudur. İncelediğimiz hâl konusu, Arap dilinin gramerinde manşubat grubu içinde yer almakla beraber cümle ile alâkası da bulunmaktadır. Bilindiği gibi Arapça cümle çeşitlerinden biri de hâl cümlesidir. Konunun bütünlüğü açısından hâl konusuna geçmeden önce, içinde hâl cümlesinin de bulunduğu cümle konusuna detaylı olmaksızın yüzeysel bir şekilde değinmeyi uygun buluyoruz.

I. ARAPÇA'DA CÜMLE VE CÜMLEYİ OLUŞTURAN UNSURLAR

A. Cümle (الْجُمْلَةُ)

Cümle, bir mâna ifade edecek kadar kelimelerden meydana gelen bir emir, bir dilek, bir duygu, bir olay, bir hüküm bildiren söz dizimidir. Örneğin: الطَّالِبُ يَذْهَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ “Öğrenci okula gidiyor.” gibi.

Arapça'da cümle, lafız (الْلَفْظُ), kelime (الْكَلِمَةُ), kelâm (الْكَلَامُ), kelim (الْكَلِمُ) ve terkîb (الْتَرْكِيبُ) ile yakından ilgilidir. Cümlelerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramların da bilinmesi gerekir. Kelime harflerden oluştuğu gibi cümle de kelimelerden oluşur. Onun için cümleyi anlamanın yolu kelimeleri bilmekten geçer. Çünkü kelimeler cümleyi oluşturan temel unsurlardır.

B. Lafız (الْفَظُ)

Anlamalı veya anlamsız bazı harfleri kapsayan seslerdir.¹ Örneğin: "زَيْدٌ" kelimesi, bir şahsa delalet ettiği için anlamlı, "زَيْدٌ" kelimesinin tersi olan "دِيزٌ" ise anlamsız olduğu hâlde bir lafızdır.

C. Kelime (الكَلِمَةُ)

Sözlükte, yaralamak, tesir etmek, acı vermek ve anlaşılır şekilde konuşmak gibi anlamlara gelmektedir.² Terim olarak “*müfred bir mânayı ifade etmek için konulmuş lafızdır*” şeklinde tarif edilebilir.³ Bir ma‘naya delalet etmekle lafızdan ayrılmış olur. Arapça’da kelimeler; isim يَدٌ، شَجَرٌ، زَيْدٌ gibi, fiil كَانَ، قَالَ، نَصَرَ gibi, harf قَدْ، سَوْفَ gibi, diye üç kısma ayrılır. Arapça’da dördüncü bir kelime türü yoktur.⁴ Arapça’da kelimelerin müfred ve mürekkep olmak üzere iki şekilde kullanımları vardır. Müfred olarak kullanılan kelimeler naḥve konu olmazlar. Çünkü naḥiv ilmi, kelimelerin birbiri ile olan ilişkilerinden bahseden bir ilimdir. Kelimeler de ancak cümle içinde kullanıldıkları zaman başka kelimeleri etkileyerek ve başka kelimelerden etkilenecek cümlede bir anlam kazanırlar.

¹ Ebu Muhammed ‘Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. ‘Abdullah **İbn Hişâm** el-Ensârî el-Mısrî, *Sebilu’l-Hudâ ‘alâ Şerhi Kaṭri’n-Nedâ ve Belli’s-Şedâ*, (tahk. ‘Abdulcelîl el-‘Aṭa el-Bekrî) Mektebetu Dâri’l-Fecr, 3. Baskı, Dimeşk 2001, s. 43.

² Ebu Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu‘cemu Meḳâyisi’l-Luġa* (thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn), Dâru’l-Fikr, t.y., V, 131.

³ Mevlânâ ‘Abdurrahman b. Aḥmed Nûruddîn **el-Câmî**, *el-Fevâidu’ḍ-Ḍıyâiyyeti ‘alâ Metni’l-Kâfiyyeti fi’n-Naḥvi Şerh-i Molla Câmi*, Dâru’l-İḥyai’t-Turâsi’l-‘Arabi, 1. Baskı, Beyrut 2009, I, s. 16; Fâḫıl Şâlih **es-Samerrâi**, *el-Cümletu’l-‘Arabiyyetu Te’lifuha ve Aḫsâmuha*, Dâru’l-Fikr, 2. Baskı, Ürdün 2007, s. 9.

⁴ **İbn Hişâm**, *a.g.e.*, s. 44.

D. Kelâm (الْكَلَامُ)

Kelâm, “bizzat kendisi kastedilerek söylenen ve tam bir yargı bildiren bağımsız cümledir”⁵ şeklinde tarif edilebilir. Kelâma “cümle-i müfide” (الْجُمْلَةُ الْمُفِيدَةُ) yani anlamlı cümle de denir. Cümle-i müfideden maksat, muhatabın üzerinde susmasıdır. Örneğin: أَحْمَدُ يَأْكُلُ الطَّعَامَ “Ahmet yemek yiyor” cümlesini duyan muhatap ne demek istediğimizi anlar ve susar. Ancak إِنْ تَجْتَهِدْ “eğer çalışırsan...” dediğimizde, muhatabımız bir beklenti içine girer ve تَنْجَحْ “başarısın” cümlesini dememizi bekler. Dolayısıyla her kelâm bir cümledir fakat her cümle bir kelâm değildir.

E. Kelim (الْكَلِمُ)

Üç ve daha fazla kelimedenden ibâret olan söz dizimidir. Müfredi “الكَلِمَةُ” olan cemî/çoğul bir kelimedir.⁶ Örneğin, إِنْ قَامَ زَيْدٌ “Zeyd ayağa kalkarsa” cümlesi üç kelimedenden oluştuğu için “kelim” dir ancak tam bir mâna ifade etmediğinden “kelâm” değildir. قَامَ زَيْدٌ “Zeyd ayağa kalktı” cümlesi tam bir anlam ifade ettiği için “kelâm”, fakat en az üç kelimedenden oluşmadığı için “kelim” değildir. قَدْ قَامَ زَيْدٌ “Zeyd yakında ayağa kalkacak” cümlesi ise tam bir anlam ifade ettiği için “kelâm”, en az üç kelimedenden oluştuğu için de “kelim” diyebiliriz.

F. Terkîb (التَّرْكِيبُ)

İki veya daha fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu söz dizimidir. İster النَّجَاةُ “Kurtuluş doğrudur” gibi tam bir anlam ifade etsin, ister إِنْ تُتَّقِنَ عَمَلَكَ “Kurtuluş doğrudur” gibi tam bir anlam ifade etsin, ister

⁵ Bahâuddîn Ebu Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdirrahman b. ‘Abdillâh el-‘Ukaylî, *Şerhu İbn ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (tahk. Dr. Emil Bedî‘ Ya‘qub) Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2010, I, 19; Mustafa el-Ġalâyyînî, *Câmi‘u’l-Durûsi’l-‘Arabîyye*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1994, I, 12.

⁶ İbn ‘Aķîl, *a.g.e.*, I, 20.

“Şayet işini iyi yaparsan” gibi tam bir anlam ifade etmesin.⁷ Altı tane terkîb çeşidi vardır.

1. Terkîb-i İsnadî (التركيب الإسنادي)

Bir kelimenin diğer bir kelime ile hüküm kazanmasıdır. Terkîb-i isnadî iki kısımdan meydana gelir. Hüküm ifade eden kısma “müsned” (المُسْنَدُ), müsnedle hüküm kazanan kısma ise “müsnedün ileyh” (المُسْنَدُ إِلَيْهِ) denir. Terkîb-i isnadî’de müsned ve müsnedün ileyh bulunmak zorundadır. Terkîb-i isnadî’ye cümle de denir.⁸

2. Terkîb-i Beynî (التركيب البياني)

İki kelimenin, ikincisinin birinciyi açıklayacak şekilde bir araya gelerek oluşturduğu terkiptir. Bu da üç kısma ayrılır:

a. Sıfat Terkîbi (التركيب الوصفي)

Bir ismin, kendisinden sonra gelen lafızla nitelik ve özellik kazanmasıdır. Nitelenen isme “mevsuf” (المَوْصُوفُ), niteleyen isme ise “sıfat” (الصِّفَةُ) denir. Örneğin: فَازَ التَّلْمِيزُ “Çalışkan öğrenci başardı.”⁹ Bu cümlede geçen "فَازَ" kelimesi fiil, "التَّلْمِيزُ" kelimesi fâ‘il ve mevsuf, "المُجْتَهِدُ" kelimesi ise onun sıfatıdır.

b. Te’kid Terkîbi (التركيب التوكيدي)

Bir ismin kendisinden sonra gelen isimle te’kid edilmesidir (pekiştirilmesidir). Örneğin: جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ “Kavmin tamâmı geldi” cümlesinde geçen "جَاءَ" fiil, "الْقَوْمُ" fâ‘il ve müekked (المُؤَكَّدُ), ondan sonra gelen "كُلُّهُمْ" kelimesi ise te’kid (المُؤَكَّدُ) dir.

⁷ el-Galâyyînî, a.g.e., I, 10.

⁸ el-Galâyyînî, a.g.e., I, 11.

⁹ el-Galâyyînî, a.g.e., I, 12.

c. Bedel Terkîbi (التَرْكِيبُ الْبَدَلِيُّ)

Getirilen iki isimden ikincisinin, birincisini açıklaması ve pekiştirmesi amacıyla oluşturulan terkiptir. Örneğin: جَاءَ خَلِيلٌ أَخُوكَ “Kardeşin olan Halil geldi”¹⁰ cümlesinde geçen "جاء" fiil, birinci isim olan "خَلِيلٌ" kelimesi fâ'il ve mübdelü minh, (الْمُبْدَلُ مِنْهُ) ikinci isim olan "أَخُوكَ" kelimesi, Halil'in kim olduğunu açıklamak maksadıyla geldiği için “bedel”dir.

3. İzâfet Terkîbi (التَرْكِيبُ الْإِضَافِيُّ)

Bir ismin kendisinden sonra gelen isimle hususiyet ve destek kazanmasıdır. Türkçede “isim tamlaması” anlamındadır. Birinci isme tamlanan anlamında muzâf (الْمُضَافُ), ikinci isme tamlayan anlamında muzâfun ileyh (الْمُضَافُ إِلَيْهِ) denir. Örneğin: كِتَابُ التَّلْمِيزِ، صَوْمُ النَّهَارِ “Öğrenci kitabı, gündüz orucu” terkiplerinde "كِتَابُ" ve "صَوْمُ" kelimeleri muzâf (tamlanan), "التَّلْمِيزِ" ve "النَّهَارِ" kelimeleri ise muzâfun ileyh (tamlayan) dir.

4. Atfî Terkîb (التَرْكِيبُ الْعَطْفِيُّ)

Aynı işi paylaşan iki şeyin atıf harfî ile birbirine bağlanmalarına denir. Birincisine (kendisine atfedilene) ma'cûfun aleyh (الْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ), ikincisine (atfedilene) m'atûf (الْمَعْطُوفُ) denir. Örneğin: يَنَالُ التَّلْمِيزُ وَالتَّلْمِيزَةُ الشَّاءَ إِذَا ثَابَرَ عَلَى الدَّرْسِ “Kız ve erkek öğrenci, derslerine devam ettikleri zaman övgüye ulaşırlar”¹¹ cümlesinde "يَنَالُ" kelimesi fiil, "التَّلْمِيزُ" kelimesi fâ'il ve ma'cûfun aleyh, "و" atıf harfî, "التَّلْمِيزَةُ" kelimesi ise ma'cûftur.

¹⁰ el-Galâyyînî, a.g.e., I, 12.

¹¹ el-Galâyyînî, a.g.e., I, 12.

5. Mezci Terkîb (التركيب المزجي)

İki kelimenin birleşip kaynaşmasından meydana gelen terkiptir. Örneğin: حَضْرَمَوْتُ، بَعْلَبَكْ kelimeleri, iki kelimededen oluşan tek bir kelimedir.

6. Terkîb-i ‘Adedi (التركيب العددي)

İki sayının mukadder atıf harfiyle birleşmesinden meydana gelir ki bu sayılar 11’den 19’a kadar olan sayılardır. Örneğin: أَحَدٌ عَشَرَ، إِثْنَا عَشَرَ، أَرْبَعَةٌ عَشَرَ sayıları, mukadder harf-i atıfla birbirine bağlandığı için “terkîb-i ‘adedidir.” Buna aynı zamanda “terkîb-i mezcî” denir.¹²

II. CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümleler farklı açılardan değerlendirilerek değişik tasniflere tabi tutulmuştur. Örneğin, yapılarına göre isim cümlesi, fiil cümlesi, şart cümlesi ve şibh-i cümle şeklinde; büyüklük ve küçüklüklerine göre büyük cümle, küçük cümle şeklinde; anlamlarına göre ihbârî ve inşâî cümle şeklinde; müstakîl ve gayr-i müstakîl olmalarına göre bağımlı ve bağımsız cümle şeklinde bir tasnife gidilmiştir.

A. İsim Cümlesi (الجملة الاسمية)

Bir cümlede ilk gelen unsur isimse, o cümle isim cümlesi olarak adlandırılır.¹³ Örneğin: مُحَمَّدٌ حَضَرَ “Muhammed geldi” gibi cümleler isimle başladıkları için isim cümlesidirler. Cümlenin ilk unsurundan maksat müsned ve müsnedün ileyh olan kelimedir. İsim cümlesi tespit edilirken, ismin sarih isim veya müevvel mastar olduğuna bakılmadığı gibi, müsned ve müsnedün ileyhten önce gelen harfler de dikkate alınmaz. Örneğin: مُحَمَّدٌ جَاءَ “Muhammed geldi” isim cümlesinde sarih isim, أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ “Oruç tutmanız daha hayırlıdır” cümlesinde müevvel masdar, مَا زَيْدٌ فَأَيْمًا “Zeyd ayakta değil” cümlesinden önce nefîy harfi, زَيْدٌ أَخُوكَ “Zeyd

¹² el-Galâyyînî, a.g.e., I, 13.

¹³ Celâluddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Hem‘u’l-Hevâmi‘ fi Şerh-i Cem‘il Cevâmi‘, (thk.Ahmed Şemsuddîn) Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998, I, 50.

kardeşin mi? cümlesinden önce istifhâm elifi, لَعَلَّ أَبَاكَ مُنْطَلِقٌ “Belki baban gitmişti” cümlesinden önce naşb eden bir harf geldiği hâlde isim cümlesidirler.

B. Fiil Cümlesi (الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ)

Bir cümlede ilk gelen unsur fiilse, o cümle fiil cümlesi olarak adlandırılır.

Örneğin: كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا “Zeyd ayağa kalktı”, ضَرَبَ اللَّصُّ “hırsız dövüldü”, طُنْتُ زَيْدًا قَائِمًا “Zeydi’i ayakta olduğunu zannettim” gibi cümleler, fiil ile başlayan cümle oldukları için fiil cümlesidirler.¹⁴ İsim cümlesinde olduğu gibi, fiil cümlesinde de “ilk unsurdan” maksat müsned ve müsnedün ileyh olan ilk kelimedir. Örneğin: أَقَامَ زَيْدٌ “Zeyd ayağa kalktı mı?” cümlesinde şart edâtı, اِنْ قَامَ زَيْدٌ “Zeyd ayağa kalkırsa” cümlesinde soru edâtı fiilden önce geldikleri hâlde yine fiil cümlesi sayılır. Aynı şekilde cümlede sonradan gelmesi gereken kelimelerin her hangi bir sebeple öne geçmeleri de cümlenin fiil cümlesi olduğunu değiştirmez. Örneğin: فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ “Allahın hangi ayetlerini inkâr edersiniz?”¹⁵ Âyet-i kerîmede geçen "أَيَّ" kelimesi istifhâm edâtı olmak üzere mukaddem mef'ûlu bih ve muzaf, "آيَاتِ اللَّهِ" terkîbinde bulunan "آيَاتِ" kelimesi muzâfun ileyh, "اللَّهُ" kelimesi de muzafun ileyh, "تُنْكِرُونَ" cümlesi fiil ve sondaki “vav” fâcildir. Müsned ve müsnedün ileyh açısından baktığımızda müsned olan "تُنْكِرُونَ" fiili, müsnedün ileyh olan fâcilden önce geldiği için fiil cümlesidir. Aynı şekilde فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ “Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürüyorsunuz.”¹⁶, خُشِعَا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ “Gözleri düşmüş bir hâlde (kabirlerinden) çıkarlar.”¹⁷ cümleleri de birer fiil cümlesidir. Aynı şekilde وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ

¹⁴ es-Suyûfi, a.g.e., I, 50.

¹⁵ Mü'min, 40/81; Muhammed Tayyib el-İbrâhim, İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerim el-Müyessere, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009, s. 476.

¹⁶ Bakara, 2/87.

¹⁷ Kamer, 54/8.

“Eğer müşriklerden biri senden sığınma talebinde bulunsa”¹⁸, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى “Ortalığı bürüdüğü zaman geceye andolsun”¹⁹, يَا عَبْدَ اللَّهِ “Ey Abdullah!” cümleleri de birer fiil cümlesidirler. Çünkü asıl itibâriyle bu cümlelerin ilk kelimesi fiildir. Bu cümlelerden birincisinin takdîri; وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ; ikincisinin takdiri, إِذَا وَأُقْسِمُ وَاللَّيْلِ إِذَا, üçüncüsünün takdiri اللَّهُ أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ şeklindedir.²⁰

C. Şibh-i Cümle (شِبْهُ الْجُمْلَةِ)

Mütaʿallak ibârede bulunmayan zarf veya harf-i cerli isimlerdir, ya da başında zarf veya harf-i cer bulunan cümlelere şibh-i cümle denir.²¹ Mütaʿallak; كَائِنٌ، حَاصِلٌ " " gibi umumî mânalı fiil, şibh-i fiil veya fiil mânalı kelimelerdir. Şibh-i cümle zarf veya cârr-mecrûr ile olur. Zarfa örnek: عِنْدَكَ زَيْدٌ “Zeyd yanındadır” cümlesinde "عِنْدَ" kelimesi zarf, "كَ" muzafun ileyh "زَيْدٌ" kelimesini fâʿil kabul edersek "عِنْدَكَ زَيْدٌ" zarf cümlesi olur. Cârr-mecrûra örnek: فِي الدَّارِ زَيْدٌ “Zeyd evdedir” cümlesinde "فِي الدَّارِ" cârr-mecrûr, "زَيْدٌ" kelimesini fâʿil kabul edersek harf-i cerli olan şibh-i cümle olur.²²

D. Şart Cümlesi (الْجُمْلَةُ الشَّرْطِيَّةُ)

Başında veya içinde şart edâtı bulunan cümledir.²³ Örneğin: إِنْ زُرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ “Beni ziyaret edersen sana ikramda bulunurum”, مَا تَقْرَأُ تَسْتَفِدُّ مِنْهُ “Ne okursan ondan faydalanırsın”, أَيَّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى “Allah’a hangi ismi ile dua ederseniz edin

¹⁸ Tevbe, 9/6.

¹⁹ Leyl, 92/1.

²⁰ es-Suyûṭî, a.g.e., I, 50

²¹ es-Suyûṭî, a.g.e., I, 50

²² es-Suyûṭî, a.g.e., I, 50.

²³ es-Suyûṭî, a.g.e., I, 50.

sonuçta en güzel isimler Allah'ındır"²⁴ cümlelerin başında şart edatı bulunduğu için birer şart cümlesidir. Şart cümlesinde biri şart, diğeri de cevap olmak üzere iki cümle bulunur. Bu iki cümle şart edâtı ile birbirine bağlanarak tek cümle hâline gelirler.

E. Büyük ve Küçük Cümle

Cümle için yapılan bir başka tasnif de büyük ve küçük cümle şeklinde iki kısma ayrılmasıdır. Aslında büyük ve küçük cümle birbirinden ayrı düşünülemez. Büyük cümleden bahsetmek için küçük cümlelerin, küçük cümleden bahsetmek için de büyük cümlelerin var olması gerekir.

1. Büyük Cümle

*Haberî, cümle olan isim cümlesidir.*²⁵ Örneğin: زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ "Zeyd'in babası ayağa kalktı" cümlesinde "زَيْدٌ" kelimesi mübtedâ, "قَامَ أَبُوهُ" fiil cümlesi ise haberidir. "زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ" cümlesi, "قَامَ أَبُوهُ" cümlesine göre büyük cümle; "قَامَ أَبُوهُ" cümlesi de "زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ" cümlesine göre küçük cümle sayılır.

2. Küçük Cümle

Küçük cümle, *mübtedâya haber olan cümledir*. Önceki örnekte geçtiği gibi زَيْدٌ قَامَ "Zeyd ayağa kalktı" cümlesinde mübtedâ olan "زَيْدٌ" kelimesine haber olan "قَامَ أَبُوهُ" cümlesi küçük cümledir.

F. Haberî ve İnşâî cümle

Diğer bir cümle tasnifi de cümlelerin anlamı dikkate alınarak haberî ve inşâî diye kısımlara ayrılmasıdır.

1. Haberî Cümle

Haberî cümle, *sözü söyleyene, o, bu sözünde doğrudur veya yalancısıdır diyebileceğimiz her cümleye haberî cümle denilir*. Bir başka ifade ile, bir yargı bir hüküm bildiren cümlelerdir. Haberin doğru veya yalan olması, onun, gerçeğe uygun

²⁴ İsrâ, 17/110.

²⁵ es-Suyûfî, a.g.e., I, 51.

olup olmamasına bağlıdır.²⁶ Örneğin: *الْعِلْمُ نَافِعٌ* “İlim faydalıdır” cümlesini söyleyen kişiye “sen doğru söylüyorsun” veya “sen yalan söylüyorsun” denilebildiği gibi, *شَرِبْتُ مَاءَ الْبَحْرِ كُلَّهُ* “Deniz suyunun tamamını içtim” diyen birine de sen “yalan söylüyorsun” veya “sen doğru söylüyorsun” denilebilir. İşte bu tür cümlelere “Haberî cümle” denir.

2. İnşâî Cümle

İnşâî cümle, *sözü söyleyene, o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyemeyeceğimiz cümlelere inşâî cümle denir.*²⁷ Başka bir tabirle kesin yargı ve hüküm bildirmeyen cümlelerdir. Örneğin: *يَا بُنَيَّ، تَعَلَّمْ حُسْنَ الْإِسْتِمَاعِ كَمَا تَتَعَلَّمُ حُسْنَ الْحَدِيثِ* “Ey yavrucuğum! Güzel konuşmayı öğrendiğin gibi güzel dinlemeyi de öğren” diyen birine “sen yalan söylüyorsun” veya “sen doğru söylüyorsun” denilemez. Çünkü oğlundan bir şey yapmasını istemektedir.

G. Bağımlı ve Bağımsız Cümle

Cümle için yapılan bir diğer tasnif de cümlenin bağımlı cümle ve bağımsız cümle olmasıdır.

1. Bağımsız Cümle

Bağımsız cümle, “*başka bir cümlenin ögesi olmayan ya da başka bir kelime veya kelime grubuyla bağlantısı bulunmayan, tek başına bir yargı ve hüküm bildiren cümlelerdir.*” İcrabda mahalli olmayan cümlelerin çoğu bu gruptandır. Örneğin: *ذَهَبَ خَالِدٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ* “Hâlit okula gitti” cümlesi tek başına bir hüküm bildirdiği için bağımsız bir cümledir.

2. Bağımlı Cümle

Bağımlı cümle, “*başka bir cümle ile veya başka bir cümlenin öğeleri ile bağlantısı bulunan, tek başına anlamı eksik kalan cümlelerdir.*” Örneğin: *رَأَيْتُ الْوَلَدَ يَأْكُلُ الطَّعَامَ*

²⁶ ‘Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâğatu’l-Vâdiha*, (thk. ‘Ali Muhammed Zinu), Dimeşk, t.y., s. 186.

²⁷ el-Cârim, a.g.e., s. 187.

“Çocuğu, yemek yerken gördüm” cümlesindeki "يَأْكُلُ الطَّعَامَ" cümlesi mef'ulu bih olan "أُولَدَ" kelimesinden hâl olduğu için bağımlı bir cümledir.²⁸

²⁸ Geniş bilgi için bkz. **es-Suyûti**, *a.g.e.*, I, 19-51; **el-Galâyyînî**, *a.g.e.*, I, 10-14; **es-Samerrâi**, *a.g.e.*, s. 9-24; **Çörtü**, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniğı*, s. 13-20.

BİRİNCİ BÖLÜM

ḤÂL VE ZİLḤÂL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ḤÂL KELİMESİNİN ETİMOLOJİK VE SÖZLÜK ANLAMI

Ḥâlin tanımına geçmeden önce etimolojik kökeni hakkında biraz bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

1. Ḥâl sözcüğünün etimolojisi: Aslı “حَوْلَ” olan “حال” kelimesi, birinci bابتan mâzi, muzârî ve masdarı “حَالٌ-يُحَوِّلُ-حَوْلًا” şeklinde gelir. “حال” kelimesi “تَحَوَّلَ” masdarından türetilmiştir. Cemîsi/çoğul “أحوال” ve ism-i tasgiri “حَوِيلَةً” şeklinde gelebilmesi için “حال” kelimesindeki “elif” harfi “vav” dan dönüşmüştür.²⁹

2. Ḥâl kelimesinin sözlük anlamı: Kelimemiz lüğat olarak “değişim, dönüşüm ve bir yerden başka bir yere intikal” mânasına gelmektedir.³⁰ Cümle içinde kullanmak gerekirse;

حَالٌ إِلَى مَكَانٍ آخَرَ “Rengi değişti”, حَالٌ لَوْنُهُ “Değişti, tersine dödü”, حَالٌ عَنِ الْعَهْدِ يَحُولُ “yerini değiştirdi” gibi anlamlara gelmektedir.

Ḥâl kelimesi, insanın içinde bulunduğuy iyi veya kötü durumunu ifade eden, müzekker ve müennes kullanılan bir kelimedir. Ḥâl, aynı zamanda insanın içinde bulunduğu vakti de ifade eder³¹.

Ḥâl kelimesinin mânası bazen müzekker olur ve ona müzekker zamîri gönderilir, mâzi fiil ona ta-i te’nis ile birlikte isnad edilir, müzekker ism-i işâret ile ona işâret edilir,

²⁹ Muhammed b. ‘Ali eş-Şabbân eş-Şafî‘î, *Ḥaşıyetu’s-Şabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. İbrâhim Şemsuddîn) Dâru’l-Kutubi’l-‘İmiyye, 2. Baskı, Beyrut 2008, II, 250.

³⁰ Muhammed b. Mukarram **İbn Manzûr**, *Lisânu’l-Arab* (thk. ‘Abdusselâm Hârûn), Dâru İhyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, Beyrut 1997, ḥ-v-l maddesi.

³¹ **İbn Manzûr**, *a.g.e.*, ḥ-v-l maddesi.

müzekker bir kelimeye nasıl sıfat verilirse ona da öyle sıfat verilir; bazen de müennes olur ona müennes zamîri gönderilir, mânası müennes olur ve ona müennes bir zamîr isnsd edilir, fiil-i mâzi tâ-i te'nisle birlikte ona isnad edilir, müennesler için kullanılan ism-i işâret ile işâret edilir, müennes bir kelimeye nasıl sıfat verilirse ona da öyle sıfat verilir. Hâlin müzekker kullanımı hususunda, söyleyeni belli olmayan şu şiir ile istişhâd edilebilir:

إِذَا أَعْجَبَتْكَ الدَّهْرُ حَالٌ مِنْ أَمْرِي فَدَعُهُ وَوَاكِلْ أَمْرَهُ وَاللَّيَالِيَا

“Zaman içinde bir insanın herhangi bir durumu senin ilgini çekerse, boşver onu! O’nu gecelerle (zamanla) başbaşa bırak!”³² Görüldüğü gibi, bu şiirde geçen "حَالٌ" kelimesi, "أَعْجَبَتْكَ" filinin fâ'ilidir ve kendisi müzekker olduğu hâlde ona müenneslik alameti taşıyan fiil isnad edilmiştir. Hâl kelimesinin müennes olarak kullanıldığına dair şair el-Ferezdağ'ın (ö. 109/728) şu beytini örnek verebiliriz:

عَلَى حَالَةٍ لَوْ أَنَّ فِي الْقَوْمِ حَاتِمًا عَايَ جُودَهُ ضَنْتَ بِهِ نَفْسُ حَاتِمٍ

Şâir Ferazdeğ bu şiirde, şiddetli açlık anında başkalarını kendi nefesine tercih etmekle övünürken şöyle diyor: “Öyle bir durumdadır ki, kavmin içinde bir Hâtîm de olsa, cömertliğini Hâtîm’in kendisi kıskanırdı.”³³ Bu şiirde geçen "عَلَى حَالَةٍ" kelimesinde “hâl” lafzı müennes olarak kullanılmıştır. Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî de (ö. 354/965) aşağıda bir beytini verdiğimiz şiirinde “hâl” kelimesini müzekker olarak kullanmaktadır.

لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلَا مَالُ فَلْيُسْعِدِ النُّطْقُ إِنْ لَمْ يُسْعِدِ الْحَالُ

“O’na hediye edebileceğin ne atın ne de malın var. Madem öyle, bırak, zenginliğin mutlu etmediğini söz mutlu ediversin.”³⁴

³² ‘Ali b. Muhammed b. ‘İsa el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik el-Musemmâ Menhece's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Lübnan 1955, I, 242.

³³ Ebu Muhammed ‘Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. ‘Abdillâh **İbn Hişâm** el-Ensârî el-Mıṣrî, *Şerhu Şuṣûri'z-Zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, s. 320; Ebu Muhammed ‘Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. ‘Abdillâh **İbn Hişâm** el-Ensârî el-Mıṣrî, *Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd) el-Mektebetu'l-‘Aşriyye, Beyrut 2008, II, 258.

³⁴ **İbn Hişâm**, a.g.e., II, 258.

Şiirde geçen "أَلْحَالُ" kelimesi "كَمْ يُسْعِدُ" fiilinin hem lafzen hem de mâ'nen fâilidir.

"حَالٌ" lafzı, müzekker kullanıldığında ona müzekker veya müennes zamîri isnad edilebilir. Söz gelimi, "هَذَا حَالٌ" cümlesini öğelerine ayırmak gerekirse, "هَذَا" müzekkerler için kullanılan ism-i işâret ve mübtedâdır. "حَالٌ" lafzı müzekker olup mübtedânın haberidir. "هَذِهِ حَالٌ" cümlesinde ise, müennesler için kullanılan "هَذِهِ" ism-i işâreti mübtedâ, "حَالٌ" lafzı müzekker olduğu hâlde müennes olan mübtedâyâ "haber" olmuştur. "حَالٌ حَسَنٌ" sıfat tamlamasında "حَالٌ" lafzı mevsuf, "حَسَنٌ" lafzı sıfat ve zımnin içinde yer alan (müstetir) "هُوَ" müzekker zamîri ona rucu etmiştir. "حَالٌ حَسَنَةٌ" sıfat tamlamasında ise "حَالٌ" lafzı mevsuf, "حَسَنَةٌ" lafzı sıfat ve içinde müstetir olan "هِيَ" müennes zamîri ona avdet eder. Aynı şekilde وَالْحَالُ الَّذِي أَنَا فِيهِ طَيِّبٌ "İçinde bulunduğum durum, hoş bir durumdur" cümlesinde "أَلْحَالُ" kelimesi mübtedâ, "طَيِّبٌ" kelimesi haberdur. Müzekkerler için kullanılan "الَّذِي" ism-i mevsûlu, mübtedânın müzekker olarak kullanıldığının göstergesi niteliğindedir. وَالْحَالُ الَّذِي أَنَا فِيهِ طَيِّبَةٌ "İçinde bulunduğum durum hoş bir durumdur" cümlesinde ise "أَلْحَالُ" kelimesi mübtedâ, "طَيِّبَةٌ" kelimesi ise haberdur. Müennesler için kullanılan "الَّتِي" ism-i mevsûl, mübtedâ müzekker kullanıldığı için onun da müzekker olması gerekirken müennes olarak kullanılmıştır.³⁵

Şayet "حَالٌ" lafzı, "حَالَةٌ" lafzında olduğu gibi müennes olarak kullanılırsa, ona sadece "هِيَ" (Müennes gâibe zamîri), "هَذِهِ" (Müennes ism-i işâret) ve "الَّتِي" (Müennes ism-i mevsûl) gibi müennesliğin belirtileri olan kullanımlar söz konusu olur.

³⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 258.

B. HÂL KELİMESİNİN İŞTİLAHÎ ANLAMİ

Arapça nahiv kitaplarında hâl hakkında az da olsa birbirinden farklı tarifler yapılmıştır. O tariflerden en meşhur olanlarını Arapça metinleriyle birlikte zikretmekte yarar görüyoruz.

1. **الْحَالُ: هُوَ مَا دَلَّ عَلَى هَيْئَةٍ وَصَاحِبِهَا، مُتَضَمِّنًا مَا فِيهِ مَعْنَى "فِي" غَيْرَ تَابِعٍ وَلَا عُمْدَةٍ**

“Hâl, tabî veya ʿumde olmaksızın, içinde “fî” mânasını barındıran, herhangi bir duruma ve sahibu’l-hâle delalet eden şeydir.”³⁶

2. **الْحَالُ: هُوَ وَصْفٌ، فَضْلَةٌ، مَسْقُوقٌ لِبَيَانِ هَيْئَةٍ صَاحِبِهِ، أَوْ تَأْكِيدِهِ، أَوْ تَأْكِيدِ عَامِلِهِ، أَوْ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ قَبْلَهُ**

“Hâl, sâhibu’l-hâlin durumunu açıklamak veya zilhâli te’kid etmek veya hâlin ʿâmilini tekid etmek ya da kendisinden önceki cümlelerin mânasını te’kid etmek için söylenmiş bir vasıf ve fazlalıktır.”³⁷

3. **الْحَالُ: هُوَ فَضْلَةٌ، دَالَّةٌ عَلَى هَيْئَةٍ صَاحِبِهِ**

“Hâl, sahibu’l-hâlin durumuna delâlet eden bir fazlalıktır.”³⁸

4. **الْحَالُ: وَصْفٌ، فَضْلَةٌ، مَذْكُورٌ لِبَيَانِ الْهَيْئَةِ**

“Hâl, bir vasıf olup, durumu açıklamak üzere zikredilen bir fazlalıktır.”³⁹

5. **الْحَالُ: هُوَ وَصْفٌ، فَضْلَةٌ، يَقَعُ فِي جَوَابِ كَيْفَ**

“Hâl, bir vasıf olup, “nasıl” sorusuna cevap teşkil eden bir fazlalıktır.”⁴⁰

6. **الْحَالُ: وَصْفٌ، فَضْلَةٌ، يُذَكِّرُ لِبَيَانِ هَيْئَةِ الْأِسْمِ الَّذِي يَكُونُ الْوَصْفُ لَهُ**

“Hâl, bir vasıf olup, sıfatı olduğu ismin (mevsûf) durumunu açıklamak üzere zikredilen bir fazlalıktır.”⁴¹

³⁶ Cemâluddîn Muḥammed b. ʿAbdillâh b. ʿAbdillâh **İbn Mâlik** eṭ-Ṭâî el-Cilânî el-Endelûsî, *Şerhu't-Teshîl Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Makâsîd*, (thk. Muḥammed ʿAbdulkâdir ʿAṭa ve Ṭarîk, Fethî es-Seyyid) Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 2009, II, 239.

³⁷ **İbn Hişâm**, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 319.

³⁸ **es-Suyûtî**, a.g.e., II, 223.

³⁹ **İbn Hişâm**, *Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, II, 257.

⁴⁰ **İbn Hişâm**, *Şerhu Kaṭri'n-Nedâ ve Belli's-Şadâ*, s. 345.

⁴¹ **el-Galâyyînî**, a.g.e., III, 58.

7. الْحَالُ: مَا يَبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ أَوْ الْمَفْعُولِ بِهِ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى

“*Hâl, fâ‘ilin veya mef‘ûlun durumunu lafzan veya ma‘nen açıklayan bir isim veya cümledir.*”⁴²

8. الْحَالُ: وَصْفٌ، مَنْصُوبٌ، فَضْلَةٌ، يُبَيِّنُ هَيْئَةَ مَا قَبْلَهُ مِنْ فَاعِلٍ أَوْ مَفْعُولٍ بِهِ، أَوْ مِنْهُمَا مَعًا وَقْتُ وَفُوعِ الْفِعْلِ

“*Hâl, manşûb bir vasıf olup, kendisinden önce geçen fâ‘ilin, mef‘ûlun veya her ikisinin, fiilin işlendiği andaki durumlarını açıklayan bir fazlalıktır.*”⁴³

Mustafa Meral Çörtü de şöyle bir tarif yapmıştır: “Cümlede fâ‘ilin, mef‘ûlun veya hem fâ‘ilin hem de mef‘ûlun durumunu bildiren lafız (kelime veya cümleler) dir.”⁴⁴

C. TANIMLARDA GEÇEN KELİMELERİN TAHLİLİ

Bu tanımlara baktığımızda birbirine yakın ifadelerin kullanıldığını ve içinde izaha muhtaç bazı kelimelerin yer aldığını görmekteyiz. Tanımların daha iyi anlaşılabilmesi için tanımlarda geçen kelimeleri tek tek ele alıp izah etmeye çalışacağız.

1. Vasıf (وَصْفٌ) Kelimesinin Tahlili

Tanımlarda geçen "وَصْفٌ" kelimesinden maksat müştak isim olmasıdır.⁴⁵

“Müştaḳ” sözcüğü yerine zaman zaman “vasıf” veya “sıfat” sözcüklerinin de kullanıldığını görmek mümkündür. Tanımlarda geçen sıfat veya vasıf, bir ismi veya bir şahsı niteleyen sıfat olmayıp “câmid” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır.

⁴² Molla Câmi, a.g.e., I, 335.

⁴³ ‘Abbas Ḥasan, en-Nahvu’l-Vâfi, Dâru’l-Me‘arif, 3. Baskı, Mısır, t.y., II, 363.

⁴⁴ Mustafa Meral Çörtü, Arapça’da Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri, İFAV, İstanbul 1997, s. 78.

⁴⁵ Arap Gramerinde isimler iki kısma ayrılır: **a.** Mutasarrıf İsim: Müfredinden tesniye, cemî, ism-i tasğîr ve ism-i mensûb elde edilebilen isimdir. Ör: "مَدِينَةٌ" bir şehir, "مَدِينَتَانِ" iki şehir, "مُدُنٌ" şehirler, "مُدِينَةٌ" şehircik, "مَدَنِيٌّ" şehirli vb. **b.** Gâyr-i Mutasarrıf İsim: Mutasarrıf isimlerde olduğu gibi çeşitli siğâları olmayıp bir tek siğâsı olan isimdir. Ör: "مَنْ" kim, "مَا" ne, "كَيْفَ" nasıl vb. Mutasarrıf isim de iki kısımdır: **a.** Câmid İsim (الْجَامِدُ): Herhangi bir isim veya fiilden türememiş isim demektir. Masdarlar, zamîrler, ism-i işâretler, ism-i istifhâmlar, ism-i mevsûller, şart isimleri, fiil isimler, savtlar ve bazı mâna ve zat isimleri. **b.** Müştak İsimler: Herhangi bir fiil veya isimden türemiş isimlerdir. İsm-i fâ‘il, ism-i mef‘ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafđil, mübâlâğalı ism-i fâ‘il, ism-i mekan ve ism-i zaman fiilden; ism-i mensûb ve ism-i tasğîr ise isimden türemişlerdir. Bkz. Çörtü, Arapça Dil Bilgisi Sarf, s. 80.

Tanımlarda geçen hâlin sıfat veya vasıf olması her zaman geçerli bir kâide olmayıp genel itibâriyledir. Nitekim bazen hâl “câmid” bir kelime de olabilir. İleride bu konuya detaylı bir şekilde değinilecektir.

2. Hey’et (الهيئة) Kelimesinin Tahlili

Tanımlarda geçen kelimelerden biri de "الهيئة" kelimesidir. Hey’etin kelime mânası, “*durum*” demektir. Yani fâ’ilin, fiili işlediği andaki durumu ve fîlin mef’ûl üzerinde işlendiği andaki mef’ûlun durumudur. Örneğin: *ظَهَرَ الْبَدْرُ كَامِلًا* “*Ay tastamam (dolunay şeklinde) doğdu.*”⁴⁶ Bu cümlede geçen "ظَهَرَ" kelimesi fiil, "الْبَدْرُ" kelimesi fâ’il, "كَامِلًا" kelimesi ise hâldir. Burada fâ’ile “Ay ortaya çıkarken hangi durumda idi?” sorusunu sorduğumuzda alacağımız “tastamam ve dolunay şeklinde” cevabı, onun durumunu bildirir. Bu da fâ’ilin o andaki durumunu belirtir. Mef’ûlun durumunu bildiren örnek de şudur: *رَأَيْتُ الْأَزْهَارَ مُفْتَحَةً* “*Çiçekleri, açarken gördüm.*”⁴⁷ Bu cümlede geçen "رَأَيْتُ" cümlesi, fiil ve fâ’ilden oluşmaktadır. "الْأَزْهَارَ" kelimesi mef’ûlu bih, "مُفْتَحَةً" kelimesi ise mef’ûlu bihten hâldir. Burada “Çiçekleri gördüğümde hangi durumda idi?” sorusunu sorduğumuzda alacağımız “açarken” cevabı, fiilin, mef’ûlu bih üzerinde işlenirken mef’ûlu bihin hangi durumda olduğunu bildirir. Hâlin hem fâ’il hem de mef’ûlden geldiğine dair bir örnek daha verelim: *فَحَصَ الطَّيِّبُ مَرِيضَةً جَالِسِينَ* “*Doktor hastasını muayene ederken ikisi de oturmuş halde idi.*”⁴⁸ Bu cümlede geçen "فَحَصَ" kelimesi fiil, "الطَّيِّبُ" kelimesi fâ’il, "مَرِيضَةً" kelimesi mef’ûlu bih, sonundaki zamîr ise muzâfun ileyhtir. "جَالِسِينَ" kelimesi hem fâ’il hem de mef’ûlu bihten hâldir. Buradaki hâl, fâ’il fiili (muayene işini) yaparken hangi durumda olduğunu ve fiil, mef’ûlu bih üzerinde işlenirken (kendisi muayene edilirken) hangi durumda olduğunu bildirir.

⁴⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 363.

⁴⁷ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İstanbul 209, s. 212.

⁴⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 363.

3. Faḍle (الْفَضْلَةُ) Kelimesinin Tahlili

Tanımlarda geçen kelimelerden biri de "الْفَضْلَةُ" kelimesidir. Kelimenin sözlük mânası Türkçe'ye de geçtiği gibi "fazlalık" demektir. İstılahta ise "cümlelerin esas mânasının anlaşılması ve cümlelerin anlamlı olması için kendisine ihtiyaç olmayan kelime"yi ifade eder⁴⁹ ve "الْعُمْدَةُ"⁵⁰ kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Bunun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki açıklamaların yapılmasında yarar görüyoruz.

Bilindiği gibi Arap Gramerinde cümleyi oluşturan kelimeler, cümle içindeki konumuna göre şu dört durumdan biri olmak zorundadır:

- a. Müsned (المُسْنَدُ)
- b. Müsnedün ileyh (المُسْنَدُ إِلَيْهِ)
- c. Fazlalık (فَضْلَةٌ) Türkçe'de tümleç diye tabir edilir.
- d. Edat (الْأَدَاةُ)

Müsned ve müsnedün ileyh (Türkçede çoğunlukla ve yüklem özne olarak yer alırlar), cümlelerin temel unsurlarıdır. Bir cümlede "müsned" ve "müsnedün ileyh" bulunmazsa cümle tamamlanmaz ve anlamsız olur. Müsnedün ileyh sadece isimlerden olurken, müsned ise isim, fiil ve isim fiillerden (الْأَسْمَاءُ الْفِعَالُ) müteşekkildir.⁵¹

Örneğin: أَرْشَدَ الْأَنْبِيَاءُ النَّاسَ "Peygamberler insanlara yol gösterdiler."⁵² Bu cümlede geçen "أَرْشَدَ" kelimesi fiili olduğu için müsned, "الْأَنْبِيَاءُ" kelimesi isim olduğu için fâ'il ve müsnedün ileyhtir. "النَّاسَ" kelimesi ise mef'ûlu bih olup fazlalık (فَضْلَةٌ) tır. Burada cümle her iki unsurunu tamamladığı için ondan sonra gelen diğer kelimeler Arap Gramerinde "fazlalık" (tümleç) diye tabir edilir.

⁴⁹ cAbbas Ḥasan, a.g.e., II, 363.

⁵⁰ Cümlelerin temel unsurlarını teşkil ettiği için müsned ve müsnedün ileyhe "cümde" denir. Geniş bilgi için bkz. el-Ğalâyyînî, Câmî'u 'd-Durûsi 'l-'Arabiyye, I, 21.

⁵¹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 21.

⁵² el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 22.

Hâlin cümlede fazlalık olması demek, müsned (المُسْنَدُ) ve müsnedun ileyh (المُسْنَدُ إِلَيْهِ) olmaması demektir.⁵³ Bu konunun daha iyi anlaşılması için isnad, müsned ve müsnedün ileyh kavramları hakkında kısaca bilgi vermekte yarar görüyoruz.

İsnad: (الإِسْنَادُ) Bir hükmü başka bir şeye dayandırmak veya herhangi bir şey hakkında bir hükümde veya yargıda bulunmak demektir. Örneğin: “*Ali kitap okuyor*” dediğimizde kitap okuma hükmünü, Ali’ye nispet ediyoruz. Aynı şekilde “*Ali çalışkandır*” dediğimizde, Ali hakkında “çalışkan olma” hükmünü veriyoruz. Arap Gramerinde de durum farksızdır. Örneğin: “زُهَيْرٌ مُّجْتَهِدٌ” “*Züheyr çalışkandır*”⁵⁴ cümlesini incelediğimizde “زُهَيْرٌ” kelimesi mübtedâ ve müsnedün ileyh, “مُّجْتَهِدٌ” ism-i fâ’ili ise şibh-i fiil olduğu için müsnedtir. Çalışkan olma vasfını Züheyr’e vermek ise “isnad”tır.

Müsned: (المُسْنَدُ) Kendisi ile hüküm verilen kelimedir. Buna “المُحْكُومُ بِهِ” de denir. Örneğin: “الطَّقْسُ مُمَطَّرٌ” “*Hava yağmurludur.*”⁵⁵ Bu cümlede “yağmurlu olma” hükmü “havaya” isnad edilmiştir. Arap Gramerinde fiil, isim fiiler, mübtedânın haberi, nakıs fiillerin haberi, ‘amel etmede “لَيْسَ” ye benzeyen harflerin haberi, “إِنَّ” ve benzerlerinin haberi cümlede müsned olurlar.⁵⁶

Müsnedü ileyh: (المُسْنَدُ إِلَيْهِ) Hükmün kendisine dayandırıldığı, başka bir tabirle kendisi hakkında hüküm verilen şeydir. Buna “المُحْكُومُ عَلَيْهِ” de denir. Örneğin: “يَفُوزُ الْمُجْتَهِدُ” “*Çalışan kişi başarır*” cümlesinde “المُجْتَهِدُ” müsnedü ileyhtir. Çünkü kendisine “başarılı olma” hükmü isnad edilmiştir. Arap Gramerinde fâ’il, nâib-i fâ’il, mübtedâ,

⁵³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 58.

⁵⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 11.

⁵⁵ ‘Azîze Fevvâl Bâbeti, el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fi’n-Nahvi’l-‘Arabi, Dâru’l-Kutubi’-‘İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 2004, II, 982.

⁵⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 11.

nâkıs fiillerin ismi, ‘amel etmede "لَيْسَ" ye benzeyen harflerin ismi, "إِنَّ" ve benzerlerinin ismi ve umumi olumsuzluk bildiren "لَا" nin ismi müsnedün ileyh olurlar.⁵⁷

Edât: (الْأَدَاةُ) Arap Gramerinde edat, cümlelerin her iki unsuru arasında (müsned ve müsnedün ileyh), veya cümlelerin unsurları ile tümleçler (الْفَضْلَةُ) arasında, ya da iki cümle arasında bağlantı görevini gören kelimelerdir. Şart, istifhâm, temenni, terecci, fiil-i muzâriyi cezmeden ve naşbeden edatlar ve harf-i cerler edat grubuna girerler.⁵⁸ Asıl konumuz olmadığı için bu kadarlık bir açıklamayı yeterli buluyoruz.

Yine tanımlarda geçen hâlin cümlede “fazlalık” (tümleç) olması, cümlelerin hâl kelimesine hiçbir zaman ihtiyacı olmadığı anlamında olmadığı gibi, her zaman geçerli bir kâide de değil, genel itibâriyledir. Bazen hâl, cümlede, cümlelerin asıl unsuru gibi görev yapabilir. Yani hâl olmadan cümle anlamlı olmaz ve cümlelerin esas mânası tamamlanmayabilir. Hâl konusunda çok önemli bir mesele olduğu için konunun daha iyi anlaşılması için birkaç örnek vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Örneğin: اِمْتِدَاحِي “Çocuğu övmem, terbiyeli ikendir”.⁵⁹ Bu cümlede geçen "اِمْتِدَاحِي" kelimesi mübtedâ, sonundaki "ي" muzafun ileyh, "الْغُلَامُ" kelimesi mef’ûlu bih ve "مُؤَدَّبًا" kelimesi, "الْغُلَامُ" kelimesinden hâldir, aynı zamanda mübtedânın haberi makamındadır. Her ne kadar burada hâl olsa da, onsuz cümle tamam olmadığı için cümlelerin temel unsuru mesabesinde. Bilindiği gibi cümlelerin temel unsurlarından biri de haberdir. Bir başka örnek: إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى “Namaza kalktıklarında tembel tembel ve üşenerek kalkarlar”.⁶⁰ Âyet-i Kerime’de geçen "كُسَالَى" kelimesi, münafıkların namaza kalkma esnasındaki durumlarını bildirdiği için hâldir. Bu kelime olmadı zaman cümlelerin anlamı bozulur ve şöyle olur: “Namaza kalkmak istediklerinde kalkarlar” gibi yanlış ve bozuk bir mâna ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla her ne kadar bu cümlede geçen “hâl”

⁵⁷ el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 11.

⁵⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., I, 23.

⁵⁹ ‘Abbas Hâsan, a.g.e., II, 365.

⁶⁰ Nisa, 4/142.

kelimesi cümlelerin temel unsurlarından biri olmasa da cümlelerin anlamlı olması için kendisine ihtiyaç vardır. Başka bir örnek daha verelim:

لَيْسَ الْمَيِّتُ مَنْ فَارَقَ الْحَيَاةَ إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَنْ يَحْيَا خَامِلًا

“Ölü, dünyadan ayrılan kimse değildir. Asıl ölü, tanınmadan ve anlaşılmadan yaşayan kişidir.”⁶¹ Bu cümlede geçen “خَامِلًا” kelimesi, şiirin ikinci kısmında geçen “يَحْيَا”

fiili içinde bulunan “هُوَ” gizli zamirden hâldir. Hâl olmadığı zaman cümlelerin anlamı şöyle olur: “Ölü ancak yaşayanıdır” gibi zıt bir anlam ortaya çıkar ki cümlelerin anlamı tamamen bozulur. Her ne kadar cümlelerin temel unsurlarından biri olmasa da bu ve benzeri yerlerde “hâl” olmadan cümle anlamlı olmaz.⁶² Bir başka örnek: وَمَا خَلَقْنَا

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعِينِ “Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları eğlence olsun diye yaratmadık.”⁶³ Bu âyet-i kerîmede geçen kelimeleri i‘rab açısından değerlendirdiğimizde “مَا” nafiyy edâtı, “خَلَقْنَا” fiil, sonundaki “نَا” zamîri fâ‘il ve aynı zamanda sâhibu’l-hâl, “السَّمَاوَاتِ” kelimesi mef‘ûlu bih, “وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا” kelimeleri kendisinden önce geçen “السَّمَاوَاتِ” kelimesine matûf, “لِأَعِينِ” kelimesi ise hâldir. Hâl olmadığı zaman cümlelerin mânası şöyle olur: “Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasındakilerini yaratmadık.” Doğal olarak bu durumda âyetin mânası tamamen bozulur. Buradaki hâl, cümlelerin temel bir unsuru olmadığı hâlde cümlelerin anlamının doğru olabilmesi için cümlelerin bu hâle ihtiyacı vardır.⁶⁴

Hâlde asıl olan fazlalık (فَضْلَةٌ) olduğu için, yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi cümlelerin temel bir unsuru gibi görev yapması veya cümlelerin anlamsız olmaması için kendisine ihtiyaç duyulması gibi durumlar, onu “fazlalık” olmaktan çıkarmaz. Mübtedâ-haber ve fiil-fâ‘il gibi cümlelerin temel unsurlarında ise asıl olan “‘umde” “الْعُمْدَةُ” olmalarıdır. Herhangi bir sebeple onlara ihtiyaç duyulmaması onları

⁶¹ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 365.

⁶² ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 365.

⁶³ Duhan, 44/38

⁶⁴ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 365; el-İbrâhim, a.g.e., s. 498.

da “*umde*” olmaktan çıkartmaz. Örneğin: "أَجَاءَ عَلِيٌّ" “*Ali geldi mi?*” sorusunu soran kişiye cevap olarak "جَاءَ" “*geldi*” denilmesi gibi. Bu soruya karşı verilmesi gereken cevap "جَاءَ عَلِيٌّ" dır. Çükü "جَاءَ" fiil, "عَلِيٌّ" fâ’ildir. Her iki unsur da cümleinin “*umde*”leridir. Soru karînesinden dolayı fâ’ile ihtiyaç olmaması, başka bir ifade ile cümleinin anlamlı olması, fâ’ili “*umde*” olmaktan çıkartmaz.⁶⁵

4. Mansûb (مَنْصُوب) Kelimesinin Tahlili

Tanımlarda geçen ifadelerden biri de "مَنْصُوب" ifadesidir. Bilindiği gibi Arap Gramerinde kelimeler, sonlarının değişip değişmemesi bakımından mebnî ve mu’reb⁶⁶ olmak üzere iki kısma ayrılır. Mu’reb kelimeler de; merf’uât, mecrûrât ve mansûbât olmak üzere üç kısma ayrılır. Hâl kelimesi cümlede fazlalık olduğundan (فُضْلَةٌ) mansûbât grubu içinde sayılmıştır. Hâlin mansub olması konusu, nahivciler arasında ihtilâfa yol açmıştır. Sîbevey (ö. 180/796), Ebu Ali el-Fârîsi (ö. 377/949) ve İbn Serrâc’a (ö. 316/929) göre mef’ûlu bihe benzediği için, ez-Zemaşşerî (ö. 577/1181) gibi diğer bazı nahivcilere göre ise zarfa benzediği için manşub olmuştur. Bazen hâl, söyleyeni belli olmayan aşağıda verdiğimiz şiirlerde olduğu gibi zâid "ب" harfi ile mecrûr olabilir.

فَمَا رَجَعْتُ بِخَائِيَةِ رَكَابُ حَكِيمِ بْنِ الْمُسَيَّبِ مُنْتَهَاهَا

⁶⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmilu’l-Mağâşid*, II, 239; es-Suyûfî, *a.g.e.*, II, 224.

⁶⁶ Mu’reb (الْمُعْرَب) kelime: Cümledeki yerine göre i’râbının alâmeti, (sonundaki harekesi) başına gelen ‘âmil sebebiyle değişebilen kelimelerdir. Örneğin: "جَاءَنِي زَيْدٌ" “Zeyd bana geldi”, "رَأَيْتُ زَيْدًا" “Zeyd’i gördüm”, "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" “Zeyd’e uğradım” örneklerine baktığımızda, soldan sağa doğru “Zeyd” isminin harekesi, birincisinde “Ra’fe”, ikincisinde “Naşbe” ve üçüncüsünde “Carre” olduğu görülecektir. “Zeyd” kelimesi, i’rab alabilen bir kelime olduğu için başına gelen “‘âmil” sebebiyle sonları değişmiştir.

Mebnî (الْمَبْنِي) kelime: Cümledeki yerine göre i’râbının alâmeti, (sonundaki harekesi) başına gelen ‘âmil sebebiyle değişemeyen kelimelerdir. Örneğin: "جَاءَنِي هَؤُلَاءِ" “Bunlar bana geldi”, "رَأَيْتُ هَؤُلَاءِ" “Bunları gördüm”, "مَرَرْتُ بِهَؤُلَاءِ" “Bunlara uğradım” örneklerine baktığımızda, soldan sağa doğru "هَؤُلَاءِ" isminin harekesi, birincisinde “Kesra”, ikincisinde “Kesra” ve üçüncüsünde de “Kesra” olduğu görülecektir. "هَؤُلَاءِ" kelimesi, i’râb alamayan bir kelime olduğu için başına gelen “‘âmil” sebebiyle sonları değişmemiştir. Bkz. İbn Hişam, *Sebilu’l-Hudâ ‘alâ Şerh-i Қағри’ n-Neda ve Belli’ş-Şeda*, s. 46.

“*Hakim İbn el-Müseyyeb’in kervanı hiçbir zaman başarısızlıkla karargahına dönmedi.*”⁶⁷ Bu şiirde geçen "رَجَعْتُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "رَكَابٌ" kelimesi zilhâl, "بِخَائِبَةٍ" kelimesi ise hâldir. Burada hâl olan "بِخَائِبَةٍ" kelimesi mansub olması gerekirken başına gelen zâid "ب" harf-i cer ile mecrûr olarak gelmiştir. Bir diğer örnek:

كَأَنَّ دُعِيْتُ إِلَى بَأْسَاءٍ دَاهِمَةٍ فَمَا إِنْبَعَثْتُ بِمَرْؤُدٍ وَلَا وَكِلٍ

“*Ansızın çağırıldığım nice felaketlere, korkmadan ve kimseye yük olmadan katıldım.*”⁶⁸ Bu şiirde geçen "انْبَعَثْتُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ت" zamîri fâ’il ve zilhâl, "بِمَرْؤُدٍ" kelimesi hâl, "وَلَا وَكِلٍ" kelimesi de hâl olan "بِمَرْؤُدٍ" kelimesine matûftur. Burada hâl olan "بِمَرْؤُدٍ" kelimesi mansub olması gerekirken harf-i cer olan zâid "ب" harf-i ile mecrûr olarak gelmiştir. Bu durumda maḥâllen mansub olur.

D. ŞÂḤİBU’L-ḤÂL(ZŪ’L-ḤÂL) OLAN KELİMELELER

1. Şâḥibu’l-Ḥâlin Tanımı

Ḥâlin, durumunu açıkladığı kelimeye şâḥibu’l-ḥâl (صَاحِبُ الْحَالِ) veya zu’l-ḥâl (ذُو الْحَالِ) denir. Örneğin: “Çocuk koşarak geldi” cümlesinde geçen "جَاءَ" fiili hâl ve şâḥibu’l-ḥâlin âmili, "أَلْوَلَدُ" kelimesi fâ’il ve sâḥibu’l-ḥâl, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir.

2. Şâḥibu’l-Ḥâl olan Kelimelerin Cümledeki Konumu

Şâḥibu’l-ḥâlin ne olduğu konusu, nahivciler arasında tartışma konusu olan meselelerden biridir. Nahivcilerin çoğunluğuna göre hâl ile şâḥibu’l-ḥâlde âmel eden ‘âmilin aynı ve bir olması gerekir. Bu görüşü savunan nahivciler, hâl ile şâḥibu’l-ḥâli sıfat ve mevsûfa benzetmişlerdir. Sıfat ve mevsûfun ‘âmili bir olduğu gibi, hâl ile şâḥibu’l-ḥâlin âmili de birdir diyorlar. Buna karşın Sîbeveyh (ö. 180/796) ve ona tâbi olan bir grup nahivci, hâl ile şâḥibu’l-ḥâli mübtedâ ve ḥabere benzeterek, ‘âmillerinin

⁶⁷ Bahâuddîn İbn ‘Aḳîl, *el-Musâ‘id ‘alâ Teshîli’l-Fevâid*, (thk. Dr. Muḥammed Berekat), Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1982, II, 6; Muveffikuddîn Ebi’l-Beḳa Ye‘iş b. ‘Ali b. Ye‘iş el-Mevsîlî, *Şerḥu’l-Mufaşşal li’z-Zemaḥşerî*, (thk. Dr. Emil Bedi‘ Ya‘qub) Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2011, II, 4.

⁶⁸ İbn ‘Aḳîl, *a.g.e.*, II, 6; İbn Ye‘iş, *a.g.e.*, II, 4.

farklı olabileceğini savunmuşlardır. Bundan dolayı nahivcilerin çoğunluğuna göre şâhibu'l-hâl sadece fâ'il ve mef'ûlu bihten gelir, Sîbeveyh (ö. 180/796) ve ona tâbi olan bir kısım modern nahivcilere göre ise; fâ'il ve mef'ûlu bih ile beraber mübtedâ, aslı mübtedâ olan nevâsih kelimelerin isimleri, haber, muzâfun ileyh ve diğer bütün mef'ûl çeşitlerinden hâl gelebilir. Bu konuda Sîbeveyh'in (ö. 180/796) görüşünü kabul eden ve bizim de görüşünü paylaştığımız modern nahivcilerden biri olan 'Abbas Hasan, "*en-Nahvu'l-Vâfi*" adlı eserinde, nahivciler arasındaki bu tartışma hakkında şunları söyler: "Arap Gramerinde hâl kelimesinin fâ'il ve mef'ûlu bih dışındaki cümlelerin diğer unsurlarından gelmediğini savunanların gerekçesi, "*asıl ve bozulmamış Arapça'da olmaması gibi*" sağlam ve doğru bir gerekçeye dayanmıyor. Gerekçeleri, 'âmile verdikleri yetki ile uyuşmadığından, fâ'il ve mef'ûlu bih dışındaki cümlelerin diğer unsurlarından hâl gelmez diyorlar. Örneğin, mübtedâyâ hâlin geldiğini red etme sebebini şöyle açıklıyorlar: Mübtedâda 'amel eden 'âmil, mânevî 'âmildir ki o da "*ibtida*" dır. Şayet mübtedâyâ hâl gelirse bu hâlin 'âmili mübtedâ olur. Hâlbuki mübtedânın 'âmili farklı, dolayısıyla mübtedâ ile hâlin 'âmili farklı olmuş olur ve iki 'âmil meydana gelmiş olur. Bu da onların "*hâl ile şâhibu'l hâlin 'âmili aynı ve birdir*" kaidesine ters düşmektedir. Ancak saf ve bozulmamış Arap dilinde konuşulan ve kullanılan cümlelerin çoğu onların bu iddialarını destekler nitelikte değildir. Örneğin: *أَعْجَبَنِي عَطَاءُ الْمُحْسِنِ مُبْتَسِمًا* "*İyilik yapan kişinin iyiliğini güler yüzle yapması benim hoşuma gider.*"⁶⁹ Bu cümlede geçen "أَعْجَبَنِي" cümlesi fiil ve sonundaki "ي" mef'ûlu bin, عَطَاءُ "أَعْجَبَ" fiilinin fâ'ili ve aynı zamanda muzâf, الْمُحْسِنِ izâfet terkîbinde "عَطَاءُ" kelimesi "أَعْجَبَ" fiilinin fâ'ili ve aynı zamanda muzâf, "أَعْجَبَ" kelimesi muzâfun ileyh ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "مُبْتَسِمًا" kelimesi ise hâldir. Burada zilhâl olan "أَعْجَبَ" kelimesi muzâfun ileyh olduğu için 'âmili muzâf olan "عَطَاءُ" kelimesi; hâl olan "مُبْتَسِمًا" kelimesinin 'âmili ise, ism-i fâ'il olduğu için fiil gibi amel eden "أَعْجَبَ" kelimesidir. Dolayısıyla hâl ile zilhâlde 'âmel eden 'âmil farklı olabiliyor. Şimdi de hâlin cümlede hangi konumda olduğunu açıklamaya başlayalım.

⁶⁹ 'Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 364, 2. dipnot.

a. Fâ'il konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: رَجَعَ الْعَائِبُ سَالِمًا "Kaybolan kişi sağsâlim geri döndü."⁷⁰ Bu cümlede geçen "رَجَعَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâl'in âmili,⁷¹ "الْعَائِبُ" kelimesi şâhibu'l-hâl, "سَالِمًا" kelimesi ise hâldir. Bu örnekte zilhâl olan fâ'il, lafzen zikredilmiş ve cümlenin hakiki fâ'ilidir. Şu gelecek örneğimizde olduğu gibi fâ'il lafzen zikredilmeyip cümlenin hakiki fâ'ili de olmaya bilir. زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِمًا "Zeyd evde ayakta durmaktadır."⁷² Bu cümlede geçen "زَيْدٌ" kelimesi mübtedâ, cârr-mecrûdan oluşan "فِي الدَّارِ" zarf-ı müstağar⁷³ olarak haber konumundadır. Sâhibu'l-hâl ise cârr-mecrûrun içinde müstetir olan "هُوَ" zamîridir. "هُوَ" zamîri cârr-mecrûrun müte'allakı olan mahzûf bir fiilin fâ'ilidir. Dolayısıyla buradaki fâ'il olan "هُوَ" zamîri lafzî değil mânen fâ'ildir. Bir başka örnek:

كَأَنَّهُ خَارِجًا مِنْ جَنْبِ صَفْحَتِهِ سَقُودٌ شَرِبَ نَسْوَهُ عِنْدَ مُفْتَأَدٍ

⁷⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁷¹ Arap Gramerinde ve nahivcilerin ıstılahında âmîl; Arapça bir kelimenin sonunun bir vasıta ile belli bir i'râb üzere olmasını gerektiren şeydir. Örneğin: ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامٌ عَمْرٍو "Zeyd 'Amr'ın kölesini dövdü" cümlesinde geçen "ضَرَبَ" fiili âmîl, "زَيْدٌ" kelimesi fiilin fa'ili olduğu için fiilin ma'mulü, "غُلَامٌ" kelimesi mef'ûlu bih olduğu için fiilin ma'mulü ve aynı zamanda muzâf olduğundan, muzâfu ileyh olan "عَمْرٍو" kelimesinin âmîl'idir. "ضَرَبَ" fiili, "زَيْدٌ" kelimesinin sonunu, fâ'il olduğundan dolayı ve fâ'il olduğu belli olsun diye "zammeli" olmasını gerektirir. Aynı şekilde "غُلَامٌ" kelimesinin sonunu, mef'ûlu bih olduğu için ve mef'ûlu bih olduğu belli olsun diye "mansûb" olmasını gerektirir. "غُلَامٌ عَمْرٍو" "Amr'ın kölesi" izâfet terkibinde, kölenin 'Amr'a ait olduğunun belli olması için "غُلَامٌ" kelimesi, "عَمْرٍو" kelimesinin sonunun "mecrûr" olmasını gerektirir. İmam Birgivî, İzhar, s. 42-44 (Mecmu'atu'n-Nahv içinde).

⁷² Molla Câmî, a.g.e., I, 336.

⁷³ Zarflar, Muta'allaklarının zikredilip edilmemesi bakımından iki kısma ayrılır: A) Zarf-ı Müstağar (الظَرْفُ الْمُسْتَقَرُّ): Muta'allak'ı ibârede bulunmayan umumî mânalı fiil veya şibh-i fiil olan zarf veya harf-i cerli isimlerdir. B) Zarf-ı Lağv (الظَرْفُ اللَّغْوُ): Eğer muta'allakı umumî mânalı fiillerden olmazsa veya mahzûf da değilse, zarf veya harf-i cerle mecrûru zarf-i lağv adını alır. Muta'allak (الْمُتَعَلِّقُ): Fiil, şibh-i fiil veya fiil mânalı kelimelerdir. Bkz. Çörtü, Arapça Dibilgisi, s. 335-336.

“(Yaban öküzünün) başının her iki yanından çıkan boynuzları, içki içenlerin kepap yaptıkları yerde unuttukları şişlere benzer.”⁷⁴ Bu şiirde geçen "كَأَنَّ" kelimesi ismini nasb haberini ref' eden teşbih edâtı, fiil mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin 'âmili, "هُ" zamîri "كَأَنَّ" nin ismi ve aynı zamanda zilhâl, "خارجًا" kelimesi hâl, "مِنْ جَنْبٍ" "كَأَنَّ" nin "سَقُودُ شَرِبٍ" terkîbi ise "خارجًا" kelimesine mütacallık,⁷⁵ haberidir. Burada zilhâl olan "هُ" zamîri her ne kadar "كَأَنَّ" nin ismi olsa da mânen fâ'il hükmündedir.

b. Nâib-i fâ'il (gizli özne) konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: تُؤْكَلُ الْفَاكِهَةُ

"Meyveler olgun iken yenir." ⁷⁶ Bu cümlede geçen "تُؤْكَلُ" meçhul fiili hâl ve şâhibu'l-hâl'in 'âmili, "الْفَاكِهَةُ" kelimesi nâib-i fâ'il olmak üzere şâhibu'l-hâl, "نَاضِجَةً" kelimesi ise hâldir.

c. Haber konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: هَذَا الْهَلَالُ طَالِعًا

"Bu doğan (şey) Aydır." ⁷⁷ Bu cümlede geçen "هَذَا" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ, aynı zamanda "أَشِيرٌ" fiili mânasında olduğu için hâl ve zilhâl'in 'âmili, "الْهَلَالُ" kelimesi haber ve zilhâl, "طَالِعًا" kelimesi ise hâldir.

d. Mübtedâ konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: الطِّفْلُ مُحْسِنًا خَيْرٌ مِنْ رَجُلٍ

"İyilik yapan çocuk, cimrilik yapan adamdan daha hayırlıdır." ⁷⁸ Bu cümlede geçen "الطِّفْلُ" kelimesi mübtedâ ve şâhibu'l-hâl, "مُحْسِنًا" kelimesi hâl, "خَيْرٌ" kelimesi de haberdur. Bu konu ile ilgili başka bir örnek daha verelim: الْمَاءُ صِرْفًا شَرَابِي

⁷⁴ Muhammed b. Hasan er-Rađî, Şerhu'r-Ređî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib, 1. Kısım, t.y., s. 639.

⁷⁵ Mütacallak (الْمُتَعَلِّقُ): Fiil, şibh-i fiil veya fiil mânalı kelimelerdir. Bkz. Çörtü, Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği, s. 26.

⁷⁶ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁷⁷ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁷⁸ Fevâl Babeti, a.g.e., I, 438.

benim içeceğimdir.”⁷⁹ Bu cümlede geçen "الْمَاءُ" kelimesi mübtedâ ve zilhâl, "صِرْفًا" kelimesi hâl, "شَرَّابِي" kelimesi ise haber ve sonundaki "ي" da muzafun ileyhtir.

e. "كَانَ" ve benzerlerinin ismi konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: تَكُونُ

“Çalışkan bir kişi olarak sen arkadaşım oluyorsun.”⁸⁰ Bu cümlede geçen "أَنْتَ" kelimesi fiil-i nakış, ismi, içinde müstetir bulunan ve aslında mübtedâ olan "تَكُونُ" zamîri, bu zamîr aynı zamanda şâhibu'l-hâldir. "مُجْتَهِدًا" kelimesi hâl, "صَدِيقٍ" kelimesi fiil-i nakış⁸¹ olan "كَانَ" nin haber, sonundaki "ي" da muzafun ileyhtir.

f. Mef'ûlu bih konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: شَاهَدْتُ سَمِيرًا مُسْرِعًا

“Semiri, koşarken gördüm.”⁸² Bu cümlede geçen "شَاهَدَ" fiili, hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "تُ" zamîri fâ'il, "سَمِيرًا" kelimesi mef'ûlu bih ve şâhibu'l-hâl, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir. Hâl olan mef'ûlu bih, -örneğimizde görüldüğü üzere- lafzî olduğu gibi mânen de olabilir. Örneğin: هَذَا بَعْلِي شَيْخًا “Bu yaşlı olan kocam!”⁸³ Bu âyet-i kerîmede geçen "هَذَا" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ, "أَشِيرُ" mânasında olduğu için aynı zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "بَعْلِي" kelimesi mübtedânın haberi olmakla beraber mânen "أَشِيرُ" fiilinden mef'ûlu bih, sonundaki "ي" muzafun ileyh, "شَيْخًا" kelimesi ise mânen mef'ûlu bih olan kelimedden hâldir.

⁷⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁸⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁸¹ Nâkis fiillere "كَانَ وَأَخَوَاتُهَا" da denir. Bu fiiller isim cümlesinin önüne geldiklerinde, isim cümlesinin mübtedâsını ismi, haberini de haberi yaparlar. İsim cümlesinin mübtedâsı merfu' olarak kalır. İsim cümlesinin haberi ise merfu' iken manşub olur; yani bu fiiller, isimlerini ref', haberlerini naşbederler. Nâkis fiiler كَانُ، لَيْسَ، صَارَ، أَصْبَحَ، أَصْحَى، أَمْسَى، ظَلَّ، بَاتَ، مَازَالَ، مَابَرَحَ، مَافَتَى، مَاإِنْفَكَ، مَاإَدَامَ dir. Bkz. İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 244; 'Abduh er-Râcihi, et-Taṭbîku'n-Nahvî, s. 113; Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, s. 126.

⁸² Fevvâl Bâbeti, a.g.e., I, 438.

⁸³ Hud, 11/72; er-Rađî, a.g.e., s. 639; el-İbrâhim, a.g.e., s. 230.

g. Mef'ûlu muṭlaḳ konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: سَرْتُ سَيْرِي حَيْثًا

“Hızlı bir şekilde yürüdüm.”⁸⁴ Bu cümlede geçen "حَيْثًا" kelimesi mef'ûlu muṭlaḳ olan "سَرْتُ" kelimesinden hâldir. Fiil ve fâ'ilden oluşan "سَرْتُ" kelimesi ise hem hâlin hem de şâhibu'l-hâl'in 'âmilidir.

h. Mef'ûlu fih konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğim: صُمْتُ أُسْبُوعًا كَامِلًا

“Tam bir hafta oruç tuttum.”⁸⁵ Bu cümlede geçen "كَامِلًا" kelimesi hâl, "أُسْبُوعًا" kelimesi mef'ûlu fih olmak üzere şâhibu'l-hâl, fiil ve fâ'ilden oluşan "صُمْتُ" kelimesi, hem hâlin hem de şâhibu'l-hâl'in 'âmilidir. Bir başka örnek: سَرَّيْتُ اللَّيْلَ مُظْلِمًا “Gece karanlığında turladım.”⁸⁶ Bu cümlede geçen "مُظْلِمًا" kelimesi hâl, "السَّيْرُ" kelimesi mef'ûlu fih olmak üzere şâhibu'l-hâl, fiil ve fâ'ilden oluşan "سَرَّيْتُ" kelimesi, hem hâlin hem de şâhibu'l-hâl'in 'âmilidir.

ı. Mef'ûlu lieclihi/mef'ûlu leh konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: اِفْعَلْ

اَلْخَيْرَ مَحَبَّةً اَلْخَيْرِ مُجَرَّدَةً عَنِ الرِّيَاءِ “İyiliği, gösterişten uzak olarak iyiliği sevdiğin için yap.”⁸⁷ Bu cümlede geçen "اِفْعَلْ" emir fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'il, "اَلْخَيْرِ" kelimesi mef'ûlu bih, "مَحَبَّةً" kelimesi mef'ûlu lieclihi ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "اَلْخَيْرِ" kelimesi muzâfun ileyh, "مُجَرَّدَةً" kelimesi hâl, "عَنِ الرِّيَاءِ" cârr-mecrûru ise "مُجَرَّدَةً" kelimesine muta'allıktır.

i. Mef'ûlu ma'ah konumunda olan şâhibu'l-hâl. Örneğin: سَرْتُ وَالْجَبَلَ شَامِحًا

“Dağ, muhteşem bir hâlde iken yürüdüm.”⁸⁸ Bu cümlede geçen "سَرْتُ" fiili hâl ve

⁸⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁸⁵ Fevvâl Bâbeti, a.g.e., I, 438.

⁸⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁸⁷ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁸⁸ Fevvâl Bâbeti, a.g.e., I, 438.

şâhibu'l-hâlin 'âmili, "ت" zamîri fâ'il, "وَالْجَبَلُ" kelimesi mef'ûlu ma'ah olmak üzere şâhibu'l-hâl, "شَامِحًا" kelimesi ise hâldir. Bir başka örnek: "Gece karanlık iken yürüme!"⁸⁹ Bu cümlede geçen "لَا" nehîy edâtı, "تَسْرٍ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'il, "وَاللَّيْلُ" kelimesi mef'ûlu ma'ah olmak üzere şâhibu'l-hâl, "دَاجِيًا" kelimesi hâldir.

Mef'ûl olan bir kelimenin şâhibu'l-hâl olabilmesi için doğrudan mef'ûlu bih olması (mef'ûlu bih sariḥ) veya dolaylı olarak mef'ûlu bih (mef'ûlu bih gayr-i sariḥ) olması arasında fark yoktur. Yukarıda verilen örneklerde sariḥ mef'ûller şâhibu'l-hâl olmuşlardır. Sariḥ olmayan mef'ûlu bih, harf-i cerli mef'ûlu bih demektir. Örnekler üzerinde açıklamaya çalışalım: "سَلَّمْتُ عَلَى سَمِيرٍ بَاكِيًا" "Semir'e ağlarken selam verdim."⁹⁰ Bu cümlede geçen "سَلَّمْتُ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "ت" zamîri fâ'il, "عَلَى سَمِيرٍ" kelimesi mef'ûlu bih ḡayr-ı sariḥ olmak üzere şâhibu'l-hâl, "بَاكِيًا" kelimesi hâldir. Bir diğer örnek: "إِسْعَ لِلْخَيْرِ وَحْدَهُ" "Sadece hayır işleri için çalış."⁹¹ Bu cümlede geçen "إِسْعَ" emir fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'il, "لِلْخَيْرِ" kelimesi mef'ûlu bih ḡayr-ı sariḥ ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "وَحْدَهُ" kelimesi "مَنْفَرَدًا" şeklinde te'vil edilen hâldir.

j. Tamlayan (الْمُضَا فُ إِلَيْهِ) konumunda olan şâhibu'l-hâl

Muzâfun ileyhin cümlede şâhibu'l-hâl olabilmesi için muzâfun ileyh olan kelimenin, mânen veya takdîren fâ'il veya mef'ûlu bih olması gerekir. Bu da iki durumda meydana gelir.

1. Muzâfun ileyh olan kelimenin şâhibu'l-hâl olabilmesi için, muzâf (tamlanan) olan kelimenin masdar veya vasıf (müştak) olup kendi fâ'iline, nâib-i fâ'iline veya

⁸⁹ el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁹⁰ Fevvâl Bâbeti, a.g.e., I, 438.

⁹¹ el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 59.

mef'ûlune izâfe edilmiş olmalıdır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bunları sırasıyla ele alıp örneklendirmenin yararlı olacağı kanısındayız.

a. Fâ'iline muzâf olmuş masdar. Örneğin: سَرَّيْ قُدُومُكَ سَالِمًا “*Sağ sâlim gelmen beni sevindirdi.*”⁹² Bu cümlede geçen "سَرَّيْ" cümlesi fiil ve mef'ûlu bihten oluşuyor. "قُدُومُكَ" izâfet terkîbinde bulunan "قُدُومُ" kelimesi, "قَدَمٌ-يَقْدُمُ" fiilinin masdarıdır. Sonundaki muhatap zamîri olan "كَ" fâ'îl, dolayısıyla masdar fâ'iline izâfe edilmiştir. "سَالِمًا" kelimesi fâ'îl olan "كَ" den hâldir. Her ne kadar muhatap zamîri olan "كَ" zamîri, masdarına izâfe edilmiş muzâfun ileyh olsa da mâ'nen fâ'ildir. Başka bir örnek: جَمِيعًا إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا “*Hepinizin dönüşü O'nadır.*”⁹³ Âyet-i kerîmede geçen "جَمِيعًا" kelimesi hâldir. "مَرْجِعُكُمْ" muahhar mübtedâ, "إِلَيْهِ" kelimesi ise muqaddem haberdir. "مَرْجِعُكُمْ" izâfet terkîbinde geçen "مَرْجِعُ" kelimesi "رَجَعَ-يَرْجِعُ" fiilinin fâ'iline izâfe edilmiş mimli masdarıdır. "مَرْجِعُ" kelimesi muzâf, "كُمْ" muzâfun ileyh, mâ'nen fâ'îl ve aynı zamanda şâhibu'l-hâldir.

b. Mef'ûlune muzâf olmuş masdar. Örneğin: يُعْجِبُنِي تَأْدِيبُ الْغُلَامِ مُذْنِبًا وَتَهْذِيبُهُ “*Çocuğu, isyan ederken edeplendirmek ve küçük iken terbiye etmek benim hoşuma gidiyor.*”⁹⁴ Bu cümlede geçen "مُذْنِبًا" kelimesi muzâfun ileyh olan "الْغُلَامِ" kelimesinden hâldir. "يُعْجِبُنِي" cümlesi fiil, sonundaki "ي" zamiri mef'ûlu bihtir. "تَأْدِيبُ" kelimesi "يُعْجِبُ" fiilinin fâ'ili ve mef'ûlune izâfe edilmiş masdardır. Dolayısıyla "تَأْدِيبُ" muzâf, "الْغُلَامِ" muzâfun ileyh ve şâhibu'l-hâldir. Örneğimizde geçen "صَغِيرًا" kelimesi hâl, "تَهْذِيبُهُ"

⁹² el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

⁹³ Yûnus, 10/4; Muhyiddin Derviş, İrâbu'l-Kur'ânî'l-Kerim ve Beyanuh, Dâru İbn-i Keşir, Beyrut, t.y., V, 9; Maḥmud Şâfi, el-Cedvel fî İrâbi'l-Kur'ân ve Şarfuhu ve Beyânuhu, Dâru'r-Reşid, Lübnan 1995, VI, 76; el-İbrâhim, a.g.e., s. 208.

⁹⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59.

kelimesinin sonundaki zamîr şâhibu'l-hâldir. "تَهْدِيبُ" izâfet terkîbinde geçen "تَهْدِيبُ" kelimesi "هَدَّبَ-يُهَدِّبُ" fiilinin mef'ûlune izâfe edilmiş masdarı ve aynı zamanda mânen fâ'ildir.

c. Fâ'iline muzâf olmuş vasıf. Örneğin: أَنْتَ حَسَنُ الْفَرَسِ مُسْرَجًا “*Senin atın eğerli iken atların en güzelidir.*”⁹⁵ Bu cümlede geçen "مُسْرَجًا" kelimesi, muzâfun ileyh olan "الْفَرَسِ" kelimesinden hâldir. "أَنْتَ" zamîri mübtedâ, "حَسَنُ" haber, "الْفَرَسِ" şâhibu'l-hâl olmak üzere muzâfun ileyhtir. "حَسَنُ" kelimesi, "حَسَنَ-يَحْسُنُ" fiilinden sıfatı müşebbehe⁹⁶ olduğundan "الْفَرَسِ" ismini kendine fâ'il almış ve ona izâfe edilmiştir.

d. Nâib-i fâ'iline muzâf olmuş vasıf. Örneğin: خَالِدٌ مُغْمَضُ الْعَيْنِ دَامِعَةً “*Hâlit'in gözlerinden yaş akarken gözleri kapalıdır.*”⁹⁷ Bu cümlede geçen "دَامِعَةً" kelimesi hâl, "الْعَيْنِ" kelimesi muzâfun ileyh olmak üzere şâhibu'l-hâldir. "خَالِدٌ" kelimesi mübtedâ, "مُغْمَضُ" kelimesi ismi-i mef'ûl olmak üzere haber, "الْعَيْنِ" kelimesi ise muzâfun ileyhtir. "مُغْمَضُ" kelimesi, "أَغْمَضَ-يُغْمِضُ" fiilinden ism-i mef'ûl olduğundan vasıf (müştağ) tır ve "الْعَيْنِ" ismini kendine nâib-i fâ'il olarak almıştır. Aynı zamanda "مُغْمَضُ" kelimesi fiil mânasında olduğu için hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmilidir.

e. Mef'ûlune muzaf olmuş vasıf. Örneğin: أَنْتَ وَارِدُ الْعَيْشِ صَافِيًا وَمُسَهِّلُ الْأَمْرِ صَعْبًا “*Sen, hayatı temiz bir şekilde yaşayan ve zor işleri kolaylaştıran bir kişisin.*”⁹⁸ Bu

⁹⁵ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 60.

⁹⁶ **Sıfat-ı Müşebbehe**, İsm-i fâ'il nevinden olup, kendisinden türediği fiilin ifade ettiği güzellik, çirkinlik, sakatlık ve kusurluluk gibi sıfatlarda ve bazı duygularda devamlılık ifade eden müştağ bir kelimedir. Genellikle lâzım fiilerden gelir. Örneğin: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ الْوَجْهِ “*Güzel yüzlü bir adama uğradım*” cümlesinde "حَسَنٍ" kelimesi, lâzım bir fiil olan "حَسَنَ-يَحْسُنُ" fiilinden sıfat-ı müşebbehe olarak 'amel etmiş ve "الْوَجْهِ" kelimesini fâ'il olarak almıştır. Bkz. **İbn Hişâm**, *Şerhu Kaṭri'n-Nedâ ve Belli's-Şadâ*, s. 406;

Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 463.

⁹⁷ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 60.

cümlede geçen "صَافِيَا" kelmesi, muzâfun ileyh ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl olan "الْعَيْشِ" kelimesinden hâldir. "أَنْتَ" zamîri mübtedâ, "وَارِدٌ" kelimesi haberdir. "وَارِدٌ" kelimesi, "وَرَدَ -" fiilinden ism-i fâ'il olduğu için vasıf (müştak) tır. İsm-i fâ'il fiil mânasında olduğu için "الْعَيْشِ" kelimesini kendine mef'ûl olarak almış ve ona izâfe edilmiştir. Fâ'ili ise içinde müstetir olan "هُوَ" zamîridir. "وَارِدٌ" ism-i fâ'ili fiil mânasında olup fiil gibi amel ettiğinden hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmilidir. Örneğimizde geçen "صَعْبًا" kelimesi hâl, muzâfun ileyh olan "الْأَمْرِ" kelimesi şâhibu'l-hâldir. "مُسَهِّلٌ" kelimesi "سَهَّلَ - يُسَهِّلُ" fiilinden mef'ûlune izâfe edilmiş ism-i fâ'il, fâ'ili ise içinde müstetir olan "هُوَ" zamîridir. "مُسَهِّلٌ" ism-i fâ'ili fiil mânasında olup fiil gibi amel ettiğinden hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmilidir. Bir başka örnek daha verelim: *“Hâlit gecenin karanlığında yürüyor.”*⁹⁹ Bu cümlede geçen "مُظْلِمًا" kelimesi hâl, "الَّيْلِ" kelimesi muzâfun ileyh olmak üzere şâhibu'l-hâldir. "خَالِدٌ" kelimesi mübtedâ, "سَارِي" kelimesi haber ve "الَّيْلِ" kelimesi muzâfun ileyhtir. "سَارِي" kelimesi, "سَرَى - يَسْرِي" fiilinden mef'ûlu fih olan "الَّيْلِ" kelimesine izâfe edilmiş ism-i fâ'ildir, altında müstetir bulunan "هُوَ" zamîri fâ'ildir. İsm-i fâ'il olan "سَارِي" kelimesi, fiil mânasında olup fiil gibi amel ettiğinden hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmilidir.

2. Cümlede muzâfun ileyh olan kelimenin şâhibu'l-hâl olabilmesinin şartlarından biri de muzâfun ileyh olan kelime, muzâfın yerine geçtiğinde mânanın bozulmaması ve cümlenin anlamsız olmaması gerekir. Şayet cümlede muzâf olan kelime hazfedilirse mânânın sahih olması lazımdır. Bu da iki şekilde olur:

⁹⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 60.

⁹⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 60.

a. Muzâf, muzâfun ileyhin gerçek bir parçası olmalıdır. Örneğin: **أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ** “Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” *İşte bundan tiksindiniz.*”¹⁰⁰ Âyet-i kerîmede geçen “مَيْتًا” kelimesi hâldir. “لَحْمَ أَخِيهِ” izâfet terkîbinde geçen “لَحْمَ” kelimesi muzâf, “أَخِي” kelimesi muzâfun ileyh ve aynı zamanda şâhibu’l-hâldir. Sonundaki “هـ” zamiri de muzâfun ileyhtir. Burada muzâf olan kelime, muzâfun ileyhin hakiki bir parçasıdır. Yani et vücudun gerçek bir parçası olduğundan şayet muzâf hazfedilip muzâfun ileyh olan kelime onun yerine geçerse mânâ sahih olur. Şöyle ki “biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” yerine “biriniz ölü kardeşini yemekten hoşlanır mı” gibi düzgün bir mânâ olur. Bundan dolayı muzâfun ileyhten hâl gelebilmiştir. Bir başka örnek daha verelim: **أَعْجَبْتَنِي أَسْنَانُ الرَّجُلِ نَظِيفًا وَرَاقَتَنِي** “Adamın temiz olan dişlerini beğendim ve parmakları açılmış iken tırnakları hoşuma gitti.”¹⁰¹ Bu cümlede geçen “نَظِيفًا” kelimesi hâldir. “أَسْنَانُ الرَّجُلِ” izâfet terkîbinde geçen “أَسْنَانُ” kelimesi muzâf, “الرَّجُلِ” kelimesi muzâfun ileyh ve aynı zamanda şâhibu’l-hâldir. “أَعْجَبْتَنِي” fiil ve sonundaki “ي” mef’ulu bih, “أَسْنَانُ” kelimesi ise fâ’ildir. “أَعْجَبْتُ” fiili, hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmilidir. Muzâf, muzâfun ileyhin hakiki bir parçası olduğundan, başka bir tabirle, dişler adamın hakiki bir parçası olduğundan dolayı, muzâfı kaldırıp yerine muzâfun ileyhi koyduğumuzda genel mânâda bir bozulma medana gelmez. Mânâ şöyle olur: “Adamın dişlerini beğendim” yerine “Adımı beğendim”. Bundan dolayı muzâfun ileyh olan bir kelimedenden hâlin gelmesi sahih olmuştur.

b. Muzâf, muzâfun ileyhin hakiki bir parçası olmayıp onunla alakalı bir yönü olduğunda mânâda bir bozulma meydana gelmemelidir. Örneğin: **ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا** “Sonra da sana “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy!” diye vahyettik.”¹⁰²

¹⁰⁰ Hucurât, 49/12.

¹⁰¹ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., II, 404.

¹⁰² Nahl, 16/123.

Bu âyet-i kerîmede geçen "حَنِيفًا" kelimesi hâldir. "مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ" izâfet terkîbindeki "مِلَّةَ" kelimesi muzâf, "إِبْرَاهِيمَ" kelimesi muzâfun ileyh olmak üzere şâhibu'l-hâldir. "اتَّبِعْ" emir fiili, hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'îl, "مِلَّةَ" kelimesi ise mef'ûlu bihtir. "مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ" "İbrâhim'in dini" izâfet terkîbinde "مِلَّةَ" kelimesi, İbrâhim'in hakiki bir parçası olmayıp onunla alakalı olduğu için sanki onun bir parçası gibidir. Dolayısıyla muzâf olan kelimeyi hazfedip yerine muzâfun ileyhi koyduğumuzda, bir başka ifade ile "مِلَّةَ" kelimesini hazfedip yerine "İbrâhim" kelimesini getirdiğimizde mânada bir bozulma meydana gelmez. Mâna şu şekilde olur: "*Hakka yönelen İbrâhim'in dinine uy*" yerine "*Hakka yönelen İbrâhim'e uy!*" gibi düzgün bir mâna meydana gelir. Bundan dolayı muzâfun ileyhten hâlin gelmesi sahihtir. Bir başka örnek: "تَسْرُنِي طِبَاعُ خَالِدٍ رَاضِيًا وَتَسُوؤُنِي أَخْلَاقُهُ غَضَبَانٌ" "*Hâlit'in sevinçli hâldeki ahlâkı beni sevindirirken, kızgın hâlindeki ahlâkı da beni üzer.*"¹⁰³ Bu cümlede geçen "تَسْرُنِي" fiil ve mef'ûlu bihtir. "طِبَاعُ خَالِدٍ" izâfet terkîbinde "طِبَاعُ" kelimesi fâ'îl ve aynı zamanda muzâf, "خَالِدٍ" kelimesi muzâfun ileyh ve aynı zamanda şâhibu'l-hâldir. "رَاضِيًا" kelimesi muzâfun ileyhten hâldir. "طِبَاعُ خَالِدٍ" "Hâlit'in karakteri" izâfet terkîbinde karakter, sadece Hâlit'e ait olmayıp Hâlit'in ve gerçek bir parçası da değildir. Ancak onunla alakası olduğundan sanki onun bir parçası hâline gelmiştir. Bundan dolayı muzâf olan kelimeyi hazfedip muzâfun ileyh olan kelimeyi yerine getirdiğimizde mâna şöyle olur: "*Hâlit'in hoşnut olma karakteri beni sevindiriyor*" anlamının yerine "*Hâlit'in hoşnut olması beni sevindiriyor*" gibi anlamlı bir cümle ortaya çıkıyor. Bundan dolayı muzâfun ileyhten hâlin gelmesi sahihtir.

E. HÂLİN ŞARTLARI

Bir kelimenin hâl olabilmesi için şu dört şartın bulunması gerekir.

- a. Sıfât-ı Müntakîle olması.
- b. Müştak bir kelime olması.

¹⁰³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 60.

c. Nekre bir kelime olması.

d. Hâl ile şâhibu'l-hâlin mâna bakımından aynı kişi olması.

Şimdi bunları sırası ile açıklamaya çalışacağız.

1. Hâlin Birinci Şartı: Sıfât-ı Müntakile (Geçici Sıfat) Olması

Geçici sıfat, *bir şeyin durumunu geçici bir süre içerisinde açıkladıktan sonra onu terk eden ve devamlı onunla beraber bulunmak zorunda olmayan sıfat demektir.*

Örneğin: أَقْبَلَ الرَّابِعُ ضَاحِكًا “Kâr eden kişi, gülererek geldi.”¹⁰⁴ Bu cümlede geçen "أَقْبَلَ"

fiili, hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "الرَّابِعُ" kelimesi fâ'il ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl,

"ضَاحِكًا" kelimesi ise hâldir. Bu kelime, "ضَحِكَ - يَضْحَكُ" fiilinden ism-i fâ'il ve müştak bir

sıfattır. “Gülme” sıfatı, kişide devamlı olmayıp geçici bir durum olduğundan kişi ile beraber sürekli bulunmak zorunda değildir. Kâr eden kişinin sadece geliş anındaki

durumunu bildirdiği için “hâl” olabilmektedir. Bir başka örnek: شَاهَدْتُ كَتَائِبَ النَّمْلِ مُهَاجِرَةً

“Karınca kolonisini göç ederken gördüm.”¹⁰⁵ Bu cümlede geçen "شَاهَدْتُ" fiili hâl ve

zilhâlin 'âmili "تُ" zamîri fâ'il, "كَتَائِبَ النَّمْلِ" izâfet terkibinde geçen "كَتَائِبَ" kelimesi

mef'ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "النَّمْلِ" kelimesi muzâfun ileyh, "مُهَاجِرَةً"

kelimesi ise hâldir. Bu kelime, "هَاجَرَ - يُهَاجِرُ" fiilinden ism-i fâ'il ve müştak bir sıfattır.

“Göç etme” sıfatı, kolonide devamlı olmayıp geçici bir durum olduğundan koloni ile

beraber sürekli bulunmak zorunda değildir. Bundan dolayı hâl olabilmektedir. Hâlin sıfat-ı

müntakile olması her zaman geçerli bir kâide değil, çoğunluk itibâriyledir. Bazen hâl, az

da olsa sıfât-ı sâbite olabilir

a. Sıfât-ı Sâbitenin (Devamlı Sıfat) Tanımı

Sıfat-i sâbite, *bir şeyin durumunu açıklayan ve genelde onunla birlikte sürekli kalabilen, neredeyse ondan ayrılmayan sıfat demektir.*¹⁰⁶ Yukarıda açıklanan sıfât-ı

müntakilenin aksinedir. Örneğin:

¹⁰⁴ cAbbâs Hasan, a.g.e., II, 366.

¹⁰⁵ cAbbâs Hasan, a.g.e., II, 366.

¹⁰⁶ cAbbâs Hasan, a.g.e., II, 366; İbn Hişâm, Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik, II, 260.

وَجَاءَتْ بِهِ سَبْطُ الْعِظَامِ، كَأَنَّمَا عَمَامَتُهُ بَيْنَ الرِّجَالِ لَوَاءُ

Söyleyeni belli olmayan bu şiirde adamın biri çocuğunu överken şöyle diyor: “*Hanım onu, fiziği düzgün olduğu hâlde doğurdu, insanlar arasında onun sarığı sanki sancağa benzer.*”¹⁰⁷ Bu şiirde geçen "جَاءَتْ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, fâ‘ili ise içinde müstetir olan "هي" zamîri, sonundaki "ت" harfî müenneslik alameti, "بِهِ" mef‘ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, "سَبْطُ الْعِظَامِ" izâfet terkîbinde "سَبْطُ" kelimesi hâl ve muzaf, "الْعِظَامِ" kelimesi ise muzâfun ileyhtir. Bu sıfat, yani çocuğun fizikî yapısının düzgün olması, sürekli ve devamlı çocukla beraber olmasına ve nerdeyse ondan ayrılması mümkün olmamasına rağmen hâl olabilmıştır.

b. Sıfât-ı Sâbitenin Hâl Olabilmesinin Şartları

Sıfât-ı sâbite üç durumda hâl olabilir.

1. Sıfât-ı sâbite te’kid ifade ederse hâl olabilir. Bu da, ya kendisinden önceki cümlelerin ana fikrini te’kid eder veya hâlin ‘âmilini te’kid eder, ya da şâhibu’l-hâlın mânasını te’kid eder. Şimdi bunları teker teker örneklerle açıklamaya çalışacağız.

a. Hâl olan sıfât-ı sâbite, kendisinden önceki cümlelerin ana fikrini te’kid edebilmesi için, bu cümlelerin ana fikri ile hâlin aynı anlamda olması gerekir. Örneğin: خَلِيلٌ أَبُوكَ “Halil, şefkatli olduğu hâlde babandır.”¹⁰⁸ Bu cümlede geçen "خَلِيلٌ" kelimesi mübtedâ, "أَبُوكَ" izâfet terkîbinde geçen "أَبُ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, muhatap zamîri olan "كَ" muzâfun ileyh, "رَحِيمًا" kelimesi hâldir. Buradaki “şefkatli olma” sıfatı, “baba” olmanın zorunlu bir gereği olarak babadan ayrılması neredeyse mümkün olmayan bir vasıfıdır. "خَلِيلٌ أَبُوكَ" “Halil babandır” cümlesi de, baba olmanın zorunlu bir gereği olarak “şefkatli olmak” mânasındadır. Hâl olan "رَحِيمًا" kelimesi de aynı anlamda olduğu için “şefkatli olma” mânasını pekiştirmektedir. Dolayısıyla "رَحِيمًا" kelimesi sıfât-ı sâbite olduğu hâlde hâl olabilmıştır.

¹⁰⁷ Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 253; el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 61.

¹⁰⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 61.

b. Hâl olan sıfât-ı sâbitenin, kendi ‘âmilini te’kid etmesi gerekir. Bu şekilde olan hâl; ya ‘âmilini lafzen ve mâ’nen ya da sadece mâ’nen te’kid eder. Örneğin: وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا “(Ey Muhammed!), Biz seni, bütüün insanlara peygamber olarak gönderdik.”¹⁰⁹ Bu âyet-i kerîmede geçen "أَرْسَلْنَاكَ" cümlesinde "أَرْسَلَ" fiili, hâl ve şâhibul-hâlin ‘âmili, "نَا" zamîri fâ’îl, muhatap zamîri olan "كَ" şâhibu’l-hâl, "رَسُولًا" kelimesi ise hâldir. "رَسُولًا" kelimesi, lafzen ve mâ’nen "أَرْسَلَ" fiilini (hâlin ‘âmilini) te’kid eder ve ayrıca “risalet” peygamberlerin ayrılmaz bir sıfâtı olduğu hâlde hâl olabilmıştır. Bir diğer örnek: وَالسَّلَامُ

عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا “Doğduğum günde, öleceğim günde ve kabirden kalkıp diriltileceğim günde bana selâm olsun.”¹¹⁰ Bu âyet-i kerîmede geçen "يَوْمَ أُبْعَثُ" cümlesindeki "أُبْعَثُ" meçhul fiil ve aynı zamanda hâl ve şâhibu’l-hâl’in ‘âmili, içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri nâib-i fâ’îl ve aynı zamanda şâhibul-hâl, "حَيًّا" kelimesi ise hâldir. "أُبْعَثُ" “ölümden sonraki hayat”tır. "حَيًّا" kelimesi, "أُبْعَثُ" kelimesi ile aynı anlamda olduğundan onu te’kid eder ve insan yaşadığı sürece insanın ayrılmaz bir sıfâtı olduğu için hâl olabilmıştır.¹¹¹

c. Hâl olan sıfât-ı sâbite, şâhibul-hâl’in mânasını te’kid ederse hâl olabilir. Örneğin: اِخْتَلَفَ كُلُّ الشُّعُوبِ جَمِيعًا “Halkın tamamı görüş ayrılığına düştüler.”¹¹² Bu cümlede geçen "اِخْتَلَفَ" fiili hâl ve zilhâl’in ‘âmili, "كُلُّ الشُّعُوبِ" izâfet terkîbindeki "كُلُّ" kelimesi fâ’îl, muzâf ve şâhibu’l-hâl, "الشُّعُوبِ" kelimesi muzâfun ileyh, "جَمِيعًا" kelimesi ise hâldir. Cümledeki hâl olan "جَمِيعًا" kelimesi, şâhibu’l-hâl olan "كُلُّ" kelimesi ile aynı anlamda olduğu için onun mânasını tekid eder ve hâl olabilmıştır.

¹⁰⁹ Nisa, 4/79.

¹¹⁰ Meryem, 19/33.

¹¹¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 260.

¹¹² cAbbâs Hasan, a.g.e., II, 367.

ayrılmaz bir sıfatı olduğunu, cümlelerin dışında başka bir karîneden anlaşılıyor, o karîne de Allah'ın (c.c.) her zaman “adâletli olma” sıfatıdır. Bir başka örnek daha verelim: هُوَ

الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا “Size Kitâb'ı (Kur'ân'ı) içinde hak ile bâtılın birbirinden ayrılmış bir tarzda açıklanmış olarak indiren O'dur.”¹¹⁶ Bu âyet-i kerîmede geçen "أَنْزَلَ"

fiili şâhibu'l-hâlin 'âmili, "الْكِتَابَ" kelimesi mef'ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "مُفَصَّلًا" kelimesi ise hâldir. Bu âyet-i kerîmedeki hâlin 'âmili, şâhibu'l-hâlin

yenilenmesine ve sonradan meydana gelmesine delalet etmez. Çünkü Kitap (Kur'ân) kadimdir ve bir tanedir. Ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirilmesi sonradan olmuştur. Dolayısıyla “soradan meydana gelmek” onun aslından değil, sadece bir sıfatıdır.¹¹⁷

2. Hâlin İkinci Şartı: Müştak Bir Kelime Olması

Bir kelimenin hâl olabilmesinin ikinci şartı, hâlin câmid bir kelime değil müştak bir kelime olması gerekir.¹¹⁸ Hâlin müştak olması kesin bir kural olmayıp çoğunluk itibâriyledir. Bir başka ifade ile hâl, genelde müştak kelimelerden olur, ancak az da olsa Arap Gramerinde câmid kelimelerden hâl kullanılmıştır.

a. Müştak Bir Kelime ile Te'vil Edilmiş Câmid Hâlin Şartları

Dört durumda müştak bir kelime ile te'vil edilmiş câmid kelimeler hâl olabilir.¹¹⁹

1. Câmid bir kelime teşbihe delalet ederse müştak bir kelime ile te'vil edilerek hâl olabilir. Örneğin: كَرَّ عَلَيَّ أَسَدًا “Ali arslan gibi saldırdı.”¹²⁰ Bu cümlede geçen "كَرَّ" fiili

hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "عَلَيَّ" kelimesi fâ'il ve şâhibu'l-hâl, "أَسَدًا" kelimesi, câmid bir kelime olduğu hâlde "شَجَاعًا" müştak kelimesi ile te'vil edilmiş ve hâl olabilmektedir.

Çünkü Ali, cesaret bakımından arslana benzetilmiştir. Şair Ebu't-Tayyib el-Mütenebbi (ö. 354/965) bir şiirinde bu tür hâlleri şu şekilde kullanıyor:

¹¹⁶ En'âm, 6/114; Behcet 'Abdolvâhid Şâlih, *el-İrâbu'l-Mufaşşal li Kitabillâhi'l-Murettel*, Dâru'l-Fikr, t.y., III, 303.

¹¹⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 261.

¹¹⁸ Câmid ve müştak için bkz. 45. dipnot.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 261.

¹²⁰ el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 62.

بَدَتْ قَمَرًا، وَمَالَتْ غُصْنٌ بَانَ، وَفَاحَتْ عُنْبَرًا، وَرَنْتْ غَزَالًا

“Ay gibi göründü, ban ağacının (yumuşak bir ağaçtır) dalı gibi sallandı, amber gibi koku yaydı, ceylan gibi terennüm etti.”¹²¹ Bu şiirde geçen "بَدَتْ" fiili hâl ve zilhâlin câmili, içinde müstetir olan "هِيَ" zamîri fâ'il ve zilhâl, sonundaki "ت" harfî müenneslik alameti, "قَمَرًا" kelimesi ise hâldir. Bu şiirdeki "غُصْنٌ بَانَ، عُنْبَرًا، غَزَالًا" kelimeleri de câmid ve teşbihe delalet ettikleri için fâ'il olan "هِيَ" zamîrinden hâldirler.

2. Câmid bir kelime “mufâ'ale” (مُفَاعَلَةٌ) babının mânasına mâ'nen veya lafzen delalet ederse, müştak bir kelime ile te'vil edilerek hâl olabilir. Örneğin: بَعْتُكَ الْفَرَسَ يَدًا بَيْدٍ “Atı sana peşin olarak sattım.”¹²² Bu cümlede geçen "بَعْتُكَ" cümlesi fiil, şâhibu'l-hâl olan fâ'il ve mef'ûlu bihten oluşuyor. "الْفَرَسَ" kelimesi iknci mef'ûl, hâl ve şâhibu'l-hâl câmili ise "بَاعَ" fiilidir. "يَدًا بَيْدٍ" kelimesi de hâldir. "يَدًا بَيْدٍ" kelimesi, câmid bir kelime olduğu hâlde "مُفَاعَلَةٌ" vezninde olan "مُقَابَضَةٌ" mânasında ve müştak olan "مُتَقَابِضِينَ" kelimesinin te'vilinde olduğu için hâl olabilmıştır. "مُتَقَابِضِينَ" kelimesi, bir işin karşılıklı bir şekilde yapıldığını ifade eder. Örneğimizdeki "يَدًا بَيْدٍ" kelimesi, “atı sana sattım sen de bana parasını peşin olarak verdin” mânasında ve işin karşılıklı yapıldığını gösterir. Bu örnekteki hâlin, bir işin karşılıklı yapıldığını ifade edebilmesi için her iki kelimenin de zikredilmesi gerekir. Zira sadece bir tek kelimenin zikredilmesi o anlamı ifade etmez. İrâbı yapılırken birinci kelimeyi hâl, ikinci kelime hâlin sıfatı yapılır. Başka bir örnek daha verelim: كَلَّمْتُهُ فَاهُ إِلَى فِيٍّ “Onunla ağız ağıza konuştum.”¹²³ Bu cümlede geçen "كَلَّمْتُهُ" cümlesi fiil, fâ'il ve sonundaki "هُ" zamîri de mef'ûlu bih, "فَاهُ إِلَى فِيٍّ" terkîbi hâldir. Bu cümledeki şâhibu'l-hâl, hem fâ'il hem de mef'ûlu bihtir. cÂmili ise "كَلَّمْ"

¹²¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 261.

¹²² el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

¹²³ İbn Hişâm, a.g.e., II, 262.

fiilidir. Buradaki "فَاهُ إِلَى فِي" terkîbi, "مُفَاعَلَةٌ" veznindeki "مُشَافَهَةٌ" mânasında olup ve müştak bir kelime olan "مُتَشَافِهَيْنِ" te'vilindedir. Bir başka örnek: سَلَّمْتُ الْبَائِعَ نُقُودَهُ مُقَابَضَةً. "Saticının parasını karşılıklı kabzederek teslim ettim."¹²⁴ Bu cümlede geçen "سَلَّمْتُ" cümlesi fiil ve fâ'îl, "الْبَائِعَ" kelimesi birinci mef'ûlu bih, "نُقُودَهُ" izâfet terkîbindeki "نُقُودَ" kelimesi ikinci mef'ûl ve muzâf, "هُ" zamîri muzâfun ileyh "مُقَابَضَةً" kelimesi hâldir. Bu cümledeki şâhibu'l-hâl, hem fâ'îl hem de birinci mef'ûlu bihtir. 'Âmili ise "سَلَّمَ" fiilidir. Buradaki "مُقَابَضَةً" kelimesinin lafzı, câmid bir kelime olduğu hâlde "مُفَاعَلَةٌ" vezninde olup müştak bir kelime olan "مُقَابِضَيْنِ" kelimesinin te'vilinde olduğu için hâl olabilmıştır

3. Câmid bir kelime "tertibe" delalet ederse hâl olarak kullanılabilir. Örneğin: دَخَلَ الْقَوْمُ الْمَسْجِدَ رَجُلًا رَجُلًا. "Topluluk mescide teker teker girdiler."¹²⁵ Bu cümlede geçen "دَخَلَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "الْقَوْمُ" kelimesi fâ'îl ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "رَجُلًا رَجُلًا" terkîbi, câmid olduğu hâlde müştak bir kelime olan "الْمَسْجِدَ" kelimesi mef'ulu bih, "رَجُلًا رَجُلًا" terkîbi, câmid olduğu hâlde müştak bir kelime olan "مُتَرَتِّبَيْنِ" te'vilinde olduğu için hâl olabilmıştır. Bir başka örnek daha verelim: قَرَأْتُ الْكِتَابَ بَابًا بَابًا. "Kitabı bölüm bölüm halinde okudum."¹²⁶ Bu cümlede geçen "قَرَأْتُ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "تُ" zamîri fâ'îl "الْكِتَابَ" mef'ulu bih ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "بَابًا بَابًا" terkîbi, câmid olduğu hâlde müştak bir kelime olan "مُتَرَتِّبًا" te'vilinde olduğu için hâl olabilmıştır. Verdiğimiz bu iki örnekte, hâlin tertibe delalet edebilmesi için her iki kelimenin zikredilmesi gerekir, bir tek kelimenin zikredilmesi ile tertib ifade etmez. Ancak i'rab yapılırken birinci kelimeyi hâl, tekrarlanan ikinci kelimeyi "ثُمَّ" veya "فَ" atıf harfleri ile atıf yapılabildiği gibi tekid de yapılabilir.

¹²⁴ 'Abbâs Hasan, a.g.e., II, 369; İbn Hişâm, a.g.e., II, 262.

¹²⁵ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

¹²⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

4. Hâl olan kelime vasıf (müştak) mânasını barındıran sarih bir masdar olursa, müştak mânasına delalet eden bir karîne ile hâl olabilir. Örneğin: *إِذْهَبْ جَرِيًّا لِاحْضَارِ الْبَرِيدِ* “*Postayı getirmek için koşarak git.*”¹²⁷ Bu cümlede geçen “إِذْهَبْ” emr-i hazır fiili hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmili, içinde müstetir olan “أَنْتَ” zamîri fâ’il ve şâhibu’l-hâl, “جَرِيًّا” kelimesi sarih masdar ve hâl, “لِاحْضَارِ الْبَرِيدِ” izâfet terkîbi ise mef’ûlu lieclihidir. “جَرِيًّا” sarih masdarı “koşmak” anlamındadır ve cümleden bir “kişinin koşması” anlaşıldığı için “جَرِيًّا” sarih masdarı, müştak bir kelime olan ve “koşan” anlamındaki “جَارِيًّا” te’vilindedir.

b. Müştak Bir Kelime ile Te’vil Edilmeden Câmid Hâlin Şartları

Câmid bir kelime, müştak bir sıfatla te’vil edilmemiş olan hâller de vardır. Bunlar da yedi kısımdır.

1. Hâl olan kelimenin mevsuf olması: Örneğin: *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا* “*Muhakkak biz onu, Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.*”¹²⁸ Âyet-i kerîmede geçen “أَنْزَلْنَاهُ” cümlesi içinde “أَنْزَلَ” fiili hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmili, “نَا” zamîri fâ’il, “هُ” zamîri mef’ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, “قُرْآنًا” kelimesi hâl ve aynı zamanda mevsuf, “عَرَبِيًّا” kelimesi ise onun sıfâtıdır. Buradaki hâl olan “قُرْآنًا” kelimesi, sıfat olan “عَرَبِيًّا” kelimesine mevsuf olduğu için câmid olduğu hâlde müştak bir sıfatla te’vil edilmeden hâl olabilmıştır. Bir başka örnek: *فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا* “*(Cebrail) ona tam bir insan şeklinde göründü.*”¹²⁹ Bu âyet-i kerîmede geçen “تَمَثَّلَ” fiili, hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmili, içinde müstetir bulunan “هُوَ” zamîri fâ’il ve şâhibu’l-hâl (Cebrail a.s), “بَشَرًا” kelimesi hâl ve aynı zamanda mevsuf, “سَوِيًّا” kelimesi ise sıfattır. Buradaki hâl olan “بَشَرًا” kelimesi sıfat olan “سَوِيًّا”

¹²⁷ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., II, 372.

¹²⁸ Yusuf, 12/2; el-Galâyyînî, a.g.e., III, 62; el-İbrâhim, a.g.e., s. 235.

¹²⁹ Meryem, 19/17; el-İbrâhim, a.g.e., s. 306.

kelimesine mevsuf olduğu için câmid olduğu hâlde müştak bir sıfatla te'vil edilmeden hâl olabilmıştır.¹³⁰

2. Hâl olan kelimenin fiyat belirtmeye delalet etmesi. Örneğin: **بَعْتُ الْقَمْحَ مَدًّا بِعَشْرَةِ** "İki avucu on kuruşa olmak üzere buğdayı sattım."¹³¹ Bu cümlede geçen "بَاعَ" fiili, hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "تُ" zamîri fâ'îl, "الْقَمْحَ" kelimesi mef'ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "مَدًّا" kelimesi hâl ve aynı zamanda mevsuf, "بِعَشْرَةِ" cârr-mecrûru sıfat, "فُرُوشٍ" kelimesi ise temyîzdir.¹³² Bu cümledeki hâl, buğdayın fiyatına delalet ettiği için, câmid bir kelime olduğu hâlde, müştak bir sıfatla te'vil edilmeden hâl olabilmıştır. Bir diğer örnek: **اِشْتَرَيْتُ الثَّوْبَ ذِرَاعًا بِدِينَارٍ** "Zira'ı bir dinara olmak üzere elbiseyi satın aldım."¹³³ Bu cümlede geçen "اِشْتَرَى" fiili, hâl ve şâhibu'l-hâl'in 'âmili, "تُ" zamîri fâ'îl, "الثَّوْبَ" kelimesi mef'ûlu bih ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "ذِرَاعًا" kelimesi hâl ve aynı zamanda mevsuf, cârr-mecrûrdan oluşan "بِدِينَارٍ" kelimesi sıfattır. Bu cümledeki hâl, elbisenin fiyatına delalet ettiği için, câmid bir kelime olduğu hâlde, müştak bir sıfatla te'vil edilmeden hâl olabilmıştır.

3. Hâl olan kelimenin bir sayıya delalet etmesi: Örneğin: **فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً** "Böylece, Rabbi'nin belirlediği vakit kırk gece olarak tamamlandı."¹³⁴ Bu âyet-i kerîmede geçen "تَمَّ" fiili, hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "مِيقَاتُ" kelimesi fâ'îl, muzâf ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "رَبِّهِ" muzâfun ileyh, "أَرْبَعِينَ" kelimesi hâl, "لَيْلَةً" kelimesi ise

¹³⁰ İbn Hişâm, a.g.e., II, 262.

¹³¹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

¹³² Temyîz: Kendisinden önce geçen ve anlam bakımından müphem (kapalı) olan kelime veya cümleden ne kastedildiğini açıklayan câmid, nekre ve mansûb kelimedir. Örneğin: **اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا لَيْمُونًا** "Bir sandık limon satın aldım" cümlesinde "لَيْمُونًا" kelimesi, mânası kapalı olan "صُنْدُوقًا" kelimesinin mânasının ne olduğunu açıkladığı için temyîz, mânası açıklanan kelimeye de mümeyyez (الْمُمَيَّزُ) denir. Bkz. Akdağ, Hasan, *Arap Dili*, s. 247.

¹³³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

¹³⁴ Araf, 7/142; İbn Hişâm, a.g.e., II, 263; el-İbrâhim, a.g.e., s. 167.

temyîzdir. Buradaki hâl, bir sayıya delalet ettiği için, câmid olduğu hâlde müştak bir sıfatla te'vil edilmeden hâl olabilmıştır. Bir başka örnek: **اِكْتَمَلَ الْعَمَلُ عِشْرِينَ يَوْمًا وَتَمَّ عَدْدُ**

الْعَامِلِينَ فِيهِ ثَلَاثِينَ “İş, yirmi günde tamamlandı ve işte çalışanların sayısı otuza ulaştı.”¹³⁵ Bu cümlede geçen **اِكْتَمَلَ** ve **تَمَّ** fiilleri, hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, **الْعَمَلُ** ve **عَدْدُ** kelimeleri fâ'îl ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, **عِشْرِينَ** ve **ثَلَاثِينَ** kelimeleri hâl, **يَوْمًا** ve **عَامِلًا** kelimeleri ise temyîzdir. Buradaki hâller, bir sayıya delalet ettikleri için, câmid oldukları hâlde ve müştak bir sıfatla te'vil edilmeden hâl olabilmişlerdir.

4. Hâl olan kelimenin, biri diğerine üstün olan iki farklı döneme delalet etmesi.

Örneğin: **هَذَا الْخَادِمُ شَبَابًا أَنْشَطُ مِنْهُ كُهُولَةً** “Bu hizmetçi, gençlik döneminde ihtiyarlık döneminden daha aktiftir.”¹³⁶ Bu cümlede bir şeyin iki farklı dönemden birinde kendine olan üstünlüğünü ifade etmektedir. Cümlede geçen **هَذَا** kelimesi ism-i işâret ve mübtedâ, **الْخَادِمُ** kelimesi müşârun ileyh (kendisine işâret edilen) olmak üzere bedel¹³⁷ ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, **أَنْشَطُ** kelimesi ef'alu't-tafđil¹³⁸ olmak üzere haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, **شَبَابًا** ve **كُهُولَةً** kelimeleri hâldir. Bu cümledeki hâllerden biri olan **شَبَابًا** kelimesi şâhibu'l-hâlin üstünlüğüne delalet ettiği için, iki hâl da câmid ve müştak bir kelime ile te'vil edilmeden hâl olabilmişlerdir. Bir başka örnek daha

¹³⁵ Abbas Hasan, a.g.e., II, 374.

¹³⁶ Abbas Hasan, a.g.e., II, 374; ayrıca bkz. İbn 'Aķîl, a.g.e., II, 10.

¹³⁷ **Bedel** (الْبَدَلُ): Metbu'unu açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i'rab bakımından metbu'una uyan tâbi'dir. Bedelden önce gelen ve bedelin i'rabını almış olduğu kelimeye mübdelün minh (الْمُبْدَلُ مِنْهُ) denir. Örneğin: **أَخَافُ فَرِيدًا أَخَاهُ سَعِيدًا** “Ferid, kardeşi Saîd'i korkuttu” cümlesinde geçen **سَعِيدًا** kelimesi bedel, **أَخَاهُ** kelimesi ise mübdelün minh tir. Bkz. Çörtü, *Arapça Dibilgisi Nahiv*, s. 365.

¹³⁸ **Ef'alu't-Tafđil** (أَفْعَالُ التَّفْضِيلِ): Renk, şekil ve sakatlığa delalet etmeyen, vasıfları ve nitelikleri aynı olan iki şeyi mukayese eden veya bir varlıktaki bir vasfın, bir niteliğin başka varlıklardan daha üstün olduğunu gösteren ve fiilden türeyen isimdir. Örneğin: **الشَّمْسُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَمَرِ** “Güneş Aydan daha büyüktür” cümlesinde geçen **أَكْبَرُ** kelimesi ef'alu't-tafđildir. Bkz. Çörtü, *Arapça Dibilgisi Sarf*, s. 474.

verelim: *أَلْمَنْزِلُ سَكَنًا أَحْسَنُ مِنَ الْفُنْدُقِ إِقَامَةً* "İkamet olarak ev, otelden daha güzeldir."¹³⁹ Bu cümlede geçen "أَلْمَنْزِلُ" kelimesi mübtedâ ve birinci zilhâl, "سَكَنًا" kelimesi birinci zilhâlden hâl, "أَحْسَنُ" kelimesi ef'elu't-tafdil olmak üzere haber ve aynı zamanda her iki hâl ve zilhâlin câmili, "الْفُنْدُقِ" kelimesi ikinci zilhâl, "إِقَامَةً" kelimesi ikinci zilhâlden hâldir. Bu cümledeki birinci hâl, ikinci hâle üstün kılınmıştır.

5. Hâlin, şâhibu'l-hâlin müteaddit çeşitlerinden birisi olması. Örneğin: *هَذِهِ أَمْوَالُكَ* "Bu, ev olarak senin malındır."¹⁴⁰ Bu cümlede "mal" olan şâhibu'l-hâl, müteaddit fertleri olan bir cinstir. Ev, tarla, dükkan, elbise vs. birer maldır. Cümlede geçen "هَذِهِ" kelimesi ism-i işâret olarak mübtedâ, "أَمْوَالُكَ" izâfet terkindeki "أَمْوَالُ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, muhatap zamîri olan "كَ" muzâfun ileyh, "بُيُوتًا" kelimesi ise hâldir. Bu cümledeki hâl, çeşitli fertleri bulunan şâhibu'l-hâlin bir ferdi olduğundan, câmid olup ve müştak bir kelime ile te'vil edilmeden hâl olabilmıştır.

6. Şâhibu'l-hâl belli bir cins olup hâl olan kelimenin de onun bir ferdi olması. Örneğin: *إِنْتَفَعْتُ بِالْفِضَّةِ سَوَارًا* "Gümüşün bileziğinden faydalandım."¹⁴¹ Bu cümledeki gümüş, bir çeşit olup gümüşten yapılan bir çok eşya var. Gümüş yüzük, gümüş bilezik, gümüş kolye gibi. Örneğimizde geçen "إِنْتَفَعْتُ" cümlesindeki "إِنْتَفَعَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, "تُ" zamîri fâ'il, "بِالْفِضَّةِ" kelimesi mef'ûlu bih gayr-ı sarîh olmak üzere şâhibu'l-hâl, "سَوَارًا" kelimesi câmid olup müştak bir kelime ile te'vil edilmeden hâl olmuştur. Bir başka örnek daha verelim: *رَغِبْتُ فِي الذَّهَبِ خَاتَمًا* "Altını yüzük olarak severim."¹⁴² Örneğimizde geçen "رَغِبْتُ" cümlesindeki "رَغِبَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin

¹³⁹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 374.

¹⁴⁰ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 374.

¹⁴¹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 374.

¹⁴² cAbbas Hasan, a.g.e., II, 374.

‘âmili, "فِي الدَّهَبِ" kelimesi mef'ulu bih ğayr-ı sarih olmak üzere şâhibu'l-hâl, "خَاتَمًا" kelimesi câmid olup müştak bir kelime ile te'vil edilmediği hâlde hâl olmuştur.

7. Hâl olan kelimenin, şâhibu'l-hâlin asıl maddesi olması. Örneğin: **ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا** “Hiç ben, çamur hâlinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim?”¹⁴³ Bu Âyet-i kerîmede geçen "ءَأَسْجُدُ" kelimesinin başındaki elif istifhâm elifi, "أَسْجُدُ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, cârr-mecrûrdan oluşan "لِمَنْ" kelimesi "أَسْجُدُ" fiiline mütacallik ve "مَنْ" ism-i mevsûl da şâhibu'l-hâl, "خَلَقْتَ" sıra cümlesi, "طِينًا" kelimesi, yaratılan insanın ana maddesini oluşturduğu için câmid olup müştak bir kelime ile te'vil edilmeden hâl olmuştur. Bir diğer örnek: **هَذَا ثَوْبُكَ كَتَّانًا** “Bu ketenden yapılmış elbise senindir.”¹⁴⁴ Bu cümlede geçen "هَذَا" kelimesi mübtedâ, "ثَوْبُكَ" izâfet terkîbindeki "ثَوْبُ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, muhatap zamîri olan "كَ" muzâfun ileyh, "كَتَّانًا" kelimesi elbisenin ham maddesini oluşturduğu için câmid bir kelime olup müştak bir kelime ile te'vil edilmeden hâl olabilmıştır.

3. Hâlin Üçüncü Şartı: Nekre Olması

Hâlin üçüncü şartı, ma'rife değil nekre veya nekre hükmünde olmasıdır. Hâl cümle olduğunda nekre¹⁴⁵ hükmünde olur. Cumhura göre hâlin nekre olması, olmassa olmaz şartlarından biri ve vâciptir. Şayet hâl ma'rife¹⁴⁶ olarak gelirse nekre ile te'vil edilir. Arap dilinde hâl, habere benzetilmiş, haber maḥkûmun bih olduğundan yani mübtedânın durumunu bildirdiğinden nekre olması gerekir. Hâl da mâna açısından habere benzediği için maḥkûmun bih, yani şâhibu'l-hâlin durumunu bildirdiği için nekre olması gerekir. Ayrıca hâl genel itibarıyla bir sıfattır, sıfat nekre bir kelimeye gelebildiği

¹⁴³ İsra, 17/61; İbn ‘Aķıl, a.g.e., II, 9; el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 62; el-İbrâhim, a.g.e., s. 288.

¹⁴⁴ el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 62.

¹⁴⁵ **Nekre** (النَّكْرَةُ): Belirsiz bir şeyi gösteren isme denir. Örneğin: رَجُلٌ (herhangi) bir adam, مُدِيرٌ (herhangi) bir müdür vb. Bkz. Çörtü, *Arapça Dibilgisi Nahiv*, s. 78.

¹⁴⁶ **Ma'rife** (المَعْرِفَةُ): Muayyen (belirli) bir şeyi gösteren isimdir. ‘Alemler (özel isim) , harf-i tarifli isimler, zamîrler, ism-i işâretler, ism-i mevsûller, izâfetle m‘arifelik kazanan isimler m‘arife olan isimlerdir. Bkz. Çörtü, *Arapça Dibilgisi Nahiv*, s. 77.

gibi ma'rife bir kelimeye de gelebilir ve sıfat mevsufuna tabidir, yani mevsuf nekre olursa sıfat da nekre, mevsuf ma'rife olursa sıfat da ma'rife olur. Şâhibu'l-hâlde ise asıl olan ma'rife olmasıdır. Şâhibu'l-hâlin ma'rife olarak geldiği yerde hâl de ma'rife olarak gelirse, hangisinin hâl ve hangisinin şâhibu'l-hâl olduğu belli olamayacağından hâlin nekre olması vâcib kılınmıştır.¹⁴⁷ Örneğin: *“Sadece bir tek Allh'a inandım.”*¹⁴⁸ Bu cümlede geçen "آَمَنَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, "تُ" zamîri fâ'il, "بِاللّٰهِ" kelimesi mef'ûlu bih ve şâhibu'l-hâl, "وَحْدَهُ" kelimesi, izâfeden dolayı ma'rife olmasına rağmen, müştak ve nekre bir kelime olan "مُنْفَرِدًا" kelimesinin te'vilinde olduğundan hâl olabilmıştır. Başka bir örnek: *“Yolcu, gittiği yoldan hemen döndü.”*¹⁴⁹ Bu cümlede geçen "رَجَعَ" mâzi fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, "أَلْمُسَافِرُ" kelimesi fâ'il ve şâhibu'l-hâl, "عَوْدَهُ" kelimesi muzâf ve aynı zamanda hâl, "هُ" zamîri muzâfun ileyhtir. "عَوْدَهُ" terkîbi izâfeden dolayı ma'rife olsa da müştak ve nekre bir kelime olan "رَاجِعًا" kelimesinin te'vilinde olduğu için hâl olmuştur. Başka bir örnek: *“İçeriye sıra ile giriniz.”*¹⁵⁰ Bu cümlede geçen "أَدْخُلُوا" cümlesindeki "أَدْخُلْ" emir fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, sonundaki cemî/çoğul vav-ı fâ'il ve şâhibu'l-hâl, "الْأَوَّلَ فَالْأَوَّلَ" terkîbindeki birinci "الْأَوَّلَ" kelimesi hem ma'rifedir hem de müştak olmadığı için hâl olmaya uygun değil, ancak, müştak ve nekre bir kelime olan "مُتَرَتِّبِينَ" kelimesinin te'vilinde olduğu için hâl olmuştur. İkincisi ise tertip ifade eden atıf harfi “fa” ile ilkinde atıf yapılmıştır.

Yukarıdaki paragrafta cumhura göre hâlin nekre olması gerektiğini söyledik. Ancak cumhurun görüşüne katılmayıp hâlin ma'rife de olabileceği görüşünü savunan

¹⁴⁷ Molla Câmi, *a.g.e.*, I, 341; es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 230; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 264; ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 375.

¹⁴⁸ el-Galâyyînî, *a.g.e.*, II, 61.

¹⁴⁹ ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 376.

¹⁵⁰ el-Galâyyînî, *a.g.e.*, III, 61; ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 371.

nahivciler de vardır. Bağdat dil ekolü ve Yunus b. Habîb (ö. 183/800), "جَاءَ زَيْدٌ الرَّكْبَ" örneğindeki "الرَّكْبَ" kelimesini ma'rifeye olduğu hâlde habere kıyas ederek hâl olarak câiz görürler.¹⁵¹ Kûfe dil ekolüne göre, şayet hâlde şart mânası varsa ma'rifeye suretinde gelebilir. Örneğin: عَبْدُ اللَّهِ الْمُحْسِنُ أَفْضَلُ مِنْهُ الْمُسِيءُ "İyilik yapan Abdullah kötülük yapan Abdullah'tan daha iyidir."¹⁵² Bu cümle, "إِذَا أَحْسَنَ أَفْضَلُ مِنْهُ إِذَا أَسَاءَ" "Şayet iyilik yaparsa kötülük yapmasından daha iyidir" mânasında olduğu için şart mânasını taşımaktadır. Kûfe dil ekolü, bu cümlede geçen "الْمُحْسِنَ" ve "الْمُسِيءَ" kelimelerini, lafzen ma'rifeye oldukları hâlde "عَبْدُ اللَّهِ" kelimesinden hâl kabul ederler. Hicazlılar'a göre üçten dokuza kadar zamîre izâfe edilmiş sayıların hâl olarak gelmesi câizdir. Örneğin: مَرَرْتُ بِهِمْ ثَلَاثَتَهُمْ "Onlar, üçer üçer, beşer beşer veya onar onar iken onlara uğradım"¹⁵³ Bu cümlede geçen "ثَلَاثَتَهُمْ أَوْ خَمْسَتَهُمْ أَوْ عَشْرَتَهُمْ" sayıları, zamîre muzâf olduklarından ma'rifeye olmuşlar ve Hicazlılar bu sayıları hâl olarak kabul ederler.

Arap dilinde, hem Kur'ân-ı Kerim'de geçen, hem de Araplar'dan semâ'î olarak gelmiş olan masdarların hâl olarak kullanılması çok yaygındır. Örneğin Kur'ân-ı Kerim'de; يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ "Onları çağır, sana koşarak gelirler"¹⁵⁴, وَأَدْعُوهُ "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikar hayra sarfederler"¹⁵⁵, إِنِّي دَعَوْتُهُمْ "Allah'a (azabından korkarak) ve (rahmetini) umarak dua edin"¹⁵⁶, قَتَلْتُهُ سَبْرًا, "Ben onları açık açık davet ettim"¹⁵⁷ gibi âyetler ve Araplar'dan gelen لَقِيتُهُ "Ona koşarak ve yürüyerek geldim," أَتَيْتُهُ رَكْضًا وَمَشْيًا "Onu hapsederek öldürdüm,"

¹⁵¹ es-Suyûti, a.g.e., II, 230.

¹⁵² es-Suyûti, a.g.e., II, 230.

¹⁵³ es-Suyûti, a.g.e., II, 231.

¹⁵⁴ Bakara, 2/260.

¹⁵⁵ Bakara, 2/274.

¹⁵⁶ Araf, 7/56.

¹⁵⁷ Nuh, 71/8.

لَقِيْتُهُ عَيَانًا “Onunla yüz yüze geldik,” لَقِيْتُهُ كِفَاخًا “Onunla âniden karşılaştık,” فَجَاءَهُ “Onunla göz göze geldik,” طَلَعَ بَغْتَةً “Aniden doğdu,” أَخَذْتُ عَنْهُ ذَلِكَ سَمَاعًا “Şunu ondan işiterek aldım” vb. cümlelerde geçen masdarların değerlendirilmesinde nahivcilerin görüşleri farklı farklı olmuştur. Sîbeveyh (ö. 180/796) ve Basra dil ekolüne göre bu masdarlar, müştakla te’vil edilmiş hâl konumundadır. Onlara göre "سَعِيًّا" masdarı "سَاعِيًّا" koşarak, "عَلَانِيَةً" masdarı "مُعْلَنًا" ilan ederek, "سِرًّا" masdarı "مُسِرًّا" gizleyerek, "خَوْفًا" masdarı "مُجَاهِرًا" açıklayarak, "خَائِفِينَ" korkarak, "طَمَعًا" masdarı "طَامِعِينَ" ümit ederek, "جَهَارًا" masdarı "مُجَاهِرًا" açıklayarak, "مُفَاجِئًا" masdarı "فَجَاءَهُ" koşarak, "زَكُضًا" masdarı "زَاكُضًا" koşarak, "صَبْرًا" masdarı "مَصْبُورًا" hapsederek, "رُكُضًا" masdarı "رُكُضًا" koşarak, "أَتَيْتُهُ رُكُضًا" cümlesi, "أَتَيْتُهُ أَرْكُضُ رُكُضًا" takdirindedir. Basra ve Kûfe dil ekolüne göre bu masdarlar, semâ’î olduklarından, başka masdarlar bunlara kıyas edilerek hâl yapılmaz, el-Müberred (ö. 285/898) ve el-Ahfeş (ö. 215/830) gibi nahivcilere göre bu masdarlar, hâl olan mukadder bir fiilden mef’ûlu mutlaaktır. Örneğin: أَتَيْتُهُ رُكُضًا cümlesi, "أَتَيْتُهُ أَرْكُضُ رُكُضًا" zamîri mübtedâ ve şâhibu’l-hâl, "الرَّجُلُ" haber, "عِلْمًا" kelimesi masdar olarak hâl ve mükemmelliğe delalet eden "ال" ile bitişik bir haberden sonra geldiği için buna kıyas yapılarak "أَدَبًا، حِلْمًا" gibi masdarlar da hâl olarak kullanılabilir. Ebû Hayyân’a (ö. 745/1344) göre ise buradaki masdar, hâl değil temyîzdür.¹⁵⁹

a. Mükemmelliğe delalet eden "ال" ile bitişik haberden sonra gelmesi. Örneğin:

أَنْتَ الرَّجُلُ عِلْمًا “Sen, ilim bakımından mükemmel birisin.”¹⁵⁸ Bu cümlede geçen "أَنْتَ" zamîri mübtedâ ve şâhibu’l-hâl, "الرَّجُلُ" haber, "عِلْمًا" kelimesi masdar olarak hâl ve mükemmelliğe delalet eden "ال" ile bitişik bir haberden sonra geldiği için buna kıyas yapılarak "أَدَبًا، حِلْمًا" gibi masdarlar da hâl olarak kullanılabilir. Ebû Hayyân’a (ö. 745/1344) göre ise buradaki masdar, hâl değil temyîzdür.¹⁵⁹

¹⁵⁸ es-Suyûti, a.g.e., II, 228.

¹⁵⁹ es-Suyûti, a.g.e., II, 228.

b. Mübtedâsı kendisine benzetilmiş bir haberden sonra gelmesi. Örneğin: أَنْتَ زُهَيْرٌ “*Sen, şiir okuma bakımından Züheyr gibisin.*”¹⁶⁰ Bu cümlede geçen "أَنْتَ" zamîri mübtedâ ve şâhibu'l-hâl, "زُهَيْرٌ" haber, "شِعْرًا" kelimesi masdar olarak hâl ve mübtedâsı kendisine benzetilmiş bir haberden sonra geldiği için; أَنْتَ حَاتِمٌ جُودًا “*Sen, cömertlikte Hâtim gibisin,*” أَنْتَ الْأَخْنَفُ حِلْمًا “*Sen, ahlak bakımındane el-Ahnef b. Kays (ö. 67/688) gibisin,*” أَنْتَ يُوسُفُ حُسْنًا “*Sen, yakışıklılık bakımından Yusuf (a.s.) gibisin,*” gibi örnekler de buna kıyas yapılabilir.

c. أَمَّا dan sonra hâl olarak gelen masdara kıyas yapılır. Örneğin: أَمَّا عِلْمًا فَعَالِمٌ “*İlim konusunda ise o âlimdir (diğer konularda değil).*” Bu tür yerlerde konuşan kişi, muhatabına birinin birkaç meziyetini sayarken muhatap, anlatılan meziyetler içerisinde bir tanesini beğenerek diğerlerini reddeder. Buradaki ‘âmil, mahzûf bir fiildir. Bu cümle "عَالِمٌ" takdirinde olup ve şâhibu'l-hâl de merfûc olan "عَالِمٌ" kelimesidir.¹⁶¹

4. Hâlin Dördüncü Şartı: Hâl ile Şâhibu'l-Hâlin Mâna Bakımından Aynı Kişi Olması

Bu şart da ilk üç şart gibi kesin bir kâide olmayıp genel itibârıyladır. Örneğin: صَاحٌ “*Acı duyan kişi bağırarak çığlık attı.*”¹⁶² Bu cümlede geçen "صَاحٌ" mâzi fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, "الْمُتَأَلِّمٌ" kelimesi fâ‘il ve şâhibu'l-hâl, "صَارِحًا" kelimesi hâldir. Bu cümledeki acı duyan kişi ile bağıran kişi aynı kişilerdir. Bir başka örnek: جَاءَ “*Saîd, binerek geldi.*”¹⁶³ Bu cümledeki "جَاءَ" mâzi fiili, hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, "سَعِيدٌ" kelimesi fâ‘il ve şâhibu'l-hâl, "رَاكِبًا" kelimesi hâldir. Bu cümledeki gelen

¹⁶⁰ es-Suyûṭî, a.g.e., II, 228.

¹⁶¹ es-Suyûṭî, a.g.e., II, 229.

¹⁶² ‘Abbas Ḥasan, a.g.e., II, 378.

¹⁶³ el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 60.

kişi ile binen kişi aynı kişiler olduğundan "رَاكِبًا" hâl olmuştur. Şayet bu cümleyi جَاءَ سَعِيدٌ şeklinde kullanırsak câiz olmaz, çünkü رُكِبًا kelimesi, “binmek” anlamında bir masdardır. Dolayısıyla gelen kişi “binmek” değil, "رَاكِبًا" anlamındaki “binen kişi” dir. Bununla beraber az da olsa Arap dilinde, hâl ile şâhibu’l-hâlin aynı kişi olmadığı cümleler de kullanılmıştır. Bu tür cümlelerde hâl, sarih bir masdar olduğunda meydana gelir. Örneğin: خَرَجَ الْوَلَدُ جَرِيًّا “Çocuk, koşarak çıktı.”¹⁶⁴ Bu cümlede geçen "خَرَجَ" fiili hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmili, "الْوَلَدُ" kelimesi fâ‘il ve şâhibu’l-hâl, "جَرِيًّا" sarih masdarı hâldir. "جَرِيًّا" kelimesi “koşmak” anlamında bir masdar ve çocukla aynı kişi değildir. Çocukla aynı kişi olması için “koşan” anlamındaki "جَارِيًّا" şeklinde ism-i fâ‘il olması lazım. Bu anlamı, cümleden anlaşılan bir karînedan dolayı verdiğimiz için hâlin sıhhatine bir zarar vermez.

G. HÂLİN GELİŞ ŞEKİLLERİ

Hâl, değişik açılardan farklı gruplarda değerlendirilebilir.

1. Cümleye Kattığı Anlam Bakımından

Hâl, cümleye yeni bir anlam katıp katmama bakımından iki kısma ayrılır:¹⁶⁵

a. Hâl-i Müessise: (أَلْحَالُ الْمُوَسَّسَةُ)

Hâl-i müessise, *cümleden mânası anlaşılmayan ve cümleye yeni bir anlam katan hâldir*. Zilhâlin durumunu açıkladığı için buna “Hâl-i Mübeyyine” (أَلْحَالُ الْمُبَيَّنَةُ) de denir. Hâlin çoğu bu kısımdan gelir. Örneğin: وَقَفَ الْأَسَدُ فِي قَفَصِهِ غَاظِبًا، ثُمَّ هَدَأَ حِينَ رَأَى حَارِسَهُ. “Arslan kafesinde kızgın bir şekilde durdu, sonra bekçisinin geldiğini görünce sakinleşti.”¹⁶⁶ Bu cümlede geçen "وَقَفَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الْأَسَدُ" fâ‘il ve zilhâl,

"غَاظِبًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "غَاظِبًا" kelimesi "فِي قَفَصِهِ" mef‘ûlu fih,

¹⁶⁴ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 378.

¹⁶⁵ es-Suyûti, a.g.e., II, 245.

¹⁶⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 391.

hazfedildiğinde "وَقَفَ الْأَسَدُ فِي قَفْصِهِ" cümlesinden "kızgınlık" mânası anlaşılmaz, dolayısıyla hâl olan "عَاصِبًا" kelimesi cümleye yeni bir anlam kattığı için "*hâl-i müessise*", zilhâlin hangi durumda olduğunu açıkladığı için de "*hâl-i mübeyyine*"dir. Başka bir örnek: "يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً" (Allah şöyle der): "Ey huzur içinde olan nefis!" Sen ondan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"¹⁶⁷ Âyet-i kerîmede geçen "ارْجِعِي" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, sonundaki "ي" fâ'il ve zilhâl, "إِلَىٰ رَبِّكِ" cârr-mecrûru "ارْجِعِي" fiiline mütacallık, "رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً" kelimeleri hâldir. Burada hâl olan "رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً" kelimeleri cümleye yeni bir anlam kattığı için "*hâl-i müessise*"dir. Bunun karşısında hâl-i müekkide vardır.

b. Hâl-i Müekkide: (أَلْحَالُ الْمُؤَكَّدَةُ)

Hâl-i müekkide, cümleye yeni bir anlam katmayan, hâlden önce gelen ve cümleyi te'kid eden "hâl" çeşitidir. Şayet cümleden "hâl" olan kelime veya cümle hazfedilirse cümlelerin kalan kısmından hâlin anlamı anlaşılır. Hâl-i müekkide dört kısma ayrılır:

1. Âmilinin mânasını "anlam" bakımından te'kid eden hâl-i müekkide. Örneğin:

"لَا تَظْلِمُ النَّاسَ بَاطِلًا، وَلَا تَتَكَبَّرَ عَلَيْهِمْ مُسْتَعْلِيًا" *İnsanların hakkına tecavüz ederek zulmetme, kendini üstün görerek de kibirlenme!*¹⁶⁸ Bu cümlede geçen "لَا" nehîy edâtı, "تَظْلِمُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri zilhâl, "النَّاسَ" kelimesi mef'ûlu bih, "بَاطِلًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "بَاطِلًا" kelimesi hâlin 'âmili olan "تَظْلِمُ" kelimesi ile lafızları farklı anlamları aynı olduğu için hâl, âmilinin mânasını pekiştirmektedir.

2. Âmilinin mânasını hem "anlam" hem de "lafız" bakımından te'kid eden hâl-i müekkide. Örneğin:

"وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا" (Ey Muhammed) *Seni insanlara bir peygamber*

¹⁶⁷ Fecr, 89/27-28; el-İbrâhim, a.g.e., s. 593.

¹⁶⁸ Abbas Hasan, a.g.e., II, 391.

olarak gönderdik.”¹⁶⁹ Âyet-i kerîmede geçen "أَرْسَلَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "نَا" zamîri fâ‘il, muhatap zamîri olan "كَ" mef‘ûlu bih olmak üzere zilhâl, "رَسُولًا" kelimesi ise hâldir. Burada hâl olan "رَسُولًا" kelimesi ile ‘âmil olan "أَرْسَلَ" kelimeleri lafız ve mâ‘na bakımından aynı olduğu için, hâl, ‘âmilini hem lafzen hem de mânânen tekid eder. Başka bir örnek:

أَصِحَّ مُصِيحًا لِمَنْ أَبَدَىٰ نَصِيحَتَهُ وَالزَّمَّ تَوَقَّي خَلَطَ الْجِدِّ بِاللَّعِبِ

“Nasihat edeni can kulağıyla dinle, ciddiyeti lâubâliliğe karıştırmaktan sakın.”¹⁷⁰ Bu şiirde geçen "أَصِحَّ" emir fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, altında müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ‘il ve zilhâl, "مُصِيحًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "مُصِيحًا" kelimesi ile ‘âmili olan "أَصِحَّ" kelimesi lafız ve mâna bakımından aynı olduğu için hâl, ‘âmilini hem lafzen hem de mânânen tekid etmektedir.

3. Zilhâlin mânasını tekid eden hâl-i müekkide. Örneğin: وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي

الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanaların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi.”¹⁷¹ Âyet-i kerîmede geçen "لَأَمَنَّ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "مَنْ" ism-i mevsûl olmak üzere fâ‘il ve zilhâl, "جَمِيعًا" kelimesi hâldir. Burada ism-i mevsûl olan "مَنْ" kelimesi umum ifade ettiği için hâl olan "جَمِيعًا" kelimesi onu tekid ediyor.

4. Hâlden önce geçen cümlelerin mânasını tekid eden hâl-i müekkide. Örneğin:

هَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا “Bu, Rabbi’nin dosdoğru yoludur.”¹⁷² Âyet-i kerîmede geçen "هَذَا" ism-i işâret olarak mübtedâ, "صِرَاطُ" kelimesi haber ve zilhâl, "رَبِّكَ" kelimesi muzâfun

¹⁶⁹ Nisa, 4/79.

¹⁷⁰ **İbn Hişâm**, a.g.e., II, 299; **el-Eşmûnî**, a.g.e., I, 255; Bedruddîn Maḥmud b. Aḥmed b. Mûsa el-‘Aynî, *el-Maḥaşidu’n-Naḥviyye fî Şerḥ-ı Şevâhidi Şurûhi’l-Elfiyye*, (thk. Muḥammed Bâsil ‘Uyun es-Sûd) Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2005, II, 389.

¹⁷¹ Yunus, 10/99; **el-İbrâhim**, a.g.e., s. 220.

¹⁷² En’am, 6/126.

ileyh, "مُسْتَقِيمًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "مُسْتَقِيمًا" kelimesi, kendisinden önce geçen mübtedâ ve haberden oluşan cümleyi tekid etmektedir. Çünkü Allah'ın yolu zaten dosdoğru olan yol demektir. Hâl olan "مُسْتَقِيمًا" kelimesinde 'âmel eden ve vücûben hazfedilmiş "أَحَقُّهُ" fiilidir. Başka bir örnek:

أَنَا ابْنُ دَارَةَ مَعْرُوفًا بِهَا نَسَبِي وَهَلْ بِدَارَةَ يَا لِلنَّاسِ مِنْ عَارٍ

"Ben, Dâre'nin oğluyum! Nesebim onunla bilinir. Ey insanlar! Dare'de ayıp var mıdır?"¹⁷³ Bu şiirde geçen "أَنَا" zamîri mübtedâ, "ابْنُ" kelimesi haber ve aynı zamanda muzaf, "دَارَةَ" kelimesi muzâfun ileyh ve zilhâl, "مَعْرُوفًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "مَعْرُوفًا" kelimesi kendisinden önce geçen mübtedâ ve haberden oluşan cümlelerin mânasını pekiştirmektedir. Çünkü Dâre'nin kendisi zaten meşhur bir kadındır. Cümlelerin takdiri "أَنَا ابْنُ دَارَةَ أَعْرِفُهَا مَعْرُوفًا" şeklindedir. Hâl olan "مَعْرُوفًا" kelimesinde 'âmel eden "أَعْرِفُ" fiili ve zilhâl olan "دَارَةَ" kelimesine dönen "هَا" zamîri vücûben hazfedilmiştir.

Bu şekilde gelen hâlin yani hâl-i müekkidenin özellikleri şunlardır:

- a. Hâlin, tekid ettiği cümleden sonra gelmesi vâciptir.
- b. Hâl olan kelime hâl-i müntakile değil, hâl-i lâzimedir.
- c. Hâl olan kelime gelmeden önce kendisinden önce gelen cümleden hâlin mânası anlaşılır.
- d. Kendisinde 'âmel etmeyen bir isim cümlesinden sonra gelir.

2. Hâl ma'nası ile 'amilinin ma'nası aynı anda olup olmama bakımından

Hâl, zaman bakımından üç kısma ayrılır:¹⁷⁴

¹⁷³ İbn Ye'îş, a.g.e., II, 22; Abdulkadir BAYAM, *Arap mesellerinde Şahıs İsmi Problemi*, Tezmer, Kayseri 2013, s. 203-205.

¹⁷⁴ es-Suyûtî, a.g.e., II, 246.

a. Hâl-i Mukârine: (أَلْحَالُ الْمُقَارِنَةُ)

Hâl-i mukârine, *hâl ‘âmilinin mânası ile hâlin mânasının aynı anda beraberce gerçekleştiği hâl çeşitidir*. Birinin mânası diğerinden önce veya sonra gerçekleşmez. Örneğin: وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا “ve bu kocam da bir ihtiyar iken”¹⁷⁵ âyet-i kerimesinde geçen "هَذَا" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ ve "أَشِيرُ" anlamında olduğu için hâl ve zilhâlin ‘âmili, "بَعْلِي" kelimesi haber ve zilhâl, sonundaki "ي" muzâfun ileyh, "شَيْخًا" kelimesi ise hâldir. Burada hâl olan "شَيْخًا" kelimesinin anlamı ile ‘âmil olan "أَشِيرُ" kelimesinin anlamı aynı zaman diliminde gerçekleştiği için “hâl-i mukârine” denir. Çünkü Zekeriya’nın (a.s) hanımı kocasına işâret ettiği anda kocası ihtiyar idi. Bunun karşısında hâl-i mukâdhere vardır.

b. Hâl-i Mukâdhere: (أَلْحَالُ الْمُقَدَّرَةُ)

Hâl-i Mukâdhere, *hâlin mânasının, ‘âmilinin mânasından belli bir zaman sonra gerçekleştiği hâl çeşitidir*. Buna hâl-i müstakbele (أَلْحَالُ الْمُسْتَقْبَلَةُ) de denir. Örneğin: وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا “Dağları oyup evler yapıyorsunuz.”¹⁷⁶ Âyet-i kerîmede geçen "تَنْحِتُونَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içindeki “vav” fa‘il, "الْجِبَالَ" kelimesi mef‘ulu bih ve zilhâl, "بُيُوتًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "بُيُوتًا" kelimesinin mânası, ‘âmili olan "تَنْحِتُونَ" kelimesinden sonra gerçekleştiği için “hâl-i mukâdhere” olur. Çünkü dağlar oyulurken henüz ev değil, belli bir zaman sonra ev hâlini alır.

c. Hâl-i Maḥkiyye: (أَلْحَالُ الْمَحْكِيَّةُ)

Hâl-i maḥkiyye, *geçmişte yapılan bir işin veya meydana gelen bir olayın hikaye edilmesidir*. Örneğin: جَاءَ زَيْدٌ أَمْسَ رَاكِبًا “Zeyd, dün binerek gelmişti”¹⁷⁷ Bu cümlede geçen

¹⁷⁵ Hud, 11/72; el-İbrâhim, a.g.e., s. 230.

¹⁷⁶ Araf, 7/74; el-İbrâhim, a.g.e., s. 160.

¹⁷⁷ es-Suyûṭî, a.g.e., II, 246.

"جاء" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, "زَيْدٌ" kelimesi fâʿil ve zilhâl, "أَمْسٍ" kelimesi zaman zarfı, "رَاكِبًا" kelimesi ise hâldir.

3. Zilhâl İle Alâkası Bakımından

Hâl, zilhâl ile doğrudan veya dolaylı alakası bakımından iki kısma ayrılır.¹⁷⁸

a. Hâl-i Hâkîkiyye: (أَلْحَالُ الْحَقِيقِيَّةُ)

Hâl-i hâkîkiyye, *doğrudan şâhibu'l-hâlin durumunu açıklayan hâl demektir*. Bu kısım ile ilgili hâlin çoğu bu şekilde gelir. Örneğin: *“İslanmış olan serçe yağmurdan ürktü.”*¹⁷⁹ Bu cümlede geçen "فَرَعَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, "أَلْعَصْفُورُ" kelimesi fâʿil ve zilhâl, "مِنَ الْمَطَرِ" cârr-mecrûru "فَرَعَ" fiiline mütaʿallik, "مُبْتَلًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "مُبْتَلًا" kelimesi bizzat zilhâl olan "أَلْعَصْفُورُ" kelimesinin durumunu açıkladığı için *“hâl-i hakikiyye”*dir. hâl-i hakikiyye zilhâl ile müfred, tesniye, cemî, müennes ve müzekkerlikte mutabık olması gerekir. Bunun karşısında hâl-i sebebiyye vardır.

b. Hâl-i Sebebiyye: (أَلْحَالُ السَّبَبِيَّةُ)

Hâl-i sebebiyye, *zilhâl ile alakası olan bir şeyin durumunu açıklayan hâldir*. Örneğin: *“Rablerinden مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ. لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.”*¹⁸⁰ Âyet-i kerîmede geçen "يَلْعَبُونَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içindeki “vav” fâʿil ve zilhâl, "لَا هِيَ" kelimesi hâl, "قُلُوبُ" kelimesi "لَا هِيَ" kelimesinin fâʿili, "هُمْ" zamîri ise muzâfun ileyhtir. Burada hâl olan "لَا هِيَ" kelimesi hakiki zilhâl ve "يَلْعَبُونَ" fiilinin fâʿili olan “vav”ın durumunu değil, onlarla alakalı olan

¹⁷⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, 246.

¹⁷⁹ ʿAbbas Hasan, *a.g.e.*, II, 400.

¹⁸⁰ Enbiya, 21/2-3; el-İbrâhim, *a.g.e.*, s. 322.

kalplerinin durumunu bildirdiği için “hâl-i sebebiyye” denir. Eğer fâ’îl olan “vav”ın durumunu açıklamış olsaydı mutabakat gereği “لَاهِينَ” şeklinde gelmesi gerekirdi. Hâl-i sebebiyyenin mutabakatı zilhâl ile değil, hâlden sonra gelip ve hâlin fâ’îli olan kelime ile. Bu mutabakat müfred, müzekker ve müenneslik açısından, tesniye ve cemîlikte mutabakat aranmaz.

4. Doğrudan Kastedilip Edilmeme Bakımından

Hâl, bizzat kendisi kastedilip edilmeme bakımından iki kısma ayrılır:¹⁸¹

a. Hâl-i Mağşûde: (أَلْحَالُ الْمَقْصُودَةُ لِدَاتِهَا)

Hâl-i Mağşûde, *cümlede bizzat kendisi kastedilen hâldir*. Örneğin: وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ “İnsan zayıf olarak yaratılmıştır.”¹⁸² Âyet-i kerîmede geçen “خُلِقَ” meçhul fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “الْإِنْسَانُ” kelimesi nâib-i fâ’îl olarak zilhâl, “ضَعِيفًا” kelimesi hâldir. Burada “zayıflık” insanın ayrılmaz bir sıfatıdır ve cümlede bizzat insanın zayıf olma sıfatı kastedildiği için “hâl-i mağşûde” denir. Bunun karşısında hâl-i muvattîa vardır.

b. Hâl-i Muvattîa: (أَلْحَالُ الْمُوَطَّئَةُ)

Hâl-i Muvattîa, *cümlede bizzat kendisi kastedilmeyen hâl demektir*. Zihni, kendisinden sonra gelecek olan kelimeye hazırladığı için buna hâl-i mümeħhide (أَلْحَالُ) de denir. Örneğin: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً “Kur’ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler.”¹⁸³ Âyet-i kerîmede geçen “نُزِّلَ” meçhul fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “الْقُرْآنُ” kelimesi nâib-i fâ’îl olarak zilhâl, “جُمْلَةً” kelimesi hâl, “وَاحِدَةً” kelimesi hâlin sıfatıdır. Burada asıl vurgulanmak istenen sıfat olan “جُمْلَةً” kelimesi olduğu için hâl olan “جُمْلَةً” kelimesine “hâl-i muvattîa” denir.

¹⁸¹ es-Suyûtî, a.g.e., II, 245.

¹⁸² Nisa, 4/28; el-İbrâhim, a.g.e., s. 83.

¹⁸³ Furkan, 25/32; el-İbrâhim, a.g.e., s. 362.

G. HÂLİN BİRDEN FAZLA GELMESİ

Birden fazla gelen hâl aşağıdaki şekillerde gelebilirler.

1. Bir Zilhâl için Birden Fazla Gelen Hâl

Daha önce de geçtiği gibi hâl birçok açıdan haber ve sıfata benzemektedir. Bu benzerliklerden biri, haber ve sıfatta asıl olan müştak olması olduğu gibi hâl da asıl olan hâlin müştak olmasıdır. Bir başka benzerlik de bir mübtedâ için birden fazla haber gelebildiği gibi, bir zilhâl için de birden fazla hâl gelebilir. Aynı şekilde bir mevsuf için birden fazla sıfat gelebildiği gibi bir zilhâl için de birden fazla hâl gelebilir.¹⁸⁴ Birden fazla haberin geldiğine dair örnek: *زَيْدٌ رَاكِبٌ مُفَارِقٌ عَامِرًا مُصَاحِبٌ عَمْرًا* “Zeyd binicidir,

Amir’den ayrılmıştır, Amr ile beraberdir.”¹⁸⁵ Bu cümlede geçen “زَيْدٌ” kelimesi mübtedâ,

“رَاكِبٌ” kelimesi birinci haber, “مُفَارِقٌ” kelimesi ikinci haber, “عَامِرًا” kelimesi “مُفَارِقٌ”

kelimesinden mef’ûlu bih, “مُصَاحِبٌ” kelimesi üçüncü haber, “عَمْرًا” kelimesi de “مُصَاحِبٌ”

kelimesinden mef’ûlu bihtir. Birden fazla sıfatın geldiğine dair örnek: *زَارَنِي خَالِدٌ الْكَرِيمُ*

“Zârenî Cömert ve terbiyeli olan Hâlit beni ziyaret etti.”¹⁸⁶ Bu cümlede geçen “زَارَنِي”

fiil ve mef’ûlu bih, “خَالِدٌ” kelimesi fâ’il ve mevsuf, “الْكَرِيمُ” kelimesi birinci sıfat, “الْمُهَذَّبُ”

kelimesi ikinci sıfattır. Birden fazla hâlin geldiğine dair örnek: *جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا مُفَارِقًا عَامِرًا*

“Zeyd, binitli, Amir’den ayrı, Amr ile beraber olduğu hâlde geldi.”¹⁸⁷ Bu

cümlede geçen “جَاءَ” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “زَيْدٌ” fâ’il ve zilhâl, “رَاكِبًا” kelimesi birinci

hâl, “مُفَارِقًا” ikinci hâl, “عَامِرًا” kelimesi “مُفَارِقًا” kelimesinden mef’ûlu bih, “مُصَاحِبًا” kelimesi

üçüncü hâl, “عَمْرًا” kelimesi de “مُصَاحِبًا” kelimesinden mef’ûlu bihtir.

Bir zilhâl için birden fazla gelen hâle, “peş peşe gelen hâl” anlamında “hâl-i müteradife” denir. Bir zilhâl için birden fazla hâlin gelmesinin câiz olması için hâllerin

¹⁸⁴ İbn Mâlik, a.g.e., II, 264; İbn Hişâm, a.g.e., II, 293.

¹⁸⁵ İbn Mâlik, a.g.e., II, 264.

¹⁸⁶ İbn Hişâm, a.g.e., II, 293.

¹⁸⁷ İbn Mâlik, a.g.e., II, 264.

birbirine zıt anlamda olmaması gerekir. Örneğin: مَشَيْتُ بَيْنَ الرَّيَاحِينَ هَانِئًا، مُسْتَنْشِقًا أَرِيحَهَا “*Reyhanların güzel kokusunu koklayarak, onların güzelliğini seyrederek ve sakın bir şekilde reyhanların arasında yürüdüm.*”¹⁸⁸ Bu cümlede geçen "مَشَى" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ت" zamîri fâ‘il ve zilhâl, "بَيْنَ" kelimesi zarf-i mekân, "الرَّيَاحِينَ" kelimesi muzâfun ileyh, "هَانِئًا" birinci hâl, "مُسْتَنْشِقًا أَرِيحَهَا" ikinci hâl, "مُتَمَلِّيًا جَمَالَهَا" üçüncü hâldir. Buradaki hâller, anlam bakımından birbirine zıt değildir. Ancak şu gelecek örnekte olduğu gibi birbirine zıt olan hâllerin gelmesi câiz değildir. Örneğin: حَضَرَ الْقِطَارُ “*Tren, hızlı ve yavaş olarak geldi.*”¹⁸⁹ Bu cümlede geçen "حَضَرَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الْقِطَارُ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "سَرِيعًا" birinci hâl, "بَطِيئًا" ikinci hâldir. Burada "سَرِيعًا" ve "بَطِيئًا" kelimeleri birbirine zıt oldukları için, her iki kelimenin hâl olarak bir zilhâl için gelmesi câiz değildir. Ancak birbirine zıt olan iki hâlden başka bir anlam kastedilirse câizdir. Örneğin: أَكَلْتُ الطَّعَامَ سَاحِنًا بَارِدًا “*Yemeği ılık iken yedim.*”¹⁹⁰ Bu cümlede geçen "أَكَلَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ت" zamîri fâ‘il, "الطَّعَامَ" kelimesi mef‘ûlu bih ve zilhâl, "سَاحِنًا" birinci hâl, "بَارِدًا" ikinci hâldir. Burada sıcak anlamında "سَاحِنًا" kelimesi ile soğuk anlamında "بَارِدًا" kelimeleri birbirine zıt oldukları hâlde, “ılık” anlamında kullanıldıkları için hâl olarak gelmeleri câizdir. Başka bir örnek: هَبَطَ الطَّيَّارُ “*Pilot, uçuş elbisesini giyerek, sakın ve neşeli bir şekilde indi.*”¹⁹¹ Bu cümlede geçen "هَبَطَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الطَّيَّارُ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "هَادِنًا" birinci hâl, "مُبْتَسِمًا" ikinci hâl, "لَاسِيًا" üçüncü hâldir. Bşka bir örnek:

¹⁸⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 389.

¹⁸⁹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 389.

¹⁹⁰ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 389.

¹⁹¹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 386.

عَلَيَّ إِذَا مَا جِئْتُ لَيْلَى بِخُفْيَةٍ زِيَارَةُ بَيْتِ اللَّهِ رَجُلَانِ حَافِيَا
شُكُورًا لِرَبِّي حِينَ أَبْصَرْتُ وَجْهَهَا وَرُؤُوسُهَا قَدْ تَسْقِنِي السُّمَّ صَافِيَا

“Her ne kadar (Leylâ’nın yüzünü görmek) bana saf zehiri içirse de, gizlice gidip yüzünü gördüğümde Rabbime şükürederek Kâbe’yi yaya ve yalınayak olduğum halde ziyaret etmem gerek.”¹⁹² Bu şiirdeki "جِئْتُ" cümlesinde geçen "جاء" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ت" zamîri fâ’il ve zilhâl, "رَجُلَانِ" kelimesi birinci hâl, "حَافِيَا" kelimesi ikinci hâldir. Burada zilhâl tek olduğu hâlde birden fazla hâl gemiştir.

Birden fazla gelen hâller arasında atıf harfini kullanmak câiz değildir. Şayet atıf harfi gelirse, cümle sahih olmakla birlikte hâl olarak i’râblanmaz. Örneğin: **أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ** “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa’yi) doğrulayıcı, efendi, nefesine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdelir.”¹⁹³ Âyet-i kerîmede geçen "مُصَدِّقًا" kelimesi hâl olarak i’râblanır, ancak "وَسَيِّدًا وَخَصُورًا وَنَبِيًّا" kelimeleri mâna açısından hâl olmaya uygun olduğu hâlde atıf harfi olan “vav”dan dolayı “hâl” olarak i’râblanmaz, "مُصَدِّقًا" kelimesine matûf olarak i’râblanır.

2. Birden Fazla Zilhâl için Birden Fazla Gelen Hâl

Birden fazla gelen hâlin lafzı ve mânası aynı olursa hâl olan kelimeyi tesniye veya cemî şeklinde getirmek vâciptir. Tesniye olarak gelen hâlin örneği: **وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ** “O, adetleri üzere hareket eden Güneş’i ve Ay’ı sizin hizmetinize sunmuştur.”¹⁹⁴ Âyet-i kerîmede geçen "سَخَّرَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "لَكُمْ" cârr-mecrûru "سَخَّرَ" fiiline mütâ‘allik mef‘ûlu lieclihi, "الشَّمْسَ" kelimesi mef‘ûlu bih ve birinci

¹⁹² İbn Hişâm, a.g.e., II, 293.

¹⁹³ Al-i İmran, 3/39; el-İbrâhim, a.g.e., s. 55.

¹⁹⁴ İbrâhim, 14/33.

zilhâl, "الْقَمَر" kelimesi "الشَّمْس" kelimesine matûf ve ikinci zilhâl, "دَائِبِينَ" kelimesi hâldir. Cümlelerin aslı "وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ دَائِبَةً وَالْقَمَرَ دَائِبًا" şeklindedir. Hâl olan "دَائِبَةً" ve "دَائِبًا" kelimelerin lafız ve mânaları aynı olduğundan tekrardan kaçınmak için "دَائِبِينَ" şeklinde tesniye olarak gelmiştir.¹⁹⁵

Cemî/çoğul olarak gelen hâlin örneği: أَبْصَرْتُ فِي الْبَاخِرَةِ الرُّبَّانَ، وَالْبَحَّارَ، وَالْمُهَنْدِسَ
مُنْهَمِكِينَ فِي إِدَارَتِهَا “*Gemideki kaptanı, denizciyi ve mühendisi, geminin idâresi ile meşgul olduklarını gördüm.*”¹⁹⁶ Bu cümlede geçen "أَبْصَرَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili "ت" zamîri fâ’il, "فِي الْبَاخِرَةِ" kelimesi mef’ûlu fih, "الرُّبَّانَ" kelimesi mef’ûlu bih olmak üzere birinci zilhâl, "وَالْبَحَّارَ" ikinci zilhâl, "وَالْمُهَنْدِسَ" üçüncü zilhâl, "مُنْهَمِكِينَ" kelimesi ise hâldir. Cümlelerin aslı "أَبْصَرْتُ الرُّبَّانَ مُنْهَمِكًا، وَالْبَحَّارَ مُنْهَمِكًا، وَالْمُهَنْدِسَ مُنْهَمِكًا" şeklindedir. Hâl olan kelimelerin lafız ve mânaları bir olduğundan tekrardan kaçınmak için cemî olarak gelmiştir.

Birden fazla zilhâl için birden fazla gelen hâlin lafız ve mânaları aynı değilse hâlleri ayrı ayrı getirmek vâciptir. Ayrı ayrı gelen hâlleri zilhâllerden sonra peş peşe getirmek câiz olsa da, mâna karışıklığını ve kapalılığını ortadan kaldırmak için her birini ait olduğu zilhâlin peşinden getirmek daha güzeldir. Zilhâllere ait olan hâlleri zilhâllerden sonra getirdiğimiz taktirde; şayet hangi hâlin hangi zilhâle ait olduğuna dair bir karîne yoksa, birinci hâl sonuncu zilhâle, ikinci hâl sondan bir önceki zilhâle ait olacak şekilde ters sıralamaya uymak vâciptir. Eğer karîne varsa sıralamaya uymamak vâciptir. Sıralamaya uyulması gereken hâllerin örneği: كُنْتُ أَسُوقُ السَّيَّارَةَ فَأَبْصَرْتُ زَمِيلِي فِي سَيَّارَتِهِ قَاصِدًا الرِّيفَ، مُقْبِلًا مِنَ الرِّيفِ
ve pikniğe giderken gördüm.”¹⁹⁷ Bu cümlede geçen "أَبْصَرَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ت" zamîri fâ’il ve birinci zilhâl, "زَمِيلِي" kelimesi mef’ûlu bih olmak üzere ikinci zilhâl,

¹⁹⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 293.

¹⁹⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 387.

¹⁹⁷ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 387.

sonundaki "ي" mütekelim "ya"sı, "قَاصِدًا" kelimesi birinci hâl, "الرَّيْفَ" kelimesi "قَاصِدًا" kelimesinden mef'ûlu bih, "مُقْبِلًا" kelimesi ikinci hâl, "مِنَ الرَّيْفِ" cârr-mecrûru "مُقْبِلًا" kelimesine mütac'alliktir. Burada "قَاصِدًا" ve "مُقْبِلًا" hâllerinde, hangi zilhâle ait olduklarına dair bir karîne olmadığından sıralamayı ters yapacak şekilde hâlleri zilhâllere vermemiz gerekir. Birinci hâl olan "قَاصِدًا" kelimesi, ikinci zilhâl olan "زَمِيلِي" kelimesine ait, ikinci hâl olan "مُقْبِلًا" kelimesi ise birinci zilhâl olan "تُ" zamîrine aittir.

Karîneden dolayı ters sıralamaya muhâlif olarak gelen hâllerin örneği: لَقِيَ التَّرْجُمَانُ

لَقِيَ التَّرْجُمَانُ *“Tercümanı arayan bir grup turist ile bir grup turisti arayan tercüman karşılaştı (birbirlerini arayan tercüman ile turistler kaşılaştı)”*¹⁹⁸ Bu cümlede geçen "لَقِيَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "التَّرْجُمَانُ" kelimesi fâ'il ve birinci zilhâl, "السُّيَّاحَ" kelimesi mef'ûlu bih olmak üzere ikinci zilhâl, "بَاحِثًا" kelimesi birinci hâl, "سَائِلَةً" kelimesi ikinci hâldir. Burada hâl olan kelimeler zilhâl olan kelimelerden sonra geldiği hâlde, karîneden dolayı ters sıralamaya uyma gereği yoktur. Çünkü birinci hâl olan "بَاحِثًا" kelimesi müzekker olduğu için kendisi gibi müzekker olan birinci zilhâl "التَّرْجُمَانُ" kelimesine ait, ikinci hâl olan "سَائِلَةً" kelimesi müennes olduğu için kendisi gibi müennes olan ikinci zilhâl "جَمَاعَةً" kelimesine ait olduğu malumdur. Bir başka örnek: حَدَّثَ الْمُحَاضِرُ طُلَّابَهُ وَاقِفًا جَالِسِينَ *“Konferasçı, öğrencilerine konuşma yaparken kendisi ayakta olduğu hâlde öğrencileri oturuyorlardı.”*¹⁹⁹ Bu cümlede geçen "حَدَّثَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "الْمُحَاضِرُ" kelimesi fâ'il ve birinci zilhâl, "طُلَّابَهُ" kelimesi mef'ûlu bih olmak üzere ikinci zilhâl, "وَاقِفًا" kelimesi birinci hâl, "جَالِسِينَ" kelimesi ikinci hâldir. Burada hangi hâlin hangi zilhâle ait olduğu karîneden dolayı bilindiği için, ters sıralama yapmaya gerek yoktur.

¹⁹⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 387.

¹⁹⁹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 387.

Şayet ters sıralamaya uyulursa, hâl ile zilhâl arasındaki vâcip olan mutabakata uyulmamış olur. Birinci hâl olan "وَاقِفًا" kelimesi müfred olduğu için kendisi gibi müfred/tekil olan birinci zilhâl "الْمُحَاضِرُ" kelimesine ait; ikinci hâl olan "جَالِسِينَ" kelimesi cemî/çoğul olduğu için kendisi gibi cemî/çoğul olan ikinci zilhâl "طُلَّابُهُ" kelimesine ait olduğu biliniyor.

Tafsîl edâtı olan "إِمَّا" dan sonra gelen hâlin tekrarlanması vâciptir.²⁰⁰ Örneğin: *إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا* “Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”²⁰¹ Âyet-i kerîmede geçen "هَدَى" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "نَا" zamîri fâ‘il, "هُ" zamîri mef‘ûlu bih olmak üzere zilhâl, "السَّبِيلَ" kelimesi "هَدَى" fiilinin ikinci mef‘ûlu, "إِمَّا" birinci tafsîl edâtı, "شَاكِرًا" kelimesi birinci hâl, "وَ" atfî harfî, "إِمَّا" ikinci tafsîl edâtı, "كَفُورًا" ikinci hâldir. Buradaki hâl, tafsîl edâtı olan "إِمَّا" dan sonra geldiği için tekrarlanmıştır.

Nefîy edâtı olan "لَا" dan sonra gelen hâlin de tekrarlanması vâciptir. Örneğin: *مَنْ جَدَّ فَلْيُنْفِقْ لَا مُسْرِفًا وَلَا مُقْتِرًا* “Kim servet sahibi olursa isrâf ve cimrilik etmeden infâk etsin,”²⁰² Bu cümlede geçen "فَلْيُنْفِقْ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içinde müstetir olan "هُوَ" zamîri fâ‘il ve zilhâl, "لَا" birinci nefîy edâtı, "مُسْرِفًا" kelimesi birinci hâl, "وَ" atfî harfî, "لَا" ikinci nefîy edâtı, "مُقْتِرًا" kelimesi ise ikinci hâldir. Burada nefîy edâtı olan "لَا" dan sonra gelen hâl tekrarlanmıştır.

²⁰⁰ İbn Mâlik, a.g.e., II, 266.

²⁰¹ İnsan, 76/3; el-İbrâhim, a.g.e., s. 578.

²⁰² İbn Mâlik, a.g.e., II, 266.

İKİNCİ BÖLÜM

ḤÂLİN ʿÂMİLİ VE ZİLḤÂLİN HÜKÜMLERİ

A. ḤÂLİN ʿÂMİLİ

Ḥâl, muʿreb²⁰³ bir kelime olduğu için bir ʿâmile ihtiyaç duyar.²⁰⁴ Nahivcilere göre ḥâlin ʿâmili ile şâhibu'l-ḥâlın ʿâmili aynı olması gerekir. Ancak şâhibu'l-ḥâl mübtedâ veya aslı mübtedâ olan kelimelerden biri ise, ḥâl ile şâhibu'l-ḥâlın ʿâmili aynı olmayabilir. Örneğin: *الْخَضِرَاوَاتُ طَارِجَةٌ مُفِيدَةٌ* “*Sebzeler taze iken faydalıdır.*”²⁰⁵ Bu cümlede geçen “الْخَضِرَاوَاتُ” kelimesi mübtedâ, şâhibu'l-ḥâl ve aynı zamanda ḥâlin ʿâmili, “طَارِجَةٌ” kelimesi ḥâl, “مُفِيدَةٌ” kelimesi ise haberdir. Burada şâhibu'l-ḥâl mübtedâ olduğundan dolayı mübtedânın ʿâmili ibtidâ, ḥâlin ʿâmili ise mübtedânın kendisidir. Dolayısıyla ḥâl ile şâhibu'l-ḥâlın ʿâmili farklı olmuş olur.

Bir başka örnek: *إِنَّكَ مُجْتَهِدٌ أَخِي* “*Sen, çalışkan bir kişi olarak kardeşimsin.*”²⁰⁶

Bu cümlede geçen “إِنَّ” kelimesi ismini nasb, haberini refʿ eden hurûf-i müşebbehethun bil fiʿl edatlarından biri ve aynı zamanda zilḥâlın ʿâmildir. Muhatap zamîri olan “كَ” onun ismi ve aynı zamanda şâhibu'l-ḥâl, aslı mübtedâ olduğu için de ḥâlin ʿâmili, “أَخ” kelimesi “إِنَّ” nin haberi, sonundaki “ي” muzafun ileyh, “مُجْتَهِدٌ” kelimesi ise ḥâldir.

²⁰³ **Muʿreb (المُعْرَبُ) kelime:** Cümledeki yerine göre iʿrâbının alâmeti (sonundaki harekesi) değişen kelimedir. Örneğin: *جَاءَ زَيْدٌ، رَأَيْتُ زَيْدًا، مَرَرْتُ بِزَيْدٍ* cümlelerinde geçen “زَيْدٌ” isminin başına gelen ʿâmil sebebiyle ve cümledeki konumuna göre sonunun değiştiğini görmek mümkündür.

²⁰⁴ **İbn Yeʿîş, a.g.e., II, 8.**

²⁰⁵ **ʿAbduh er-Raciḥî, et-Taṭbîku'n-Naḥvî, Mektebetu'l-Meʿârif, Riyâd 1999, s. 247.**

²⁰⁶ **el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 59, 1.dipnot.**

İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) göre de şâhibu'l-hâl mübtedâ veya haber konumunda ise hâl ile zilhâlde 'amel eden 'âmil farklı olabilir²⁰⁷. Örneğin: *إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً* “Şüphesiz bu (İslâm) tek ümmet (din) olarak sizin ümmetiniz (dininiz) dir.”²⁰⁸ Âyet-i kerîmede geçen "إِنَّ" kelimesi, ismini nasb, haberini ref'eden hûruf-i müşebbehun bil fi'l edatlarından biri ve zilhâlin 'âmili "هَذِهِ" ism-i işâret olmak üzere "إِنَّ" nin ismi ve aynı zamanda hâlin 'âmili, "أُمَّتُكُمْ" kelimesi "إِنَّ" nin haberi ve zilhâl, "أُمَّةً" kelimesi hâl, "وَاحِدَةً" kelimesi ise hâlin sıfatıdır. Burada hâl olan "أُمَّةً" kelimesinin 'âmili "هَذِهِ" ism-i işâretinden anlaşılan "أَشِيرُ" fiili, zilhâl olan "أُمَّتُكُمْ" kelimesinin 'âmili ise "إِنَّ" edâtıdır. Dolayısıyla hâl ile zilhâlin 'âmili farklı olmuş olur. Hâlde 'amel eden 'âmilleri iki ana guruba ayırabiliriz:

1. Lafzî 'Âmiller,
2. Manevî 'Âmiller.

Lafzî 'Âmilleri de iki kısma ayırabiliriz:

- a. Fiil,
- b. Şibhi fiil.

Şimdi bunları örnekler üzerinde açıklamaya çalışalım.

1. Hâl 'Âmili Olan Fiil

Fiil, kişi ve zamanla birlikte iş oluş bildiren kelimelerdir. 'Âmiller içerisinde en güçlü olanıdır. Lafzî 'âmil olan fiilin örneği: *طَلَعَتِ الشَّمْسُ صَافِيَةً* “Güneş parlak bir şekilde doğdu.”²⁰⁹ Bu cümlede geçen "طَلَعَتْ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "الشَّمْسُ" kelimesi şâhibu'l-hâl, "صَافِيَةً" hâldir.

²⁰⁷ es-Suyûtî, a.g.e., II, 242.

²⁰⁸ Enbiya,21/92.

²⁰⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 62.

2. Hâl ʿÂmili Olan Şibh-i Fiil

Şibh-i fiil, fiilden türemiş ve fiil gibi ʿamel eden masdar, ism-i fâʿil, ism-i mefʿûl, sıfat-i müşebbehe, efʿalu't-tafʿîl, mübalağalı ism-i fâʿil, isim fiil ve taʿaccüb fiili gibi kelimelerdir.

Masdarın ʿâmil olduğuna dair örnek: *تُعْجِبُنِي قِرَاءَتُهُ مُجَوِّدًا* “*Kurʾân-ı Kerim’i tecvidli (güzel bir şekilde) okuması benim hoşuma gitti.*”²¹⁰ Bu cümlede geçen "تُعْجِبُنِي" cümlesi, fiil ve mefʿûlu bihten oluşmaktadır. "قِرَاءَتُ" kelimesi masdar, "تُعْجِبُ" fiilinin fâʿili ve aynı zamanda muzâf, sonundaki zamîr ise muzâfun ileyh olmak üzere şâhibu'l-hâl, "مُجَوِّدًا" kelimesi hâldir. Hâl ve şâhibu'l-hâlin ʿâmili, "قَرَأَ-يَقْرَأُ" fiilinden "قِرَاءَةٌ" masdardır.

İsm-i fâʿilin ʿâmil olduğuna dair örnek: *زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا قَائِمًا* “*Zeyd, Amr’ı ayakta iken dövdü.*”²¹¹ Bu cümlede geçen "زَيْدٌ" kelimesi mübtedâ, "ضَارِبٌ" kelimesi haber ve aynı zamanda ism-i fâʿil olup fiil gibi amel ettiğinden hâl ve şâhibu'l-hâlin ʿâmili, "عَمْرًا" kelimesi mefʿûlu bih olmak üzere şâhibu'l-hâl, "قَائِمًا" kelimesi ise hâldir.

İsm-i mefʿûlun ʿâmil olduğuna dair örnek: *زَيْدٌ مَضْرُوبٌ قَائِمًا* “*Zeyd, ayakta iken dövüldü.*”²¹² Bu cümlede geçen "زَيْدٌ" kelimesi mübtedâ, "مَضْرُوبٌ" kelimesi haber ve aynı zamanda ism-i mefʿul olup fiil gibi amel ettiğinden, hâl ve şâhibu'l-hâlin ʿâmili, içinde müstetir olan ve “Zeyd”e dönen "هُوَ" zamîri şâhibu'l-hâl, "قَائِمًا" kelimesi ise hâldir.

Sıfat-ı Müşebbehinin ʿâmil olduğuna dair örnek: *زَيْدٌ حَسَنٌ قَائِمًا* “*Zeyd, ayakta iken güzeldir.*”²¹³ Bu cümlede geçen "زَيْدٌ" kelimesi mübtedâ, "حَسَنٌ" kelimesi haber ve aynı

²¹⁰ ʿAbduh er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 248.

²¹¹ İbn Yeʿîş, *a.g.e.*, II, 8.

²¹² İbn Yeʿîş, *a.g.e.*, II, 8.

²¹³ İbn Yeʿîş, *a.g.e.*, II, 8.

zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, içinde müstetir olan ve "Zeyd"'e dönen "هُوَ" zamîri şâhibu'l-hâl, "قَائِمًا" kelimesi ise hâldir.

Ef'elu't-Tafðilin 'âmil olduğuna dair örnek: الْمِصْبَاحُ الْكَهْرُبِيُّ مُنْفَرِدًا أَقْوَى مِنْ عَشْرَاتِ الشُّمُوعِ مُتَجَمِّعَةً “Bir tek elektrik lambası, bir araya gelmiş onlarca mumdan daha güçlüdür.”²¹⁴ Bu cümlede geçen "الْمِصْبَاحُ" kelimesi mübtedâ ve mufađđal (üstün kılınmış) şâhibu'l-hâl, "الْكَهْرُبِيُّ" kelimesi onun sıfatı, "أَقْوَى" kelimesi, ef'elu't-Tafðil olmak üzere haber ve aynı zamanda şibh-i fiil olduğu için hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, "الشُّمُوعِ" "مِنْ عَشْرَاتِ" cârr-mecrûru "أَقْوَى" kelimesine mütacallik ve aynı zamanda muzâf, "الْمِصْبَاحُ" kelimesi muzâfun ileyh olmak üzere mufađđalun 'aleyh (kendisine üstün kılınmış) olan şâhibu'l-hâl, "مُنْفَرِدًا" kelimesi "الْمِصْبَاحُ" kelimesinden hâl, "مُتَجَمِّعَةً" kelimesi ise "الشُّمُوعِ" kelimesinden hâldir.

Mübalağâ-i ism-i fâ'ilin 'âmil olduğuna dair örnek: الْدُّنْبُ حَذِرٌ نَائِمًا “Kurt, uykuda olduğu hâlde çok dikkatlidir.”²¹⁵ Bu cümlede geçen "الْدُّنْبُ" kelimesi mübtedâ "حَذِرٌ" kelimesi, mübalağâ-i ism-i fâ'il olmak üzere haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, içinde müstetir bulunan ve "الْدُّنْبُ" kelimesine rucû eden "هُوَ" zamîri şâhibu'l-hâl, "نَائِمًا" kelimesi ise hâldir.

İsim fiilin 'âmil olduğuna dair örnek: نَزَالٍ مُسْرِعًا “Hızlı bir şekilde in!”²¹⁶ Bu cümlede geçen "نَزَالٍ" isim fiili "إِنْزِلَ" "in!" anlamında emir mânalı bir isim-fiil ve aynı zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, içinde müstetir olan ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl olan "أَنْتَ" zamîri fâ'il, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir.

²¹⁴ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 384.

²¹⁵ Eymen cAbdurrezâk eş-Şuva, Uslûbu'l-Hâl fi'l-Luğati'l-ʿArabiyye, Dâru'l-Muṣṭafa, 1. Baskı, Dimeşk 2012, s. 59.

²¹⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., II, 63.

Ta^caccub fiilinin ^câmil olduğuna dair örnek: مَا أَحْسَنَهُ مُقْبِلًا “Onun gelişi ne kadar güzeldir!”²¹⁷ Bu cümlede geçen "مَا" ta^caccub "مَا" sı olmak üzere mübtedâ, "أَحْسَنَ" ta^caccüb fiili “şibh-i fiil” olduğundan hâl ve şâhibu’l-hâl’in ^câmili, içinde müstetir olan "هُوَ" zamîri fâ’îl, sonundaki "هُ" zamîri mef’ulu bih olmak üzere zilhâl, fiil ve fâ’ilden oluşan "أَحْسَنَهُ" cümlesi haber, "مُقْبِلًا" kelimesi ise hâldir.

3. Hâlin ^cÂmili Olan Ma^cnâ-i Fiil

Fiil harflerinden oluşmayan, ancak fiil mânasında olduğu için fiil gibi ^camel eden kelimelerdir.²¹⁸ Bu kelimeleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

a. **İsm-i İşâretler** (أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ). Örneğin: هَذَا خَالِدٌ مُقْبِلًا “Bu gelen kişi, Hâlitir.”²¹⁹ Bu cümlede geçen "هَذَا" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ ve aynı zamanda "أَشِيرُ" mânasında olduğu için hâlin ^câmili, "خَالِدٌ" kelimesi haber ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, "مُقْبِلًا" kelimesi ise hâldir. Bir başka örnek: إِنَّكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا “İşte zulümleri yüzünden harâbeye dönmüş evleri!”²²⁰ Âyet-i kerîmede geçen "تِلْكَ" kelimesi ism-i işâret olmak üzere mübtedâ ve aynı zamanda "أَشِيرُ" mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin ^câmili, "بُيُوتٌ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, "هُمْ" muzâfun ileyh, "خَاوِيَةٌ" kelimesi hâl, "بِمَا" cârr-mecrûru, "خَاوِيَةٌ" kelimesine müta^callik, fiil ve fâ’ilden oluşan "ظَلَمُوا" cümlesi "مَا" nin sılasıdır.

b. **Teşbih Edatları** (أَدَوَاتُ التَّشْبِيهِ). Örneğin: كَانَ عَلِيًّا مُقْبِلًا أَسَدًا “Ali’nin gelişi arslanın gelişine benziyor.”²²¹ Bu cümlede geçen "كَانَ" kelimesi, ismini nasb haberini

²¹⁷ eş-Şuva, a.g.e., s. 59.

²¹⁸ ^cAbduh er-Râcihî, a.g.e., s. 249.

²¹⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 63.

²²⁰ Neml, 27/52; el-İbrâhim, a.g.e., s. 381.

²²¹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

ref^c eden edatlardan biri ve aynı zamanda teşbih edâtı, "عَلِيًّا" kelimesi onun ismi ve şâhibu'l-hâl, "أَسَدٌ" kelimesi onun haberi, "مُقْبَلًا" kelimesi ise hâldir. Teşbih edâtı olan "كَانَ" kelimesi "أُشْبِهَ" mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin câmilidir. Bir diğer örnek:

كَانَ قُلُوبَ الطَّيْرِ، رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرَهَا، الْعَنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

“Kuşların kalpleri onun yuvasının önünde yaş ve kuru olarak ünnab (taze bir meyve) ve çürümüş kötü bir hurma gibidir.”²²² Bu şiirde geçen "كَانَ" kelimesi, ismini nasb haberini ref^c eden edatlardan biri ve aynı zamanda teşbih edâtı, "قُلُوبَ" kelimesi "كَانَ" nin ismi ve zilhâl, "الطَّيْرِ" kelimesi muzâfun ileyh, "رَطْبًا" kelimesi hâl, "يَابِسًا" kelimesi ise "رَطْبًا" kelimesine matûftur. Teşbih edâtı olan "كَانَ" kelimesi "أُشْبِهَ" mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin câmilidir.

c. Temennî Harfleri (أَدَوَاتُ التَّمَنِّي). Örneğin: لَيْتَ الْمَوَاطِنَ مُثَقَّفًا يُسَاعِدُ غَيْرَ الْمُثَقَّفِينَ

“Keşke kültürlü vatandaş, kültürlü olmayanlara yardım etse!”²²³ Bu cümlede geçen "لَيْتَ" kelimesi, ismini nasb haberini ref^c eden “temenni” (umma) edâtı, "الْمَوَاطِنَ" kelimesi onun ismi ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "يُسَاعِدُ غَيْرَ الْمُثَقَّفِينَ" cümlesi onun haberi, "مُثَقَّفًا" kelimesi hâldir. Temenni edâtı olan "لَيْتَ" kelimesi, "أَتَمَنَّى" (temenni ediyorum) mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin câmilidir.

d. Terecci Harfleri (أَدَوَاتُ التَّرَجِّي). Örneğin: لَعَلَّكَ مُدَّعِيًا عَلَى حَقٍّ

“Belki de iddia ettiğin şeyde haklısın.”²²⁴ Bu cümlede geçen "لَعَلَّ" kelimesi, ismini nasb haberini ref^c eden “terecci” (umulurki, belki de) harfi, fiil manasında olduğu için aynı zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, muhatap zamîri olan "كَ" onun ismi ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "عَلَى حَقٍّ" cârr-mecrûru onun haberi, "مُدَّعِيًا" kelimesi ise hâldir.

²²² İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, II, 288.

²²³ Abdurrahman er-Râcihi, *a.g.e.*, s. 249.

²²⁴ el-Ğalâyyîni, *a.g.e.*, III, 64.

e. **İstifhâm Edatları** (أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ). Örneğin: كَيْفَ بَرُّهُيْرٍ رَّيْسًا “Bir başkan olarak Züheyr nasıldır?”²²⁵ Bu cümlede geçen "كَيْفَ" kelimesi, istifhâm edâtı olmak üzere muḳaddem haber ve aynı zamanda hâl ve zilḥâlin ‘âmili, "بَرُّهُيْرٍ" kelimesi muahḥar mübtedâ ve şâhibu’l-hâl, "رَّيْسًا" kelimesi hâldir. Bir başka örnek: فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ “Böyle iken onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar?”²²⁶ Bu âyet-i kerîmede geçen "مَا" istifhâm edâtı olmak üzere mübtedâ ve aynı zamanda hâl ve şâhibu’l-hâl’in ‘âmili, "لَهُمْ" kelimesi haber, "هُمْ" zamîri şâhibu’l-hâl, "مُعْرِضِينَ" kelimesi hâl, "عَنِ التَّذْكَرَةِ" cârr-mecrûru "مُعْرِضِينَ" kelimesine mütacallıktır.

f. **Tembih Harfi** (حَرْفُ التَّنْبِيهِ). Örneğin: هَا هُوَ ذَا الْبَدْرُ طَالِعًا “Dikkat edin! O doğan şey dolunaydır.”²²⁷ Bu cümlede geçen "هَا" tembih edâtı ve "أُنْبَهُ" mânasında olduğu için hâl ve zilḥâl’in ‘âmili, "هُوَ" zamîri mübtedâ, "ذَا" ism-i işâret olarak haber, "الْبَدْرُ" kelimesi "ذَا" dan bedel ve zilḥâl, "طَالِعًا" kelimesi ise hâldir.

g. **Carr ve Mecerûr** (الْجَارُ وَالْمَجْرُورُ). Örneğin: الْفَرَسُ لَكَ وَحَدَكَ “At sadece senindir.”²²⁸ Bu cümlede geçen "الْفَرَسُ" kelimesi mübtedâ ve şâhibu’l-hâl, "لَكَ" cârr-mecerûru fiil mânasında olduğu için ‘âmil, "وَحَدَكَ" kelimesi ise hâldir.

h. **Zarf** (الظَّرْفُ). Örneğin: لَدَيْنَا الْحَقُّ خَفَافًا لَوَاؤُهُ “Hak, dalgalanan bayrağı ile yanımızdadır.”²²⁹ Bu cümlede geçen "لَدَيْنَا" kelimesi muḳaddem haber, "الْحَقُّ" kelimesi muahḥar mübtedâ ve aynı zamanda şâhibu’l-hâl, "خَفَافًا" kelimesi hâl, "لَوَاؤُهُ" kelimesi

²²⁵ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

²²⁶ Müddesir, 74/49; el-İbrâhim, a.g.e., s. 577.

²²⁷ eş-Şuva, a.g.e., s. 59.

²²⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

²²⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

"أَلْحَقُ" kelimesinin fâ'ili ve muzâf, sonundaki "هـ" zamîri muzâfun ileyh ve "لَدَيْنَا" kelimesine rucû eder. Burada "لَدَيْنَا" kelimesi zarf olup fiil mânasını taşıdığı için hâl ve zilhâlin 'âmilidir.

i. Nidâ Harfi (حَرْفُ النَّدَاءِ). Örneğin: *يَا أَيُّهَا الرَّبُّعُ مَبْكِيًّا بِسَاحَتِهِ* “*Ey mekanında ağlanan Rabi' bölgesi*”²³⁰ Bu cümlede geçen "يَا" nidâ harfî ve "أَدْعُو" manasında olduğu için 'âmil, "الرَّبُّعُ" kelimesi mef'ûl makamında münada (çağırılan) ve şâhibu'l-hâl, "مَبْكِيًّا" kelimesi hâl, "بِسَاحَتِهِ" cârr-mecrûru "مَبْكِيًّا" kelimesine mütacallîktir.

i. Kendisinden yüceltme kastedilen istifhâm edâtı (الِاسْتِفْهَامُ الْمَقْصُودُ بِهِ التَّعْظِيمُ)
Örneğin: *يَا جَارَ تَا مَا أَنْتِ جَارَةٌ* “*Ey komşum! Sen ne iyi komşusun be!*”²³¹ Bu cümlede geçen "مَا" ta'zim (yüceltme) ifade eden istifhâm edâtı ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin 'âmili, "أَنْتِ" müennes zamîri şâhibu'l-hâl, "جَارَةٌ" kelimesi ise hâldir.

j. Kendisinden “mükemmellik” kastedilen cins isim. (إِسْمُ الْجِنْسِ الْمَقْصُودُ بِهِ)
Örneğin: *أَنْتَ الرَّجُلُ عِلْمًا* “*Sen ilim bakımından mükemmel bir adamsın.*”²³² Bu cümlede geçen "أَنْتَ" zamîri mübtedâ, "الرَّجُلُ" kelimesi haber ve şâhibu'l-hâl, "عِلْمًا" kelimesi ise hâldir. Burada "الرَّجُلُ" kelimesinin başındaki “eliflam” mükemmelliğe işâret ettiği için hâl ve zilhâlin 'âmilidir.

²³⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

²³¹ İbn Mâlik, a.g.e., II, 259.

²³² İbn Mâlik, a.g.e., II, 260.

B. ZİLHÂL (ŞÂHİBU'L-HÂL)

1. Zilhâlin Tanımı

Hâlin, durumunu açıkladığı kelimeye zilhâl (ذُو الْحَالِ) veya şâhibu'l-hâl denir. Örneğin: رَجَعَ الْجُنْدُ طَافِرًا “Ordu zafer kazanarak döndü.”²³³ cümlesinde zilhâl fâ‘il, يَحْتَرِمُ النَّاسُ الْعَامِلَ مُخْلِصًا “İnsanlar samimi çalışan işçilere saygı gösterirler”²³⁴ cümlesinde mef‘ûlu bih, اِسْتَقْبَلَ الْاَخُ أَخَاهُ مَسْرُورَيْنِ “İki kaedeş karşılaştıklarında ikisi de mutlu idi.”²³⁵ cümlesinde hem fâ‘il hem de mef‘ûlu bih, الصُّحُفُ مَا جَنَّةَ ضَارَّةٍ “Gazeteler ahlaksız iken zararlıdır”²³⁶ cümlesinde mübtedâ zilhâl olmuşlardır. Hâlde asıl olan nekrelik olduğu gibi, zilhâlde de asıl olan ma‘rife olmaktır. Acaba neden? Bilindiği gibi hâl, mübtedânın haberine ve mevsufun sıfatına benzer. Haber, mübtedâ hakkında verilen bir hüküm olduğu gibi, hâl de şâhib’ul-hâl hakkında verilen bir hükümdür. Aynı şekilde sıfat mevsufunu nitelendirirdiği gibi, hâl de şâhibu'l-hâli adeta niteler. Mübtedâda asıl olan ma‘rife, haberde asıl olan nekre olduğu için; şâhibu'l-hâlde de asıl olan ma‘rife, hâlde asıl olan nekre olmaktır. Şayet hâl ile zilhâl aynı olsaydı yani ikisi de ma‘rife veya ikisi de nekre olsaydı hâlin sıfatla karışma ihtimali ortaya çıkardı. Çünkü sıfat mevsufuna tabidir, yani mevsuf ma‘rife olsa sıfat da ma‘rife, mevsuf nekre olsa sıfat da nekre olmak zorundadır. Ayrıca sıfat mevsufun önüne geçemediği hâlde, bazı durumlarda hâl, zilhâlin önüne geçebilir. Ancak her ne kadar hâl ile sıfat niteleme açısından aralarında bir benzerlik olsa da mâna açısından birbirinden farklıdır. Bunu bir örnek üzerinde uygulamaya çalışalım: لَقِيتُ رَجُلًا شَجَاعًا “Cesur bir adamla karşılaştım.” Bu cümlede geçen "لَقِيتُ" cümlesi fiil ve fâ‘il, "رَجُلًا" kelimesi nekre bir kelime ve mef‘ûlu bih, "شَجَاعًا" kelimesi de nekre olduğu için onun sıfatıdır. Eğer biz "شَجَاعًا" kelimesini hâl yaparsak bizi dinleyen muhatabımız, konuşmamızı anlamayacak veya anlamakta zorlanacaktır. Çünkü hâl ile sıfat mâna bakımından birbirinden farklıdır.

²³³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 64.

²³⁴ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 402.

²³⁵ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 402.

²³⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 402.

Eğer "شُجَاعًا" kelimesini sıfat yaparsak mâna şöyle olur: “Her zaman cesur olan bir adamla karşılaştım.” Dikkat edilirse “cesur” sıfatı, mevsufun ayrılmaz bir parçası olmuş olur. Eğer "شُجَاعًا" kelimesini hâl yaparsak mâna şu şekilde olur: “Sadece karşılaştığım anda cesur olan bir adamla karşılaştım.” Bu mâna karışıklığı ancak şu şekilde "لَقِيتُ شُجَاعًا رَجُلًا" yani hâl olan kelimeyi zilhâlden önce getirmekle ortadan kalkmış olur.²³⁷ Çünkü sıfat mevsufun önüne geçemez, hâl ise zilhâlin önüne geçebilir.

2. Nekre bir Kelimenin Zilhâl Olabilmesinin Şartları

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi zilhâlde asıl olan ma'rifet olması gerekir iken bir takım gerekçelerle nekre de olabilmektedir. Bu gerekçeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

a. Zilhâlin, hâlden sonra gelmesi. Örneğin: جَاءَنِي مُسْرِعًا مُسْتَنْجِدٌ فَأَنْجَدْتُهُ “Yardım isteyen birisi bana geldi, ben de ona yrdımda bulundum.”²³⁸ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "ي" mef'ûlu bih, "مُسْتَنْجِدٌ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir. Asıl olan, zilhâlin hâlden önce gelmesi iken; zilhâl nekre olduğu için hâlden sonra gelmiştir. Bir başka örnek:

وَفِي الْجِسْمِ مِنِّي بَيِّنًا، لَوْ عَلِمْتِهِ شُحُوبٌ. وَإِنْ تَسْتَشْهِدِي الْعَيْنَ تَشْهَدُ

“Keşke vücudumdaki belli olan solgunluğu bilseydin. Eğer gözün şahit olmasını istersen sana şahitlik eder.”²³⁹ Bu şiirde geçen "شُحُوبٌ" kelimesi nekre olduğu için zilhâl olduğu hâlde hâl olan "بَيِّنًا" kelimesinden sonra gelmiştir.

b. Zilhâlden önce nefiy edâtının gelmiş olması. Örneğin: وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا

كِتَابٌ مَعْلُومٌ “Helâk ettiğimiz her memleketin bilinen bir yazısı (belli vakti) vardır.”²⁴⁰

Âyet-i kerîmede geçen "مَا" nefiy edâtı, "قَرْيَةٍ" kelimesi, nekre olduğu hâlde kendisinden

²³⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 271; Ayrıca bkz. İbn Mâlik, a.g.e., II, 247.

²³⁸ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 64.

²³⁹ İbn Mâlik, a.g.e., II, 249.

²⁴⁰ Hicr, 15/4, el-İbrâhim, a.g.e., s. 271.

önce neffîy edâtı geçtiği için zilhâl, "وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ" cümlesi hâldir. Bir başka örnek: مَا فِي الْمَدْرَسَةِ مِنْ تَلْمِيزٍ كَسُولًا “Okulda hiçbir tembel öğrenci yoktur.”²⁴¹ Bu cümlede geçen "مَا" neffîy (olumsuzluk) edâtı, "تَلْمِيزٍ" kelimesi "مَا"nın ismi ve kendisinden önce neffîy edâtı geldiği için nekre olduğu hâlde zilhâl olmuştur. "فِي الْمَدْرَسَةِ" cârr-mecrûru "مَا"nin haberi, "كَسُولًا" kelimesi ise hâldir.

c. Zilhâlden önce nehîy edâtının gelmiş olması. Örneğin: لَا يَبِغِ امْرُؤٌ عَلَى امْرِيٍّ مُسْتَسْهِلًا بَغْيُهُ “Bir kişi kendi zulmünü basit görerek başkasına zulmetmesin.”²⁴² Bu cümlede geçen "لَا" nehîy edâtı, "يَبِغِ" kelimesi fiili muzârî ve aynı zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, "امْرُؤٌ" kelimesi fâ‘il ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl, "عَلَى امْرِيٍّ" cârr-mecrûru mef‘ûlu bih gayr-ı sarih, "مُسْتَسْهِلًا" kelimesi hâl, "بَغْيٍ" kelimesi "مُسْتَسْهِلًا" ism-i fâ‘ilden mef‘ûlu bih ve muzâf, sonundaki "هُ" zamîri muzâfun ileyhtir. Burada "امْرُؤٌ" kelimesi nekre bir kelime olduğu hâlde kendisinden önce bir nehîy edâtı geçtiği için zilhâl olabilmıştır. Bir başka örnek:

لَا يَرْكَنُ أَحَدٌ إِلَى الْإِحْجَامِ يَوْمَ الْوَعَى مُتَخَوِّفًا لِحِمَامِ

“Hiç kimse savaş gününde ölümden korkarak savaştan geri durmasın”²⁴³ Bu şiirde geçen "أَحَدٌ" kelimesi, kendisinden önce nehîy edâtı olan "لَا" geçtiği için zilhâl, "يَرْكَنُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "مُتَخَوِّفًا" kelimesi ise hâldir.

d. Zilhâlden önce istifhâm edâtının geçmiş olması. Örneğin: أَجَاءَكَ أَحَدٌ رَاكِبًا “Binimli olarak sana hiç kimse geldi mi?”²⁴⁴ Bu cümlede geçen "أَحَدٌ" kelimesi, nekre bir

²⁴¹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 65.

²⁴² Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 261; el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 65.

²⁴³ İbn Mâlik, a.g.e., II, 248.

²⁴⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 65.

kelime olduğu hâlde kendisinden önce istifhâm elifi geçtiği için zilhâl, "رَاكِبًا" kelimesi ise hâldir. Bir diğer örnek:

يَا صَاحِبَ، هَلْ حُمَّ عَيْشٌ بَاقِيًا؟ فَتَرَى لِنَفْسِكَ الْعُذْرَ فِي إِبْعَادِهَا الْأَمَلَا

“Ey arkadaşım! Ebedi olarak takdir edilen bir hayat var mı ki, sen kendi nefsinin tûl-i emeli için bahane buluyorsun?”²⁴⁵ Bu şiirde geçen "هَلْ" kelimesi istifhâm-ı inkari edâtı, "حُمَّ" meçhul fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, "عَيْشٌ" kelimesi nâib-i fâʿil ve zilhâl, "بَاقِيًا" kelimesi hâldir. Burada nekre olan "عَيْشٌ" kelimesinden önce istifhâm edâtı "هَلْ" kelimesi geçtiği için "عَيْشٌ" kelimesi zilhâl olabilmıştır.

e. Nekre bir kelimenin sıfatlanması, muzâf olması, başka bir kelimedede ʿamel etmesi veya maʿrife bir kelimenin kendisine atıf yapılmasıyla tahsis edilirse zilhâl olabilir.²⁴⁶

1. Nekre bir kelimenin sıfatlanması ile ilgili örnekler: جَاءَنِي صَدِيقٌ حَمِيمٌ طَالِبًا مَعُونَتِي

“Yardımımı isteyerek samimi bir arkadaş yanıma geldi.”²⁴⁷ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, sonundaki "ي" mefʿûlu bih, "صَدِيقٌ" kelimesi fâʿil ve şâhibu'l-hâl (zilhâl), "حَمِيمٌ" kelimesi zilhâlin sıfatı, "طَالِبًا مَعُونَتِي" cümlesi ise hâldir. Cümlede geçen "صَدِيقٌ" kelimesi, nekre bir kelime olduğu hâlde kendisinden sonra gelen "حَمِيمٌ" kelimesi sıfat olarak ona hususiyet kazandırdığı için zilhâl olmuştur. Bir başka örnek:

يَا رَبِّ نَجِّتْ نُوحًا وَاسْتَجَبْتَ لَهُ فِي فُلِّكَ مَاخِرٍ فِي الْيَمِّ مَشْخُونًا

وَعَاشَ يَدْعُو بِآيَاتٍ مُبَيِّنَةٍ فِي قَوْمِهِ أَلْفَ عَامٍ غَيْرَ خَمْسِينَ

“Ya Rabbi! Nuh (a.s) denizde yüzen dolu bir gemide iken onun duasını kabul ettin ve onu kurtardın. Dokuzyüz elli sene kavminin içinde yaşadı ve onları apapçık delillerle

²⁴⁵ ʿAli eş-Şabbân, a.g.e., II, 261; İbn Hişâm, Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, II, 277.

²⁴⁶ ʿAbbas Ḥasan, a.g.e., II, 403.

²⁴⁷ el-Ġalâyyînî, a.g.e., III, 65.

(Hakk'a) davet ediyordu.²⁴⁸ Bu şiirde geçen "فُلُكُ" kelimesi zilhâl, "مَآخِرُ" kelimesi onun sıfatı, "مَشْحُونًا" kelimesi hâldir. Nekre olan "فُلُكُ" kelimesi, kendisinden sonra gelen "مَآخِرُ" sıfatı onu tahsis ettiği için zilhâl olmuştur.

2. Nekre bir kelimenin muzâf olması ile ilgili örnekler: وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ “Ve orada ihtiyaç sâhipleri için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde (evrede) takdir etti, düzenledi.”²⁴⁹ Âyet-i erîmede geçen "قَدَّرَ" mâzî fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde müstetir olan "هُوَ" zamîri, fâʿil olan Allah'a (c.c.) avdet eder, "فِيهَا" cârr-mecrûru "قَدَّرَ" fiiline mütacallık, "أَقْوَاتَ" kelimesi mefʿûlu bih ve muzâf, sonundaki "هَا" zamîri muzâfun ileyh, "فِي أَرْبَعَةِ" cârr-mecrûru "قَدَّرَ" fiiline mütacallık, "أَرْبَعَةَ" kelimesi zilhâl ve muzâf, "أَيَّامٍ" kelimesi muzâfun ileyh, "سَوَاءً" ise hâldir. Burada "أَرْبَعَةَ" kelimesi nekre bir kelime iken "أَيَّامٍ" kelimesine muzâf olmakla hususiyet kazanmış ve zilhâl olabilmıştır. Bir başka örnek: مَرَّتْ عَلَيْنَا سِتَّةُ أَيَّامٍ شَدِيدَةً “Şiddetli altı gün geçirdik.”²⁵⁰ Bu cümlede geçen "مَرَّتْ" fiili, hâl ve şahiibu'l-hâl ʿâmili, "عَلَيْنَا" cârr-mecrûru "مَرَّتْ" fiiline mütacallık, "سِتَّةُ" kelimesi fâʿil, muzâf ve zilhâl, "أَيَّامٍ" kelimesi muzâfun ileyh, "شَدِيدَةً" kelimesi ise hâldir. Burada "سِتَّةُ" kelimesi nekre bir kelime olduğu hâlde "أَيَّامٍ" kelimesine izâfe edilmekle hususiyet kazandığı için zilhâl olmuştur.

3. Zilhâlin ʿamel etmesi ile ilgili örnek: أَفْرَحُ بِنَاطِمٍ شِعْرًا مُبْتَدِئًا “Şiir söylemeye başlayan kişi ile mutlu oluyorum”²⁵¹ Bu cümlede geçen "أَفْرَحُ" fiil, içinde müstetir bulunan "أَنَا" zamîri fâʿil, "نَاطِمٍ" kelimesi şibh-i fiil olduğundan hâl ve zilhâlin ʿâmili,

²⁴⁸ İbn Mâlik, a.g.e., II, 248.

²⁴⁹ Fussilet, 41/10; ʿAbdulvâhid Şâlih, a.g.e., III, 315.

²⁵⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 66.

²⁵¹ ʿAbbas Hasan, a.g.e., II, 403.

içinde müstetir olan "هُوَ" zamîri fâ'il ve zilhâl, "شِعْرًا" kelimesi şibh-i fiil olan "نَاطِمٍ" kelimesinden mef'ûlu bih, "مُبْتَدَأًا" kelimesi hâldir. Burada nekre bir kelime olan "نَاطِمٍ" kelimesi, "شِعْرًا" kelimesinde amel edip onu kendine mef'ûl almakla hususiyet kazandığı için zilhâl olabilmıştır.

4. Mâ'rife bir kelimenin atıf yapılması ile ilgili örnek: ذَهَبَ فَرِيقٌ وَمَحْمُودٌ مُسْرِعَيْنِ

“Bir grup ile Mahmut hızlı bir şekilde gittiler.”²⁵² Bu cümlede geçen "ذَهَبَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin câmili, "فَرِيقٌ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "مَحْمُودٌ" kelimesi "فَرِيقٌ" kelimesine atfedilmiş, "مُسْرِعَيْنِ" kelimesi ise hâldir. Burada "فَرِيقٌ" kelimesi nekre olduğu hâlde, mâ'rife olan "مَحْمُودٌ" kelimesi kedisine atfedildiği için hususiyet kazanmış ve zilhâl olmuştur.

f. Hâl olan kelimenin müştak olmayıp câmid bir kelime olması. Örneğin: هَذَا

خَاتَمٌ ذَهَبًا “Bu, altından bir yüzüktür.”²⁵³ Bu cümledeki "هَذَا" mübtedâ, "خَاتَمٌ" kelimesi haber ve şâhibu'l-hâl, "ذَهَبًا" ise hâldir. Bu cümlede hâl olan "ذَهَبًا" kelimesi câmid bir kelime olduğundan, nekre bir kelime olan "خَاتَمٌ" kelimesi zilhâl olabilmıştır.

g. Hâlin, başında vâv-ı hâliye bulunan bir cümle olması. Örneğin: أَوَكَلِّدِي مَرَّ عَلَى

قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا “Yahut altı üstüne gelmiş (ıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi (görmedin mi?)”²⁵⁴ Âyet-i kerîmede geçen "قَرْيَةٍ" kelimesi zilhâl, "وَهِيَ خَاوِيَةٌ" cümlesi ise hâldir. "قَرْيَةٍ" kelimesi nekre olduğu hâlde kendisinden sonra gelen hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliye bulunduğu için zilhâl olmuştur. Bir başka örnek:

مَضَى زَمَنٌ وَالنَّاسُ يَسْتَشْفِعُونَ بِي فَهَلْ لِي إِلَى لَيْلَى الْعَدَاةِ شَفِيعُ

²⁵² cAbbas Hasan, a.g.e., II, 403.

²⁵³ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 403.

²⁵⁴ Bakara, 2/259; el-İbrâhim, a.g.e., s. 43.

“Uzunca bir zaman insanlar benden yardım istediler. Acaba yarın Leyla’ya kavuşmak için bana yardım edecek biri var mı?”²⁵⁵ Bu şiirde geçen "مَضَى" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, "زَمَنٌ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "وَالنَّاسُ يَسْتَشْفِعُونَ" cümlesi hâldir. Hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliye bulunduğu için, nekre bir kelime olduğu hâlde "زَمَنٌ" kelimesi zilhâl olmuştur. Çünkü vâv-ı hâliye cümlenin sıfat cümlesi olma ihtimalini ortadan kaldırıyor.

3. Zilhâl Olarak Kullanılan Semâ‘î Kelimeler

Her ne kadar nekre bir kelimenin, ancak yukarıda saydığımız gerekçelerle zilhâl olması câiz olsa da, bazı Arapların yukarıda sayılan gerekçeleri dikkate almadan nekre bir kelimeyi zilhâl olarak kullandıkları duyulmuştur. Örneğin: *عَلَيْهِ مِائَةٌ بَيْضًا* “Onun, yüz dirhem borcu vardır.”²⁵⁶ Bu cümlede geçen "عَلَيْهِ" kelimesi mukaddem haber, "مِائَةٌ" kelimesi muahhar mübtedâ ve zilhâl, "بَيْضًا" kelimesi hâldir. Burada "مِائَةٌ" kelimesi, yukarıda sayılan gerekçelerin hiçbirisi olmadan nekre olduğu hâlde Araplar tarafından zilhâl olarak kullanılmış ve "بَيْضًا" kelimesi zorunlu olarak hâl olmuştur. Bir başka örnek: *صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ (ص) قَاعِدًا وَصَلَّى وَرَاءَهُ رَجُلٌ قِيَامًا* “Resulullah (a.s.v) oturarak namaz kıldı ve arkasındaki adamlar ise ayakta namaz kıldılar”²⁵⁷ Bu örnekte geçen "رَجُلٌ" kelimesi nekre bir kelime ve saydığımız gerekçelerden hiçbirisi olmadığı hâlde zilhâl, "قِيَامًا" kelimesi hâl olmuştur. Bir başka örnek:

فِيهَا اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ حُلُوبَةً سُوْدًا كَخَافِيَةِ الْغُرَابِ الْأَسْحَمِ

“İçinde, simsiyah karga tüyleri gibi kırk iki tane sağmal deve vardır.”²⁵⁸ Bu şiirde geçen "فِيهَا" mukaddem haber, "اثْنَتَانِ" kelimesi muahhar mübtedâ, "أَرْبَعُونَ" kelimesi matûf, "حُلُوبَةً" kelimesi temyîz olmak üzere zilhâl, "سُوْدًا" kelimesi ise hâldir. Hâl ve zilhâlin

²⁵⁵ İbn ‘Aķîl, *a.g.e.*, II, 19.

²⁵⁶ İbn Hişâm, *Evdaḥu’l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, II, 278.

²⁵⁷ el-Ġalâyyînî, *a.g.e.*, III, 66.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 328.

‘âmilî ise mübtedânın müta‘allaķı olan mahzuf "كَائِنْ" şibh-i fiilidir. Burada nekre bir kelime olan "حُلُوبَةٌ" kelimesi, sayılan gerekçelerden hiçbirî olmadığı hâlde zilhâl olmuştur. Araplar tarafından hâl olarak kullanılan bu ve benzeri kelimeler hakkında nahivciler arasında ihtilaflar ve tartışmalar vukû bulmuştur. Başta Sîbeveyh (ö. 180/796) olmak üzere bir grup nahivciye göre yukarıda sayılan gerekçeler olmadan nekre bir kelimenin zilhâl olarak kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan içinde Yunus b. Habîb (ö. 183/800) ve Halil b Ahmed’in (ö. 175/791) de bulunduğu başka bir grup nahivci, yukarıda sayılan gerekçeler olmadan nekre bir kelimeyi zilhâl olarak kullanmaya karşı çıkmışlar, az da olsa bu şekilde Araplar’dan semâ‘î olarak gelen cümleleri, ya şaz olarak kabul etmişler veya kullanılan cümlelerle sınırlı tutup başka cümlelerin bunlara kıyas edilemeyeceğini savunmuşlardır.²⁵⁹

C. HÂL ‘ÂMİLİNİN HAZFEDİLDİĞİ YERLER

Asıl olan hâl ‘âmilinin zikredilmesidir. Hâl cümlesinde ‘âmilin görevi; ya cümleye yeni bir anlam katar veya var olan mânayı güçlendirir. ‘Âmilin bu görevlerini yerine getirebilmesi için zikredilmesi gerekir. Ancak bâzı durumlarda hâl ‘âmilinin hazfî câiz olduğu gibi bazı durumlarda da hazfî vâciptir. Hâlin ‘âmilî, mânevî ‘âmil dediğimiz ism-i işâret, istifhâm edâtı, temenni harfî, teşbih harfî ve şibh-i cümle gibi fiil mânası olan kelimelerden biri ise zikredilmesi vâciptir. Biraz sonra açıklayacağımız gibi bazı durumlarda da hâl ‘âmilinin hazfî vâciptir.²⁶⁰

1. Hâlin Âmilinin Hazfedilmesinin Câiz Olduğu Yerler

Hâlin ‘âmilî, lafzî ‘âmil dediğimiz fiil olup hazfedildiğine dair bir işâret varsa hazfî câizdir.²⁶¹ Örneğin: Yolcu olduğunu bildiğimiz birisine رَاشِدًا مَهْدِيًّا “Yolun açık olsun” dediğimizde, سِرُّ رَاشِدًا مَهْدِيًّا “güle güle git” anlamındadır.²⁶² Bu cümlede geçen "سِرُّ" emir fiili hâl ve zilhâlin ‘âmilî, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ‘il ve zilhâl, "رَاشِدًا مَهْدِيًّا" kelimeleri ise hâldir. Burada hâlin ‘âmilî olan "سِرُّ" fiilinin hazfîne işâret eden karîne

²⁵⁹ ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 403.

²⁶⁰ er-Rađî, *a.g.e.*, s. 683.

²⁶¹ İbn Ye‘îş, *a.g.e.*, II, 32.

²⁶² Molla Câmi, *a.g.e.*, I, 357; er-Rađî, *a.g.e.*, s. 683.

muhatapın yolculuğa olan hazırlanmasıdır. Bir başka örnek: Hacdan dönen birisine "مَاجُورًا" "Sevap kazandın" dediğimizde رَجَعْتَ مَاجُورًا "sevap kazanarak döndün" anlamındadır.²⁶³ Bu cümlede geçen "رَجَعَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, sonundaki "ت" zamîri fâ'îl ve zilhâl, "مَاجُورًا" kelimesi hâldir. Burada hâlin 'âmili olan "رَجَعَ" fiilinin hazfine delalet eden karîne, muhatapın hacdan döndüğüne dair olan bilgimizdir. Kur'ân-ı Kerim'den bir örnek: *“إنسان، أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ”* *“İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Hayır, kesinlikle! Onu, parmak uçlarına kadar yeniden varetmeye gücümüz yeter.”*²⁶⁴ Burada "بَلَى قَادِرِينَ" ifadesi, "بَلَى نَجْمَعُهَا قَادِرِينَ" anlamındadır. Âyet-i kerîmede geçen "نَجْمَعُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "نَحْنُ" zamîri fâ'îl ve zilhâl olmak üzere Allah'a avdet eder, sonundaki "هَا" zamîri mef'ûlu bih olmak üzere insana avdet eder, "قَادِرِينَ" kelimesi hâldir. Burada 'âmilin hazfine delalet eden karîne "isfihâm edâtı"dır.

2. Hâlin 'Âmilinin Hazfedilmesinin Vâcip Olduğu Yerler

a. Hâlin haber konumunda olması. Örneğin: *تَأْدِيبِي الْغُلَامَ مُسِيئًا* "Yaramazlık yaptığı için çocuğu edeplendirdim."²⁶⁵ Bu cümlede geçen "تَأْدِيبِي" kelimesi fâ'iline izâfe edilmiş masdar olmak üzere mübtedâ, "الْغُلَامَ" kelimesi mef'ûlu bih olmak üzere zilhâl, "مُسِيئًا" kelimesi mübtedânın haberi konumunda ve hâldir. Cümlenin takdiri *إِذْ تَأْدِيبِي إِيَّاهُ حَاصِلٌ* "تَأْدِيبِي" şeklindedir. Burada "يُوجَدُ" meçhul fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir bulunan ve nâib-i fâ'îl olan "هُوَ" zamîri, zilhâl olan "الْغُلَامَ" kelimesine avdet eder.

²⁶³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 72.

²⁶⁴ Kıyame, 75/3-4; el-İbrâhim, a.g.e., s. 577.

²⁶⁵ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 72.

b. Hâlin, müfred bir kelime olup kendinden önceki cümlelerin mânâsını tekid etmesi. Örneğin: *أَلْجَدُّ أَبٌ رَاحِمًا* “Dede şefkatli olma bakımından baba konumundadır.”²⁶⁶ Bu cümlede geçen “أَلْجَدُّ” kelimesi mübtedâ olmak üzere zilhâl, ‘âmili ise ibtidâdır, “أَبٌ” kelimesi haber, “رَاحِمًا” kelimesi ise hâldir. Cümlelerin takdiri “أَلْجَدُّ أَبٌ أَعْرِفُهُ رَاحِمًا” şeklindedir. Burada hâl olan “رَاحِمًا” kelimesi kendinden önceki “أَلْجَدُّ أَبٌ” cümlesini te’kid ediyor, cümleye yeni bir anlam katmıyor. Çünkü dede olmanın gereği merhametli ve şefkatli olmaktır. Hâlin ‘âmili mahzûf olan “أَعْرِفُ” fiilidir. Dolayısıyla hâl, kendinden önceki isim cümlesini te’kid ettiği için ‘âmilinin hazfı vâciptir.

c. Hâlin, müfred bir kelime olup lafız itibârî ile bir şeyin kademe kademe artmasına veya kademe kademe azalmasına delalet etmesi. Örneğin: *تَصَدَّقْ عَلَى الْمُحْتَاجِ بِدِرْهَمٍ فَصَاعِدًا* “Muhtaç olan kişiye bir dirhem veya daha fazla artırarak sadaka ver.”²⁶⁷ Bu cümlede geçen “تَصَدَّقْ” fiil, içinde müstetir olan “أَنْتَ” zamîri fâ’il, “عَلَى الْمُحْتَاجِ” mef’ûlu bih gayr-ı sarih, “بِدِرْهَمٍ” kelimesi de mef’ûlu bih gayr-ı sarih, “فَصَاعِدًا” kelimesi ise hâldir. Cümlelerin aslı “تَصَدَّقْ عَلَى الْمُحْتَاجِ بِدِرْهَمٍ فَادْهَبْ بِالْعَدَدِ صَاعِدًا” şeklindedir. Burada hâl olan “فَصَاعِدًا” kelimesi, dirhem’in kademe kademe artmasına delalet ettiği için, ‘âmil ve zilhâlden oluşan “ادْهَبْ بِالْعَدَدِ” cümlesi vücûben hazfedilmiştir. Bir diğer örnek: *لَا تَتَنَاوَلْ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثِ وَجَبَاتٍ فَتَنَازِلًا* “Günde en çok üç öğün veya daha az yemek ye.”²⁶⁸ Cümlelerin aslı “فَتَنَازِلًا” şeklindedir. Burada hâl olan “فَتَنَازِلًا” kelimesi, öğün sayısının kademe kademe azalmasına delalet ettiği için, ‘âmil ve zilhâlden oluşan “ادْهَبْ بِالْعَدَدِ” cümlesi vücûben hazfedilmiştir.

²⁶⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 410.

²⁶⁷ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 410.

²⁶⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 410.

d. Hâlden önce, kendisinden azarlama kastedilen bir istifhâm edâtının geçmesi. Örneğin: أَنَايَمًا وَقَدْ أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ “Güneş doğduğu hâlde hâla uyuyor mu?”²⁶⁹ cümlesinin aslı "أَتُوجَدُ نَائِمًا وَقَدْ أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ" şeklindedir. Bu cümlede geçen “elif” harfi, istifhâm edâtı, "تُوجَدُ" meçhul fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içinde müstetir olan "هِيَ" zamîri nâib-i fâ’il ve zilhâl, "نَائِمًا" kelimesi hâldir. Burada hâlden önce kendisinden azarlama kastedilen istifhâm edâtı geçtiği için hâlin ‘âmili vücûben hazfedilmiştir.

e. Hâlin ‘âmilinin hazfî semâ’î olan kısımdan olması. Örneğin: هَنِئَالَكْ “Sana âfiyet olsun.”²⁷⁰ Cümlede geçen "تَبَّتْ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "لَكَ" cârr-mecrûru mef’ûlu lieclihi, "الْخَيْرُ" kelimesi fâ’il ve zilhâl, "هَنِئَالَكْ" kelimesi ise hâldir. Araplar bu kelimeyi kullanırken hâlin ‘âmilini zikretmedikleri için hâlin ‘âmilini hazfetmek vâciptir.

D. HÂL VE ZİLHÂLİN HAZFEDİLDİĞİ YERLER

Hâl, cümlede faḍle (fazlalık) olduğu için hazfedilmesi veya zikredilmesi câiz olan cümle unsurlarındandır. Bununla beraber cümlede fâ’il, nâib-i fâ’il, mef’ûlu bih ve mübtedâ gibi cümle unsurlarının durumunu açıklama görevini yerine getirmesi için hâlin zikredilmesi gerekir.

1. Hâlin Hazfinin Câiz Olduğu Yerler

Cümlede hâle delalet eden bir karîne olduğu takdirde hâl hazfedilebilir. Hâlin en çok hazfedildiği yerlerden biri, hâlin kavl (قَوْل) harflerinden türetilmiş müştak bir kelime olması ve hâle delalet eden mekûlu’l-kavlin (مَقُولُ الْقَوْل) zikredildiği yerlerdir. Örneğin:

وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ، سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ “Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler): Sabretmenize karşılık sizlere selam olsun!”²⁷¹ Âyet-i

²⁶⁹ Abbas Hasan, a.g.e., II, 410.

²⁷⁰ İbn Hişâm, Evḍaḥu’l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, II, 314.

²⁷¹ Ra’d, 13/23-24; el-İbrâhim, s. 252.

kerîmede geçen "وَالْمَلَائِكَةُ" mübtedâ ve zilhâl, "يَدْخُلُونَ" cümlesi haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, "عَلَيْهِمْ" mef'ûlu bih ğayr-ı sarih, "مِنْ كُلِّ" cârr-mecrûru, "يَدْخُلُونَ" fiiline müte'allik, "بَابٍ" kelimesi muzâfun ileyh, "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" cümlesi ise "meķulu'l-ķavl" (söyenen söz)'dür. Burada ķavl (قَوْل) harflerinden türetilmiş mahzuf olan "قَائِلِينَ" veya "يَقُولُونَ" cümlesi hâldir. Hâlin varlığına delalet eden "meķulu'l-ķavl" olan "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" cümlesidir. Cümlenin takdiri, "يَدْخُلُونَ قَائِلِينَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" şeklinde olur.

Bir başka örnek: *"Hani İbrâhim (a.s), İsmâil (a.s) ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor (ve şöyle diyordu) "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!"*²⁷² Bu âyet-i kerîmede geçen "إِذْ" zaman zarfı olarak mahzuf "أَذْكُرْ" fiiline müte'allik, "يَرْفَعُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "إِبْرَاهِيمُ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "الْقَوَاعِدَ" kelimesi mef'ûlu bih, "وِإِسْمَاعِيلُ" kelimesi de "إِبْرَاهِيمُ" kelimesine matûf ve zilhâl, "رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا" dûâ cümlesi meķulu'l-ķavl, (مَقُولُ الْقَوْل) yani söylenen sözdür. Burada ķavl (قَوْل) harflerinden türetilmiş mahzuf olan "قَائِلِينَ" veya "يَقُولَانِ" cümlesi hâldir. Hâlin varlığına delalet eden "رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا" dûâ cümlesidir. Cümlenin takdiri, "يَرْفَعَانِ الْقَوَاعِدَ قَائِلِينَ: رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا" *"Ey Rabbim! Bizden kabul et diyerek temellerini yükseltiyorlardı."* şeklinde olur.

2. Hâlin Zikredilmesinin Vâcip Olduğu Yerler

Bazen hâlin zikredilmesini vâcip kılan sebepler de olabilir. Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

a. Hâlin bir sorunun cevabı olması. Örneğin: *"كَيْفَ جِئْتُ؟"* *"Nasıl geldin?"* sorusunu soran kişiye verilecek "رَاكِبًا" cevabında olduğu gibi. Soruya verilecek cevabın "جِئْتُ رَاكِبًا"

²⁷² Bakara, 2/127; el-İbrâhim, a.g.e., s. 20.

olması gerekir. Bu cümlede geçen "جاء" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, sonundaki "ت" zamîri fâ'il ve zilhâl, "رَكِبًا" kelimesi ise hâldir. Şayet hâl olan "رَكِبًا" kelimesini hazfedip sadece "جئتُ" kelimesi ile cevap verilirse cümle anlaşılmaz hâle geleceğinden hâlin burada zikredilmesi vâciptir²⁷³.

b. Hâlin, mübtedânın haberi yerinde kullanılması. Örneğin: أَفْضَلُ صَدَقَاتِ الرَّجُلِ مُسْتَتَرًا “Kişinin verdiği sadakanın en iyisi gizli olarak verdiği sadakadır.”²⁷⁴ Bu cümlede geçen "أَفْضَلُ" kelimesi mübtedâ, muzâf ve ef'alu't-Tafđil olduğu için hâl ve zilhâlin 'âmili, "صَدَقَاتِ" kelimesi muzâfun ileyh, "الرَّجُلِ" kelimesi de muzâfun ileyh olmak üzere zilhâl, "مُسْتَتَرًا" kelimesi haber yerinde kullanılmış hâldir. Burada hâl, haber makamında kullanıldığı için zikredilmesi vâciptir.

c. Hâlin, fiilin yerinde kullanılan bir lafız olması. Örneğin: هَيِّئَا لَكَ “Sana afiyet olsun!”²⁷⁵ Bu cümlenin aslı "يَهْنُئُكَ الشَّيْءُ هَيِّئًا" şeklindedir. Bu cümlede geçen "يَهْنُئُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, muhâtap zamîri olan "كَ" mef'ûlu bih, "الشَّيْءُ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "هَيِّئًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "هَيِّئًا" kelimesi "يَهْنُئُ" fiilinin yerine kullanıldığı için zikredilmesi vâciptir.

d. Hâlin, cümlenin anlamlı olması için kendisine bağlı olan bir konumda olması. Örneğin: وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme.”²⁷⁶ Bu âyet-i kerîmede geçen "لَا" nehy-i hazır için kullanılan bir harf, "تَمْشِ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'il ve zilhâl, "مَرَحًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "مَرَحًا" kelimesi hazfedilirse cümlenin anlamı bozulacağı için hâlin zikredilmesi vâciptir.

²⁷³ es-Suyûti, a.g.e., II, 260.

²⁷⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 71.

²⁷⁵ es-Suyûti, a.g.e., II, 260.

²⁷⁶ İsrâ, 17/37; el-İbrâhim, a.g.e., s. 285.

e. Zilhâl olan kelimenin hâlde maḥşur (sınırlı) olması. Örneğin: مَا أَحَبُّ الْعَالَمِ إِلَّا نَافِعًا *“Sadece ilmi ile faydalı olan âlimi severim.”*²⁷⁷ Bu cümlede geçen "مَا" neffîy edâtı, "بِعِلْمِهِ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri fâʿil, "الْعَالَمِ" kelimesi mefʿûlu bih olmak üzere zilhâl, "إِلَّا" haşr edâtı, "نَافِعًا" kelimesi hâl, "بِعِلْمِهِ" cârr-mecrûru "نَافِعًا" kelimesine müteʿalliktir. Burada zilhâl olan "الْعَالَمِ" kelimesi hâl ile sınırlı, yani bir çok âlim var ama ben sadece “ilmi ile faydalı olanı” severim derken diğer alimleri dışarıda bırakmış ve zilhâl olan “ilmi ile faydalı olan âlimi” diğerlerinden istisna ettiğim için hâlin zikredilmesi vâciptir. Başka bir örnek: وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا *“(Yaptığı harcamaların kabul edilmemesine) namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”*²⁷⁸ Bu âyet-i kerîmede geçen "لَا" neffîy edâtı, "يَأْتُونَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde bulunan “vav” harfî fâʿil ve zilhâl, "الصَّلَاةَ" kelimesi mefʿûlu bih, "إِلَّا" haşr edâtı, "وَهُمْ كُسَالَى" cümlesi hâldir. Âyetin başında, bazı insanların yaptığı harcamaların kabul edilmediğinin sebebini, zilhâli hâlde maḥşur kılarak belirttiği için hâlin zikredilmesi vâciptir.

f. Hâlin, zilhâlde maḥşur (sınırlı) olması. Örneğin: مَا جَاءَ رَاكِبًا إِلَّا عَلَيَّ *“Ali’den başkası binitli olarak gelen olmadı.”*²⁷⁹ Bu cümlede geçen "مَا" neffîy edâtı, "جَاءَ" fiili hâl ve şâhibu’l-hâl ʿâmili, "رَاكِبًا" kelimesi hâl, "إِلَّا" haşr edâtı, "عَلَيَّ" kelimesi fâʿil ve zilhâldir. Burada Ali ile birlikte gelenler olmuş ama binitli bir şekilde yalnızca Ali gelmiş ve “binitli gelme hâli” sadece Ali’ye tahsis edildiği için hâlin zikredilmesi vâciptir.

²⁷⁷ ʿAbbas Hasan, *a.g.e.*, II, 408.

²⁷⁸ Tevbe, 9/54; el-İbrâhim, *a.g.e.*, s. 195.

²⁷⁹ el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ḤÂLİN, ʿÂMİLİ VE ŞAHİBÎ İLE OLAN ALAKASI

A. ḤÂLİN, ʿÂMİLİNDEN ÖNCE VEYA SONRA GELDİĞİ YERLER

Asıl olan ḥâlin ʿâmilinden sonra gelmesidir. Ancak ḥâlin ʿâmilinden önce veya sonra gelmesini zorunlu kılan bir sebep veya gerekçe olmadığı takdirde ḥâlin ʿâmilinden önce gelmesi câiz olduğu gibi sonra da gelmesi câizdir.

1. Ḥâlin Âmilinden Önce veya Sonra Gelmesinin Câiz Olduğu Yerler

Ḥâlin âmilinden önce gelmesini câiz kılan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür.²⁸⁰

a. ʿÂmilin mutasarrıf bir fiil²⁸¹ olması. Örneğin: رَاغِبًا أَقْبَلْتُ عَلَى زِيَارَتِكَ “İsteyerek seni ziyaret etmeye geldim.”²⁸² Bu cümlede geçen "رَاغِبًا" kelimesi ḥâl, "أَقْبَلْتُ" fiili ḥâl ve zilḥâlin ʿâmili, "ت" zamîri fâʿil ve zilḥâl, "عَلَى زِيَارَتِكَ" car-mecruu mefʿûlu bih ğayr-ı sarih, sonundaki muḥatap zamîri olan "كَ" de muzâfun ileyhtir. Burada "أَقْبَلْتُ" fiili mutasarrıf bir fiil olduğundan ḥâlin kendisinden önce veya sonra gelmesi câizdir. Bu cümleyi "رَاغِبًا أَقْبَلْتُ عَلَى زِيَارَتِكَ" şeklinde kullanmak da câizdir.

b. ʿÂmilin mutasarrıf fiile benzeyen müştak ism-i fâʿil olması. Örneğin: مُسْرِعَةً “Uçak hızlı bir şekilde gidiyor.”²⁸³ Bu cümlede geçen "مُسْرِعَةً" kelimesi ḥâl,

²⁸⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 68.

²⁸¹ Mutasarrıf fiiller (الْأَفْعَالُ الْمُتَصَرِّفُ): Mâzi, muzârî ve emir sîğalarından en az ikisi çekilebilen fiillerdir. Arapça’daki fiillerin büyük bir çoğunluğunu bu fiiler teşkil eder. Bkz. Çörtü, Arapça Dilbilgisi Sarf, s. 422.

²⁸² ʿAbbas Hasan, a.g.e., II, 384.

²⁸³ ʿAbbas Hasan, a.g.e., II, 384.

"السَّافِرُ-يُسَافِرُ" kelimesi mübtedâ ve zilhâl, "مُسَافِرَةٌ" kelimesi, mutasarrıf bir fiil olan "يُسَافِرُ" fiilinden türetilmiş (müştağ) ism-i fâ'il, haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, "مُسَافِرَةٌ" kelimesi, kendisinden türetilmiş fiili gibi 'amel ettiğinden ma'cûlu olan hâlden önce veya sonra gelmesi câizdir. Çünkü fiil en güçlü 'âmildir. Bu cümle "السَّافِرَةُ مُسَافِرَةٌ مُسْرِعَةً" şeklinde de kullanılabilir.

c. 'Âmilin mutasarrıf fiile benzeyen müştağ ism-i mef'ûl olması. Örneğin: الْحَاكِمُ "Zülmeden idareci görevden alınır."²⁸⁴ Bu cümlede geçen "الْحَاكِمُ" kelimesi mübtedâ ve zilhâl, "ظَالِمًا" kelimesi hâl, "مُحَطَّمٌ" kelimesi, mutasarrıf bir fiil olan "يُحَطِّمُ" fiilinden türetilmiş (müştağ) ism-i mef'ûl, haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, kendisinden türetilen fiili gibi amel ettiğinden ma'cûlu olan hâlden önce veya sonra gelmesi câizdir.

d. 'Âmilin mutasarrıf fiile benzeyen müştağ sıfat-i müşebbehe olması. Örneğin: الْإِنْسَانُ الْكَانَتَكَارَ "Kanatkar olan insan zengindir."²⁸⁵ Bu cümlede geçen "الْإِنْسَانُ" kelimesi mübtedâ ve zilhâl, "قَانِعًا" kelimesi hâl, "غَنِيٌّ" kelimesi, mutasarrıf ve lazımlı²⁸⁶ bir fiil olan "يَغْنِي" fiilinden türetilmiş (müştağ) "فَعِيلٌ" vezninde sıfat-i müşebbehe, haber ve aynı zamanda hâlin 'âmili, kendisinden türetilen fiili gibi amel ettiğinden ma'cûlu olan hâlden önce veya sonra gelmesi câizdir.

e. 'Âmilin, vücûben hazfedilmiş fiilin yerine geçen masdar olması. Örneğin: مُتَعَلِّمَةً "Hint öğrenci iken ona ikramda bulundum."²⁸⁷ Bu cümlede geçen "إِكْرَامًا" kelimesi vücûben fiili hazfedilmiş masdar ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin 'âmili, "هِنْدًا"

²⁸⁴ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 384..

²⁸⁵ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 384.

²⁸⁶ **Lâzım** (الَلَزْمُ) **fiil**: Me'cullerini doğrudan doğruya almayıp bazı edatlar yardımı ile alan fiillerdir. Yani, fâ'ilin yaptığı iş, fâ'ilde kalırsa veya bir fiil söylendiği zaman işiten kimse, kimi, neyi sorularını sormaya mecbur olmazsa bu fiillere lâzım fiiller denir. Bkz. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 103.

²⁸⁷ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 384.

kelimesi mef'ûlu bih ve zilhâl, "مُتَعَلِّمَةٌ" kelimesi hâldir. Bu cümlenin aslı şu şekildedir:

"أَكْرَمْتُ هِنْدًا إِكْرَامًا مُتَعَلِّمَةً" Masdar olan "إِكْرَامًا" kelimesinin fiili "أَكْرَمْتُ" fiilidir. Fiil

hazfedilince masdar onun yerine geçer ve onun gibi 'âmel eder. Bu şekilde vücûben fiili hazfedilen masdarın ma'âmûlu olan hâl, 'âmilinden önce gelebileceği gibi 'âmilinden sonra da gelebilir.

2. Hâlin, 'Âmilinden Önce Gelmesinin Vâcip Olduğu Yerler

Üç yerde hâlin, 'âmilinden önce gelmesi vâciptir.

a. Hâlin, istifhâm edâtı gibi cümlelerin başında gelmesi gereken bir kelime olması. Örneğin: كَيْفَ رَجَعَ سَلِيمٌ “*Selim nasıl döndü?*”²⁸⁸ Bu cümlede geçen "كَيْفَ" kelimesi istifhâm edâtı olmak üzere hâl, "رَجَعَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "سَلِيمٌ" kelimesi fâ'il olmak üzere zilhâldir. Burada hâl, istifhâm edâtı olduğu için cümlelerin başında gelmesi vâcip ve dolayısıyla 'âmilinden önce gelmiştir.

b. 'Âmil, iki hâlde 'âmel eden ism-i taf'dil olup ve iki zilhâlden biri diğerine üstün kılınmış, veya zilhâl tek olup iki hâlden birinde kendi kendine üstün kılınmış olması. Örneğin: خَالِدٌ فَقِيرًا أَكْرَمَ مِنْ خَلِيلٍ غَنِيًّا “*Fakir olan Hâlit, zengin olan Halil'den daha cömerttir.*”²⁸⁹ Bu cümlede geçen "خَالِدٌ" kelimesi mübtedâ ve birinci zilhâl, "فَقِيرًا" kelimesi birinci zilhâlden hâl, "أَكْرَمَ" kelimesi, "كَرَمٌ-يَكْرُمُ" fiilinden ism-i taf'dil, haber ve aynı zamanda her iki hâlin de 'âmili, "مِنْ خَلِيلٍ" cârr-mecrûru "أَكْرَمَ" kelimesine müte'allik ve "خَلِيلٍ" kelimesi de ikinci zilhâl, "غَنِيًّا" kelimesi ikinci zilhâlden hâldir. Burada her iki hâlin 'âmili olan ism-i taf'dil, birinci zilhâli ikinci zilhâle cömertlikte daha üstün kılınmış ve birinci hâlden sonra gelmiştir. Şayet hâlin 'âmili, ism-i taf'dil olup bir tek hâlde 'âmel ederse, 'âmil olan ism-i taf'dilin hâlden önce gelmesi gerekir. Ancak ism-i taf'dil iki hâlde 'âmel ederse ve zilhâlden biri diğerine üstün kılınmış ise, 'âmil olan ism-i taf'dil iki hâlin ortasına düşer ve hâllerden biri vücûben 'âmilinden önce gelir. Bir başka örnek: الْحَقْلُ قُطِنَا أَنْفَعُ مِنْهُ قَمْحًا “*Tarlaya pamuk ekilmesi buğday ekilmesinden daha*

²⁸⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 69.

²⁸⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 69.

faydalıdır.”²⁹⁰ Bu cümlede geçen "الْحَقْلُ" kelimesi mübtedâ ve zilhâl, "قُطْنَا" kelimesi birinci hâl, "أَنْفَعُ" kelimesi "نَفَعَ-يَنْفَعُ" fiilinden ism-i tafđil ve her iki hâlin de ‘âmili, "مِنْهُ" cârr-mecrûru "أَنْفَعُ" kelimesine müte‘allik, sonundaki zamîr ise "الْحَقْلُ" kelimesine rucû‘ eder, "قَمَحًا" kelimesi ikinci hâldir. Burada her iki hâlin ‘âmili olan ism-i tafđil, bir tek zilhâl olan “tarla” kelimesini iki hâlden birinde kendine üstün kılmış, yani tarlaya pamuk ekilmesini buğday ekilmesinden daha faydalı olduğunu belirtmiş. Bir önceki örnekte de açıklandığı gibi ismi tafđil şayet iki hâlde ‘amel ederse, hâllerden biri vücûben ‘âmilinden önce gelir.

c. İki hâlde ‘amel eden ‘âmil, teşbih edâtının harfleri değil de teşbih edâtının mânası olması ve bu teşbih edâtının mânası ile iki zilhâlden birinin diğerine benzetilmesinin kastedilmesi. Örneğin: *أَنَا فَقِيرًا كَحَلِيلٍ غَنِيًّا* “Benim fakirlik hâlim Halil’in zenginlik hâline benzer.”²⁹¹ Bu cümlede geçen "أَنَا" zamîri mübtedâ, müşebbeh (benzetilen) ve birinci zilhâl, "فَقِيرًا" kelimesi birinci zilhâlden hâl, "كَحَلِيلٍ" kelimesi haber ve kelimenin başındaki "كَ" harfi, teşbih harflerinden oluşmadığı hâlde teşbih mânasında bir harf, aynı zamanda fiil mânasında olduğu için hâlin ‘âmili, (teşbih harfi "كَ" dir) "حَلِيلٍ" kelimesi müşebbehun bih (kendisine benzetilen) ikinci zilhâl, "غَنِيًّا" kelimesi ikinci zilhâlden hâldir. Burada teşbih mânası taşıyan "كَ" harfi ile iki zilhâlden biri (أَنَا ve حَلِيلٍ) diğerine benzetilmiş, bu gibi hâl cümlesinde müşebbehe ait olan hâl, müşebbehun bihe ait olan hâlden önce geçmesi vâcib olduğu için müşebbehe ait olan hâlin de, ‘âmilinden önce geçmesi vâciptir. Eğer iki hâlde ‘amel eden ‘âmil teşbih edâtı değil de fiil veya şibh-i fiil olursa, hâlin ‘âmilinden önce geçmesi vâcib değil câizdir. Örneğin: *يُشِبُّهُ خَالِدٌ مَا شِئًا سَعِيدًا رَآكَ* “Hâlit’in yürüyerek gitmesi Saîd’in binerek gitmesine benzer.”²⁹² Bu cümlede geçen "يُشِبُّهُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili "خَالِدٌ" kelimesi fâ‘il ve

²⁹⁰ ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 384.

²⁹¹ el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 69.

²⁹² el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 70.

birinci zilhâl, "مَا شَيْئًا" kelimesi birinci zilhâlden hâl, "سَعِيدًا" kelimesi mef'ûlu bih ve ikinci zilhâl, "رَأَيْتُ" kelimesi ikinci zilhâlden hâldir. Burada hâlde 'amel eden 'âmil fiil olduğu için hâllerden birinin âmilinden önce geçmesi vâcib değil câizdir. Bir başka örnek:

تُعَيِّرُنَا أَنْتَا عَالَةً وَنَحْنُ صَعَالِيكَ أَنْتُمْ مُلُوكًا

“Fakir olduğumuzdan dolayı bizi ayıplıyorsun, bizim fakirlik hâlimiz, sizin zenginlik hâlinize benzer.”²⁹³ Bu cümlede geçen "تُعَيِّرُ" fiil-i muzârî, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâ'îl, sonundaki "نَا" zamîri mef'ûlu bih, "أَنْتَا عَالَةً" mef'ûlu lieclihi, "و" atıf harfî, "نَحْنُ" zamîri mef'ûl olan "نَا" zamîrine matûf ve birinci zilhâl, "صَعَالِيكَ" kelimesi birinci zilhâlden hâl, "أَنْتُمْ" zamîri ikinci zilhâl, "مُلُوكًا" kelimesi ikinci zilhâlden hâldir. Burada "مِثْلُ" "نَحْنُ فِي حَالِ صَعَالِكُنَا مِثْلَكُمْ" takdirindedir. Bu terkipte geçen "مِثْلُ" kelimesi teşbih harflerinden oluşmadığı hâlde iki zilhâli (نَحْنُ ve أَنْتُمْ) birbirine benzeten teşbih mânasında bir edat, aynı zamanda fiil mânasını taşıdığı için iki zilhâlin de 'âmilidir. Fiil mânasında olduğu için 'âmil olan teşbih edâtı "مِثْلُ" kelimesi, iki hâl (صَعَالِيكَ ve مُلُوكًا) arasında kalmış ve vücûben müşebbehin (benzetilen) hâlinde sonra gelmiştir.

3. Hâlin, 'Âmilinden Sonra Gelmesinin Vâcib Olduğu Yerler

Hâlin âmilinden sonra gelmesinin vacip olduğu yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

a. Hâlde 'amel eden 'âmilin câmid bir fiil olması. Örneğin: مَا أَحْسَنَ الصَّدِيقَ وَفِيًّا

“Vefalı dost ne kadar güzeldir.”²⁹⁴ Bu cümlede geçen "مَا" harfî, ma-i ta'accübiyye ve mübtedâ, "أَحْسَنَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir bulunan "هُوَ" zamîri fâ'îl,

²⁹³ İbn Mâlik, a.g.e., II, 261; İbn 'Aqîl, a.g.e., II, 31; el-Galâyyînî, a.g.e., III, 69.

²⁹⁴ 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 381.

"الصَّديقَ" kelimesi mef'ûlu bih ve zilhâl, "أَحْسَنَ الصَّديقِ" cümlesi haber, "وَفِيًّا" kelimesi ise hâldir. Ta'accüb fiili câmid bir fiil olduğundan, ma'mûlu olan hâlden önce geçmesi vâciptir. Başka bir örnek: نِعَمَ الْمِهْدَارُ سَاكِئًا "Saçmasapan konuşanların susması ne iyidir!".²⁹⁵ Bu cümlede geçen "نِعَمَ" medih fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "الْمِهْدَارُ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "سَاكِئًا" kelimesi hâldir. Burada "نِعَمَ" fiili câmid bir fiil olduğu için ma'mûlu olan hâlden önce gelmesi vâciptir. Başka bir örnek: أَحْسَنُ بِالرَّجُلِ صَادِقًا "Dürüst adam ne kadar iyidir!".²⁹⁶ Bu cümlede geçen "أَحْسَنُ" kelimesi emir kalıbında fiili mâzi ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin 'âmili, "بِالرَّجُلِ" kelime-i fâ'il ve zilhâl, "صَادِقًا" kelimesi hâldir. Burada ta'accüb fiili câmid olduğu için kendisinden önce ma'mûlu olan hâlin geçmemesi vâciptir.

b. Hâlin 'âmilinin isim-fiil olması. Örneğin: نَزَالَ مُسْرِعًا "Hızlı bir şekilde in!".²⁹⁷

Bu cümlede geçen "نَزَالَ" isim fiili, "انْزَلَ" "in!" anlamında emir mânalı bir isim-fiil ve aynı zamanda hâl ve şâhibu'l-hâlin 'âmili, fâ'ili ise içinde müstetir bulunan ve aynı zamanda şâhibu'l-hâl olan "أَنْتَ" zamîri, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir. Bu cümlede hâlin 'âmili, isim-fiil olduğu için hâlin, âmilinden sonra gelmesi vâciptir. Çünkü ism-fiilin ma'mûlu, âmiline takaddüm etmez.

c. Hâlin âmilinin, masdar harfi olan "أَنَّ" ve fiil ile te'vili mümkün olan sarîh bir masdar olması. Örneğin: مِنَ الْخَيْرِ إِنْجَازُكَ الْعَمَلَ سَرِيعًا "İşi hızlı bir şekilde bitirmen iyi olmuştur."²⁹⁸ Bu cümlede geçen "مِنَ الْخَيْرِ" cârr-mecrûru muqaddem haber, "إِنْجَازُكَ" kelimesi muahhar mübtedâ ve fâ'iline izâfe edilmiş masdar, sonundaki "كَ" zamîri fâ'il ve aynı zamanda zilhâl, "الْعَمَلَ" kelimesi "إِنْجَازُكَ" masdarından mef'ûlu bih, "سَرِيعًا"

²⁹⁵ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 70.

²⁹⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 70.

²⁹⁷ el-Eşmûnî, a.g.e., I, 251; 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 381.

²⁹⁸ 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 381.

kelimesi hâldir. Burada "اِنْجَازُ" kelimesi sarîh bir masdar olduğu hâlde "اَنْ تُنْجِزَ" masdarı ile yani masdar harfî olan "اَنْ" ve "تُنْجِزَ" fiili ile te'vili mümkün olan bir masdar, bu cümleyi, "مِنْ الْخَيْرِ اَنْ تُنْجِزَ الْعَمَلَ سَرِيعًا" şeklinde söylemek mümkün olduğu için hâlin, âmilinden sonra gelmesi vâciptir. Şayet sarîh masdar, masdar harfî olan "اَنْ" ve fiil veya fâ'îl ile te'vili yapılamıyor ise hâl, âmilinin önüne geçebilir. Örneğin: سَمِعَا كَلَامَ اللَّهِ مَتَلُوًّا "Okunan Allah'ın kelamını dinledim."²⁹⁹ Bu cümlede geçen "سَمِعَا" kelimesi, semâ'î masdar olduğu için, masdar harfî olan "اَنْ" ve fiil ile te'vili mümkün değil, bundan dolayı cümleyi "مَتَلُوًّا سَمِعَا كَلَامَ اللَّهِ" şeklinde de kullanmak câizdir.

d. Hâl 'âmilinin, harf-i tarif olan "اَلْ" in sılası olması. Örneğin: اَنْتَ السَّائِقُ بَارِعًا "Sen kabiliyetli bir kaptansın."³⁰⁰ Bu cümlede geçen "اَنْتَ" zamîri mübtedâ ve zilhâl, "السَّائِقُ" kelimesi haber, aynı zamanda ism-i fâ'îl olduğundan hâlin 'âmili, "بَارِعًا" kelimesi hâldir. Burada "السَّائِقُ" kelimesinin başındaki harf-i tarif olan "اَلْ", ism-i fâ'îlin başına geldiği için "اَلَّذِي" mânasında ism-i mevsûldur, "سَائِقُ" kelimesi de onun sılası ve aynı zamanda hâlin 'âmili olduğundan hâlden önce gelmesi vâciptir.

e. Hâl 'âmilinin, masdar harfinin sılası olması. Örneğin: يُعْجِبُنِي اَنْ يَقُومَ زَيْدٌ مُسْرِعًا "Zeyd'in hızlı bir şekilde ayağa kalkması beni şaşırttı."³⁰¹ Bu cümlede geçen "يُعْجِبُنِي" fiil-i muzâri ve sonundaki "ي" mef'ûlu bih, "اَنْ" masdar harfî, "يَقُومَ" fiili, masdar harfinin sılası ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin 'âmili, "زَيْدٌ" kelimesi fâ'îl ve zilhâl, masdar te'vilinde olan "اَنْ يَقُومَ زَيْدٌ" cümlesi, "يُعْجِبُنِي" fiilinin fâ'îli, "مُسْرِعًا" kelimesi ise hâldir.

²⁹⁹ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 70.

³⁰⁰ 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 383.

³⁰¹ es-Suyûfî, a.g.e., II, 238.

Burada hâlin ‘âmili, masdar harfinin sılası olduğundan, ma‘mûlu olan hâlden önce geçmesi vâciptir.

f. Hâlin ‘âmilinin ibtidâ lamına (لَا مَ الْإِبْتِدَاءِ) bitişik olması. Örneğin: *لَأَصْبِرُ مُحْتَسِبًا* “*Sevabını Allah’tan bekleyerek sabredeceğim.*”³⁰² Bu cümlede geçen "لَأَصْبِرُ" fiilin başındaki “lam” ibtidâ (cümleye başlama) lamıdır, "أَصْبِرُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içinde müstetir bulunan "أَنَا" zamîri fâ‘il ve zilhâl, "مُحْتَسِبًا" kelimesi hâldir. Burada hâlin ‘âmili, ibtida lamına bitişik olduğu için ma‘mûlu olan hâlden önce geçmesi vâciptir.

g. Hâlin ‘âmilinin kasem (yemin) cevabının başında gelen “lâm” (لَا مَ جَوَابِ الْقَسَمِ) ile bitişik olması. Örneğin: *وَاللَّهِ لَأَقُومَنَّ طَائِعًا* “*Vallahi, kesinlikle itaat ederek kalkacağım.*”³⁰³ Bu cümlede geçen "وَاللَّهِ" kelimesinin başındaki vav “kasem vavı” ve "أَللَّهِ" kelimesi muksemun bih (kendisiyle yemin edilen) olmak üzere “vav” ile mecrûr, cârr-mecrûr mahzuf olan "أَقْسِمُ" fiiline müte‘allik, "لَأَقُومَنَّ" cümlesinin başındaki “lam” kasem cevabının başında gelen lamıdır, "أَقُومَنَّ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri fâ‘il ve zilhâl, sonundaki "نَ" da tekid nunu olmak üzere "لَأَقُومَنَّ" cümlesi kasemin cevabıdır, "طَائِعًا" kelimesi ise hâldir. Bu cümlede kasem (yemin) cevabının başında “lam” bulunduğu için, hâlin, ‘âmilinden sonra gelmesi vâciptir.

h. Hâlin ‘âmilinin ism-i işâret, istifhâm edâtı, temenni harfî, teşbih harfî ve şibh-i cümle gibi fiil mânası olup fakat fiil harflerinden oluşmayan bir kelime olması. Örneğin: *لَيْتَ سَعِيدًا غَنِيًّا كَرِيمًا* “*Keşke zengin olan Saîd cömert olsaydı.*”³⁰⁴ Bu cümlede geçen "لَيْتَ" kelimesi, ismini naşb haberini ref‘ eden edatlardan biri ve "أَتَمَنَّى" mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin ‘âmili, "سَعِيدًا" kelimesi "لَيْتَ" nin ismi ve zilhâl, "غَنِيًّا" kelimesi

³⁰² es-Suyûṭî, a.g.e., II, 238.

³⁰³ es-Suyûṭî, a.g.e., II, 238.

³⁰⁴ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 69.

hâl, "كَبِيرٌ" kelimesi ise "كَيْتٌ" nin haberidir. Burada hâlin ʿâmili, mânevî âmil dediğimiz fiil mânası olduğu için maʿmûlu olan hâlden önce geçmesi vâciptir. Bir başka örnek:

كَأَنَّ الْبَاخِرَةَ وَاسِعَةً فُنْدُقٌ كَبِيرٌ “Geniş olan gemi, büyük bir otele benzer.”³⁰⁵ Bu cümlede geçen "كَأَنَّ" kelimesi ismini naşb haberini refʿ eden teşbih edâtı aynı zamanda fiil mânasında olduğu için hâl ve zilhâlin ʿâmili, "الْبَاخِرَةُ" teşbih edâtının ismi ve zilhâl, "وَاسِعَةً" kelimesi hâl, "فُنْدُقٌ" kelimesi teşbih edâtının haberi ve "كَبِيرٌ" kelimesi ise sıfattır.

Burada hâlin ʿâmili “fiil mânasında bir edat” olup fiil harflerinden oluşmadığı için, başka bir ifade ile mânevi ʿâmil olduğu için hâlden önce geçmesi vâciptir.

Hâlin, mânevî ʿâmilinden sonra gelmesi nahivcilerin ittifakı ile vâciptir. Ancak mânevî ʿâmil olan şibh-i cümleden sonra hâlin gelmesinin vâcip olup olmadığı hususunda nahivciler arasında ihtilaf sözkonusudur. Başta Sîbeveyh (ö. 180/796) olmak üzere bir grup nahivciye göre hâlin mânevî ʿâmilinden önce geçmesi asla câiz değildir. Bunlara göre şibh-i cümle olan zarf ile cârr-mecrûr, ʿamelde fiil gibi güçlü olmadığından kendilerinden önce geçen bir maʿmûlde ʿamel edemezler. Buna karşın, içinde el-Ahfeş’in (ö. 215/830) de bulunduğu nahivcilerin çoğunluğuna göre fiil mânasında olan şibh-i cümlenin her iki çeşitinden önce (zarf ile carr ve mecrûr) de hâl gelebilir.³⁰⁶ Örneğin: الْخَارِسُ عِنْدَ الْبَابِ وَاقِفًا “Bekçi ayakta olduğu hâlde kapının önündedir.”³⁰⁷ Bu cümlede geçen "الْخَارِسُ" kelimesi mübtedâ olmak üzere zilhâl, "عِنْدَ"

"وَاقِفًا" zarf-i müstakar³⁰⁸ olmak üzere haber ve aynı zamanda hâlin ʿâmili, "الْبَابِ" kelimesi hâldir. Nahivcilerin cumhuruna göre burada hâlin ʿâmili zarf olduğu için kendisinden önce geçebilir. Cümleyi "الْخَارِسُ وَاقِفًا عِنْدَ الْبَابِ" şeklinde de kullanmak câizdir. Başka bir örnek: الْقِطُّ فِي الْحَدِيقَةِ قَائِمًا “Kedi, kendini büzmüş bir hâlde

³⁰⁵ Abbas Hasan, a.g.e., II, 382.

³⁰⁶ Molla Câmi, a.g.e., I, 336; er-Rađî, a.g.e., s. 654.

³⁰⁷ Abbas Hasan, a.g.e., II, 382.

³⁰⁸ **Zarf-i Mustakar:** Mutaʿallakı ibârede bulunmayan umûmî mânalı fiil veya şibh-i fiil olan zarf veya harf-i cerli isimlerdir. Mutaʿallak (الْمُتَعَلِّقُ): Fiil, şibh-i fiil veya fiil mânalı kelimelerdir. Bkz. Çörtü, Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği, s. 26.

bahçededir.”³⁰⁹ Bu cümlede geçen "أَلْقَطُ" kelimesi mübtedâ olmak üzere zilhâl, "فِي" "الْحَدِيقَةِ" cârr-mecrûr olmak üzere haber ve aynı zamanda hâlin ‘âmili, "قَابِعًا" kelimesi hâldir. Burada hâlin ‘âmili cârr-mecrûr olduğundan, cumhura göre hâlin âmilinden önce geçmesi câizdir. Cümleyi "أَلْقَطُ قَابِعًا فِي الْحَدِيقَةِ" şeklinde de kullanmak câizdir. Ancak "قَابِعًا أَلْقَطُ فِي الْحَدِيقَةِ" şeklinde kullanmak, yani hâlin hem mübtedâ hem de haberin önüne geçmesi câiz değildir.

i. Hâl ‘âmilinin bir tek hâlde amel eden ism-i tafđil³¹⁰ olması. Örneğin: أَنْتَ أَفْصَحُ "أَنْتَ" "النَّاسِ مُتَكَلِّمًا" “*Sen konuşurken insanların en fasîh olanısın.*”³¹¹ Bu cümlede geçen "أَفْصَحُ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda hâlin ‘âmili, "النَّاسِ" kelimesi muzâfun ileyh, "مُتَكَلِّمًا" kelimesi ise hâldir. Burada ‘âmil olan ism-i tafđil bir tek hâlde amel ettiği için ma‘mûlu olan hâlden önce geçmesi vâciptir. Daha önce de söylediğimiz gibi şayet ism-i tafđil iki hâlde ‘amel ederse, iki hâlin ortasında kalır, dolayısıyla hâllerden biri ism-i tafđilden önce gelir.

i. Hâlin, ‘âmilini tekid (pekiştirme) etmesi. Örneğin: فَتَبَسَّمَ الصَّدِيقُ ضَاحِكًا "فَتَبَسَّمَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الضَّاحِكًا" kelimesi fâ‘il olmak üzere zilhâl, "ضَاحِكًا" kelimesi hâldir. Burada hâl olan "ضَاحِكًا" ve ‘âmil olan "تَبَسَّمَ" kelimeleri aynı anlamdadır ve hâl olan kelime ‘âmilini tekid ettiği için ‘âmilinden sonra gelmesi vâciptir.

³⁰⁹ ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 382.

³¹⁰ İsm-i Tafđil bir çok durumda te’nis, tesniye ve cmi’ alameti kabul etmediğinden; ism-i fa‘il ve ism-i mef‘ul gibi aslî müştaklardan ayrılır. Bundan dolayı şekli pek değişmeyen câmid fiile yaklaştığı için câmid fiil gibi ma‘mulunun önüne geçmez. Bkz. ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 381.

³¹¹ ‘Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 381.

³¹² el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 71.

j. Hâlin cümle olup başında vâv-ı hâliyenin bulunması. Örneğin: عَادَ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِهِ “Adam yorgun bir hâlde evine döndü.”³¹³ Bu cümlede geçen "عَادَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الرَّجُلُ" kelimesi fâ‘il olmak üzere zilhâl, "إِلَى بَيْتِهِ" cârr-mecrûru mef‘ûlu bih gayr-ı sarih, "وَهُوَ مُتْعَبٌ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümle olup başında vâv-ı hâliye bulunduğu için ‘âmilinden sonra gelmesi vâciptir.

B. HÂLİN, ŞÂHİBİNDEN ÖNCE VEYA SONRA GELDİĞİ YERLER

Çalışmamızın konuyla alakalı değişik yerlerinde vurguladığımız gibi hâlin zilhâl ile olan münasebeti, haberin mübtedâ ile olan münasebeti gibidir. Asıl olan haberin mübtedâdan sonra gelmesi olduğu gibi, hâlde de asıl olan hâlin zilhâlden sonra gelmesidir. Gerek haber için ve gerekse hâl için asıldan çıkmayı veya asılda kalmayı gerektirecek bir sebep olmadığı müddetçe asıl olan kaidenin dışına çıkması câizdir.³¹⁴

1. Hâlin Zilhâlden Önce Vücûben Geldiği Yerler.

a. Hâlin maḥşur olması. Örneğin: مَا جَاءَ نَاجِحًا إِلَّا خَالِدٌ “Hâlit’ten başkası başarılı bir şekilde gelen olmadı.”³¹⁵ Bu cümlede geçen "مَا" nefiy edâtı, "جَاءَ" filili hâl ve şâhibu’l-hâlin ‘âmili, "نَاجِحًا" kelimesi hâl, "إِلَّا" haşr edâtı, "خَالِدٌ" kelimesi fâ‘il ve zilhâldir. Burada Hâlit’le birlikte gelenler olmuş ama başarılı bir şekilde yalnızca Hâlit gelmiş ve “başarılı olma hâlini” sadece Hâlit’e tahsis etmek için zilhâlden önce hâl zikredilmiştir.

b. Zilhâl bir zamîre muzaf olup ve o zamîrin mercii hâl ile bir alakasının olması. Örneğin: جَاءَ زَائِرًا هِنْدًا أَخُوهَا “Hind’in kardeşi Hind’e ziyaretçi olarak geldi.”³¹⁶ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "زَائِرًا" kelimesi hâl, "هِنْدًا" mef‘ûlu bih, "أَخُو" kelimesi fâ‘il, muzâf ve aynı zamanda zilhâl, "هَا" zamîri muzâfun ileyhtir. Burada zilhâl bir zamîre izâfe edilmiş ve o zamîrin mercîi de “Hint” dir, ziyaret Hint’e yapıldığı

³¹³ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s. 212.

³¹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 251.

³¹⁵ el-Ğalâyyînî, *a.g.e.*, III, 66.

³¹⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, 237. ‘Abbas Ḥasan, *a.g.e.*, II, 280.

için Hint'in ziyaretle alakası olmuşur. Bir diğer örnek: *جَاءَ مُنْقَادًا لِلْوَالِدِ وَلَدُهُ* “Çocuk, babasının sözünü dinleyerek babasına geldi.”³¹⁷ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "مُنْقَادًا" kelimesi hâl, "لِلْوَالِدِ" cârr-mecrûru "مُنْقَادًا" kelimesine müte‘allik, "وَلَدُهُ" kelimesi fâ‘il, muzâf ve aynı zamanda zilhâl, "هُ" zamîri muzâfun ileyhtir. Buradaki zilhâl, bir zamîre izâfe edilmiş ve ozamîrin mercîi hâl ile alakası olan babadır, çocuk da babasının sözünü dinlediği için babasıyla alakası olmuşur.

2. Hâlin Zilhâlden Sonra Vücûben Geldiği Yerler.

a. Zilhâlin maḥşur olması. Örneğin: *مَا جَاءَ خَالِدٌ إِلَّا نَاجِحًا* “Hâlit sadece başararak geldi (başka türlü gelmedi)”³¹⁸ Bu cümlede geçen "مَا" nefîy edâtı, "جَاءَ" fiili hâl ve şâhibu'l-hâlin ‘âmili, "خَالِدٌ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "إِلَّا" ḥaşr edâtı, "نَاجِحًا" kelimesi hâldir. Burada Hâlit’le birlikte başarılı bir şekilde gelenin olup olmadığı belli değil, ama Hâlit’in “başarılı olma” dışında başka bir gelme şekli de yok. Burada zilhâl, hâlde maḥşur kılınmıştır. Bir diğer örnek: *وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ* “Biz, peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz.”³¹⁹ Bu âyet-i kerîmede geçen "مَا" nefîy edâtı, "تُرْسِلُ" muzâri fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içinde müstetir olan "نَحْنُ" zamîri fâ‘il, "الْمُرْسَلِينَ" kelimesi mef‘ûlu bih ve aynı zamanda zilhâl, "إِلَّا" ḥaşr edâtı, "مُبَشِّرِينَ" kelimesi hâl, "وَمُنذِرِينَ" kelimesi ise matûftur. Burada peygamberlerin gönderiliş amacı sadece müjdeleyici ve uyarıcı olması olduğundan, zilhâl hâlde maḥşur kılınmıştır ve bu ḥaşrın bozulmaması için hâlin zilhâlden sonra gelmesi gerekir.

b. Zilhâlin, mânevî izâfet ile mecrûr olması. Örneğin: *عَرَفْتُ مَجِيءَ هِنْدٍ مُسْرِعَةً* “Hint’in hızlı bir şekilde geldiğini öğrendim.”³²⁰ Bu cümlede geçen "عَرَفْتُ" cümlesi fiil ve

³¹⁷ cAbbas Ḥasan, a.g.e., II, 380.

³¹⁸ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 67.

³¹⁹ Kehf, 18/56; el-İbrâhim, a.g.e., s. 300.

³²⁰ İbn cAķîl, a.g.e., II, 20.

fâ'ilden oluşmakta, "مَجِيءٌ" masdarı mef'ûlu bih, hâl ve zilhâlin 'âmili ve aynı zamanda muzâf, "هَندٍ" kelimesi muzâfun ileyh ve zilhâl, "مُسْرَعَةً" kelimesi ise hâldir. Burada zilhâl olan "هَندٍ" kelimesi mânevî izâfet ile mecrûr olduğundan vücûben hâlden önce gelmiştir. Bu cümlelerin "عَرَفْتُ مُسْرَعَةً مَجِيءَ هَندٍ" şeklinde söylenmesi câiz değildir. Sıla ile mevsûlun durumunda olduğu gibi, muzâf ile muzâfun ileyh bir tek kelime hükmünde olduğu için aralarına başka bir kelimenin girmesi veya onunla alakalı bir kelimenin onun önüne geçmesi câiz değildir.³²¹ Eğer zilhâl lafzî izâfet ile mecrûr olursa hâlin zilhâlden önce gelmesi câizdir. Örneğin: هَذَا شَارِبُ السَّوِيقِ مَلْتُوَةٌ غَدًا “Bu adam yarın seviki (kavrulmuş un) su ile karıştırarak içecek.”³²² Bu cümlede geçen "هَذَا" mübtedâ, "شَارِبُ" kelimesi haber, muzâf ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin 'âmili, "السَّوِيقِ" kelimesi muzâfun ileyh olmak üzere zilhâl, "مَلْتُوَةٌ" kelimesi hâl, "غَدًا" kelimesi ise zarftır. Burada "شَارِبُ السَّوِيقِ" izâfet terkîbinin aslı, "شَارِبُ السَّوِيقِ" şeklinde olup “sıfatın mamûlüne olan izâfesi”dir. Dolayısıyla zilhâl olan "السَّوِيقِ" kelimesi “lafzî izâfet” ile mecrûr olduğundan hâl, âmilinin önüne geçebilir ve bu cümleyi "هَذَا مَلْتُوَةٌ شَارِبُ السَّوِيقِ غَدًا" şeklinde söylemek de câizdir.

Ancak “aslî harf-i cer” ile mecrûr olan zilhâle gelince, nahivciler arasında ihtilaf sözkonusudur. İbn Mâlik, (ö. 672/1274) Ebû Ali el-Fârisî, (ö. 377/949) İbn Keysân (ö. 741/1343) gibi nahivcilere göre aslî harf-i cerle mecrûr olan zilhâlden önce hâlin gelmesi câizdir. Başta Sîbeveyh (ö. 180/796) olmak üzere İbn Hişâm, (ö. 761/1360) İbn Hâcib (ö. 761/1360) ve Basralı nahivcilerin cumhuruna göre aslî harf-i cerle mecrûr olan zilhâlden önce hâlin geçmesi câiz değildir. Kûfeli nahivcilere göre ise üç yer dışında aslî harf-i cerle mecrûr olan zilhâlden önce hâlin geçmesi câiz değildir.³²³ Kûfelilere göre câiz olan üç yer şunlardır:

³²¹ el-Eşmûnî, a.g.e., I, 249; ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 379.

³²² İbn ‘Aķîl, a.g.e., II, 22.

³²³ İbn ‘Aķîl, a.g.e., II, 21; Molla Câmî, a.g.e., I, 348.

1. Aslî harf-i cer ile mecrûr olan zilhâlin zamîr olması. Örneğin: **مَرَرْتُ بِكَ ضَاحِكَةً** “*Sana gülerek uğradım.*”³²⁴ Bu cümlede geçen "مَرَرْتُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "تُ" zamîri fâ‘il, "بِكَ" kelimesindeki "بِ" harfî, aslî harf-i cer, muhatap zamîri olan "كَ" ise maḥâllen mecrûr olmak üzere zilhâl, "ضَاحِكَةً" kelimesi de ḥâldir. Kûfeli nahivcilere göre bu cümleyi "مَرَرْتُ ضَاحِكَةً بِكَ" şeklinde kullanmak da câizdir.

2. Mecrûr olan iki isimden birinin diğeri atıf yapılmış olması. Örneğin: **مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَعَمْرٍو مُسْرِعَيْنِ** “*Hızla giden Amr ve Zeyd’e uğradım.*”³²⁵ Bu cümlede geçen "مَرَرْتُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il, "بِزَيْدٍ" kelimesi aslî harf-i cerle mecrûr ve zilhâl, "وَعَمْرٍو" kelimesi de "بِزَيْدٍ" kelimesine atıfla mecrûr, "مُسْرِعَيْنِ" kelimesi ise ḥâldir. Kûfeli nahivcilere göre bu cümleyi "مَرَرْتُ مُسْرِعَيْنِ بِزَيْدٍ وَعَمْرٍو" şeklinde kullanmak da câizdir.

3. Ḥâlin bir fiil cümlesi olması. Örneğin: **مَرَرْتُ بِهِنَّ تَضْحَكُ** “*Hint gülerken ona uğradım.*”³²⁶ Bu cümlede geçen "مَرَرْتُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il, "بِهِنَّ" kelimesi aslî harf-i cer ile mecrûr ve zilhâl, "تَضْحَكُ" fiil cümlesi ise ḥâldir. Kûfeli nahivcilere göre bu cümleyi "مَرَرْتُ تَضْحَكُ بِهِنَّ" şeklinde kullanmak da câizdir.

Zâid harf-i cer ile mecrûr olan zilhâlden önce ḥâlin geçmesi nahivcilerin ittifakı ile câizdir. Örneğin: **مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ مُبَشِّرًا** “*Hiç kimse müjdeleyerek bana gelmedi.*”³²⁷ Bu cümlede geçen "مَا" nefîy edâtı, "جَاءَنِي" fiil ve mef‘ûlu bih, "مِنْ أَحَدٍ" kelimesi zâid harf-i cer ile mecrûr olmuş fâ‘il ve zilhâl, "مُبَشِّرًا" kelimesi ise ḥâldir. Bu cümleyi "مَا جَاءَنِي مُبَشِّرًا مِنْ أَحَدٍ" şeklinde kullanmak da câizdir. Ancak bu kaidenin iki istisnası var:

³²⁴ İbn Hişâm, *Evdaḥu’l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, II, 279; İbn ‘Akkîl, II, 21.

³²⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 279.

³²⁶ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, I, 249; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 279.

³²⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 280.

1. Hazfî mümteni^c (hazfedilmesi câiz olmayan) olan zâid harf-i cer olmaması lazımdır. Örneğin: أَجْمَلُ بِالنُّجُومِ طَالِعَةً “Yıldızlar doğarken ne kadar güzeldir!”³²⁸ Bu cümlede geçen "أَجْمَلُ" kelimesi emir kalıbında fiili mâzi ve aynı zamanda hâl ve zilhâlin ‘âmili, "النُّجُومِ" kelimesindeki “ba harfî” vüçûben hazfedilmemesi gereken “zâid harf-i cer”dir, "النُّجُومِ" kelimesi fâ‘il ve aynı zamanda zilhâl, "طَالِعَةً" kelimesi ise hâldir. Bu cümleyi şu şekilde "أَجْمَلُ طَالِعَةً بِالنُّجُومِ" yani zilhâlden önce hâli getirerek kullanmak doğru değildir.

2. Zâid harf-i cer, hazfedilmesi az olan yerlerden biri olmaması lazımdır. Örneğin: كَفَى بِالزَّمَانِ مُرْشِدًا “Yol gösterici olarak zaman sana yeter.”³²⁹ Bu cümlede geçen "كَفَى" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الزَّمَانِ" kelimesindeki “ba harfî” genelde hazfedilmeyen yerlerden biridir, "الزَّمَانِ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "مُرْشِدًا" kelimesi hâldir. Bu cümleyi "كَفَى مُرْشِدًا بِالزَّمَانِ" şeklinde zilhâlden önce hâli getirmek doğru değildir. Çünkü "كَفَى" fiilinden sonra zâid olarak gelen harf-i cerin hazfedilmesi çok azdır.

c. Hâl, başında vâv-ı hâliye bulunan bir cümle olursa vüçûben zilhâlden sonra gelir. Örneğin: جَاءَنِي عَلِيٌّ وَالشَّمْسُ طَالِعَةً “Güneş doğarken Ali geldi.”³³⁰ Bu cümlede geçen "جَاءَنِي" fiil ve mef‘ûlu bih, "عَلِيٌّ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, mübtedâ ve haberden oluşan "جَاءَنِي وَالشَّمْسُ طَالِعَةً" cümlesi hâldir. Bu cümleyi "جَاءَنِي وَالشَّمْسُ طَالِعَةً عَلِيٌّ" şeklinde hâl cümlesini zilhâlden önce getirmek doğru değildir. Ancak başında Vâv-ı hâliye bulunmayan bir cümle hâl olursa câizdir. Örneğin: جَاءَ خَلِيلٌ يَحْمِلُ كِتَابَهُ “Halil, kitaplarını taşıyarak geldi.”³³¹ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "خَلِيلٌ" kelimesi fâ‘il ve

³²⁸ Abbas Hasan, a.g.e., II, 380.

³²⁹ Abbas Hasan, a.g.e., II, 380.

³³⁰ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 68.

³³¹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 68.

zilhâl, "يَحْمِلُ كِتَابَهُ" cümlesi hâldir. Bu cümlenin başında "vâv-ı hâliye" bulunmadığı için "جَاءَ يَحْمِلُ كِتَابَهُ خَلِيلٌ" şeklinde kullanmak da câizdir.

3. Hâlin, Zilhâlden Önce veya Sonra Gelmesinin Câiz Olduğu Yerler

Yukarıda birinci ve ikinci maddelerde sayılan şartlar dışında hâlin zilhâlden önce veya sonra gelmesi câizdir. Örneğin: دَخَلَ الصَّدِيقُ مُبْتَسِمًا "Arkadaş gülererek içeri girdi."³³²

Bu cümlede geçen "دَخَلَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "الصَّدِيقُ" kelimesi fâ'îl ve zilhâl, "مُبْتَسِمًا" kelimesi hâldir. Bu cümleyi "دَخَلَ مُبْتَسِمًا الصَّدِيقُ" şeklinde kullanmak da câizdir.

Bir diğer örnek de, Tarafe b. Abd'e (ö. 570/1074) ait şu beyittir:

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا، صَوْبُ الرَّبِيعِ وَدِيمَةُ تَهْمِي

"Baharda sicim sicim yağan yağmur ve akan su, senin yurdunu bozmadan sulasın."³³³

Bu şiirde geçen "سَقَى" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "دِيَارَكَ" kelimesi mef'ûlu bih ve zilhâl, "غَيْرَ مُفْسِدِهَا" terkîbi hâl, "صَوْبُ" kelimesi fâ'îl ve zilhâl, "الرَّبِيعِ" kelimesi muzâfun ileyh, "وَدِيمَةُ تَهْمِي" cümlesi "صَوْبُ" kelimesine matûftur. Bu şiirde zilhâl, hâlden önce geldiği gibi sonra da gelebilir.

C. HÂLİN ZİLHÂL İLE MUTABAKATI (UYGUNLUĞU)

1. Hâlin Zilhâl İle Mutâbakâtının Zorunlu Olması

Asıl olan hâlin, zilhâl ile müfred/tekil, tesniye/ikil, cemî/çoğul, müzekker ve müenneslikte mutabakat hâlinde olmasıdır ve bu mutabakat da vâciptir. Bu beş şeyde olan mutabakat, hâl-i haqîkiyyede geçerlidir. Örneğin: هَبَطَ الطَّيَّارُ هَادِئًا، هَبَطَ الطَّيَّارَانِ هَادِئَيْنِ، هَبَطَتِ الطَّيَّارَةُ هَادِيَةً. Sağdan sola doğru örnekler incelendiğinde görüleceği gibi birinci örnekte zilhâl olan "الطَّيَّارُ" kelimesi müfred ve müzekker, hâl olan "هَادِئًا" kelimesi de müfred müzekker; ikinci örnekte zilhâl olan "الطَّيَّارَانِ" kelimesi tesniye,

³³² cAbbas Hasan, a.g.e., II, 380.

³³³ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 66.

hâl olan "هَادِيْن" kelimesi de tesniye; üçüncü örnekte zilhâl olan "الطَّيَّارُوْنَ" kelimesi cemî, hâl olan "هَادِيْن" kelimesi de cemî; dördüncü örnekte zilhâl olan "الطَّيَّارَةُ" kelimesi müennes, hâl olan "هَادِيَّة" kelimesi de müennes olarak gelmiştir. Hâl olan kelimeler zilhâl ile beş şeyde uygun hâlde gelmiştir.

Hâl-i sebebiyyede ise hâl olan kelime sadece müzeker, müennes ve müfredlikte zilhâl uyması vâciptir. Örneğin: كَتَبْتُ الصَّفْحَةَ مُسْتَقِيْمَةً خُطُوْطُهَا “Çizgileri düzgün olan sayfada yazı yazdım.”³³⁴ Bu cümlede geçen "كَتَبَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il, "الصَّفْحَةَ" kelimesi mef‘ûlu bih olmak üzere zilhâl, "مُسْتَقِيْمَةً" kelimesi hâl, "خُطُوْطُ" kelimesi "الصَّفْحَةَ" kelimesinin fâ‘ili, "هَا" zamîri muzâfun ileyh olmak üzere "الصَّفْحَةَ" kelimesine rucu^c eder. Burada hâl olan "مُسْتَقِيْمَةً" kelimesi, hakiki zilhâl olan "الصَّفْحَةَ" kelimesinin durumunu değil, onunla alakası olan (çünkü çizgiler sayfaya ait) "خُطُوْطُ" kelimesinin durumunu açıkladığı için, mutabakat, hâl olan "مُسْتَقِيْمَةً" kelimesi ile fâ‘ili olan "خُطُوْطُ" kelimesi arasında aranacaktır. Bu mutabakat müfred, müennes ve müzekkerlikte yeterlidir. Başka bir örnek: سَمِعْتُ الْمَغْنِيَّةَ عَذْبًا صَوْتُهَا “Sesi güzel olan kadın şarkıcıyı dinledim.”³³⁵ Bu cümlede geçen "سَمِعَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il, "الْمَغْنِيَّةَ" kelimesi mef‘ûlu bih olmak üzere zilhâl, "عَذْبًا" kelimesi hâl, "صَوْتُ" kelimesi "الْمَغْنِيَّةَ" kelimesinin fâ‘ili, "هَا" zamîri muzâfun ileyh olmak üzere "الْمَغْنِيَّةَ" kelimesine rucu^c eder. Burada hâl olan "عَذْبًا" kelimesi, hakiki zilhâl olan "الْمَغْنِيَّةَ" kelimesinin durumunu değil, onunla alakası olan (çünkü ses kadın şarkıcıya ait) "صَوْتُ" kelimesinin durumunu açıkladığı için, mutabakat, hâl olan "عَذْبًا" kelimesi ile fâ‘ili olan "صَوْتُ" kelimesi arasında

³³⁴ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 401.

³³⁵ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 401.

aranacaktır. Hakiki zilhâl olan "الْمُعْنِيَّةُ" kelimesi müennes, hâl olan "عَذْبًا" kelimesi müzekker olduğu için aralarında uyumsuzluk sözkonusudur. Ancak "عَذْبًا" kelimesi ile fâ'ili olan "صَوْتُ" kelimesi, ikisi de müzekker olduğu için aralarında mutabakat sözkonusudur. Bu mutabakat müfred, müennes ve müzekkerlikte yeterlidir.

2. Hâlin Zilhâl ile Mutâbakâtının Zorunlu Olmadığı Yerler

Yukarıda açıklanan kaidenin bazı istisnaları vardır. Onları da şu şekilde sıralayabiliriz.

a. Şayet hâl-i haqîkiyye olan kelimenin zilhâli, müfredi müzekker olan akılsız varlıkların cemîsi ise, hâl-i haqîkiyye olan kelimenin müfred-müennes, cemî müennes-i sâlim veya cemî teksir olması câizdir. Örneğin: سَرَّتْنِي الْكُتُبُ نَافِعَةً، سَرَّتْنِي الْكُتُبُ نَافِعَاتٍ، سَرَّتْنِي

سَرَّتْ "سَرَّتْ" fiili "Faydalı olan kitaplar beni sevindirdi."³³⁶ Bu cümlelerde geçen

"نَافِعَةً،" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "ي" mef'ûlu bih, "الْكَتُبُ" kelimesi fâ'il ve zilhâl, "نَافِعَةً"

"كِتَابٍ" kelimesi müfredi "نَافِعَاتٍ" kelimeleri ise hâldir. Burada zilhâl olan "الْكَتُبُ" kelimesi, müfredi "كِتَابٍ" olan akılsız varlıklar için cemî bir kelimedir. Bundan dolayı hâl olan kelimeler sağdan sola doğru müfred müennes, cemî müennesi sâlim ve cemî teksir olarak gelmiştir.

b. Eğer hâl-i haqîkiyye olan kelime, müzekker ve müennesler için kullanılan ortak kelimelerden biri ise, zilhâl olan kelimenin müennes ve müzekkerlik durumuna göre değişmez. Örneğin: عَرَفْتُ الْمُؤْمِنَ صَبُورًا عِنْدَ الشَّدَائِدِ، عَرَفْتُ الْمُؤْمِنَةَ صَبُورًا عِنْدَ الشَّدَائِدِ

"Mümin erkeği ve mümin kadını musibetler karşısında sabırlı buldum."³³⁷ Her iki cümlede

geçen "عَرَفْتُ" fiili hâl ve zilhâlin câmili, "ت" zamîri fâ'il, "الْمُؤْمِنُ" ve "الْمُؤْمِنَةُ" kelimeleri

mef'ûlu bih olmak üzere zilhâl, "صَبُورًا" kelimesi ise hâldir. Burada hâl olan "صَبُورًا"

kelimesi müzekker ve müennesler için kullanılan ortak bir kelime olduğundan zilhâl olan ve müenneslik alameti taşıyan "الْمُؤْمِنَةُ" kelimesine uymamış, müzekker olarak gelmiştir.

³³⁶ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 406.

³³⁷ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 406.

c. Eğer hâl-i haqîkiyye olan kelime, tarif edâtı olan "ال" den ve izâfeden mücerred bir kelime ise veya nekre bir kelimeye muzâf olmuşsa, müfred-müzekker olarak tercih edilir. Örneğin: عَرَفْتُ الْعَصَامِيَّ أَنْشَطَ وَأَنْفَعَ “*Usam’ları daha aktif ve daha faydalı buldum.*”³³⁸ Bu cümlede zilhâl olan "الْعَصَامِيَّ" kelimesi cemî müennes bir kelime olduğu hâlde, hâl olan "أَنْشَطَ" ve "أَنْفَعَ" kelimelerinde “tarif” edâtı ve izâfe olmadığı için müfred-müzekker olarak gelmiştir. عَرَفْتُ الْعَصَامِيَّ أَنْشَطَ عَامِلٍ وَأَنْفَعَ رَجُلٍ “*Usaml’arı en aktif işçiler ve en faydalı adamlar olarak buldum.*”³³⁹ Bu cümlede zilhâl olan "الْعَصَامِيَّ" kelimesi cemî müennes bir kelime olduğu hâlde hâl olan "أَنْشَطَ" ve "أَنْفَعَ" kelimeleri nekre olan "عَامِلٍ" ve "رَجُلٍ" kelimelerine muzâf oldukları için müfred-müzekker olarak gelmiştir.

d. Hâl-i haqîkiyye olan kelime masdar olursa geldiği gibi kalır, zilhâlin müzekker veya müenneslik durumuna göre değişmez. Örneğin: حَضَرَ الْقِطَارُ سُرْعَةً “*Tren hızlı bir şekilde geldi.*”³⁴⁰ Bu cümlede zilhâl olan "الْقِطَارُ" kelimesi müzekker olduğu hâlde, hâl olan "سُرْعَةً" kelimesi müenneslikte ona uymamıştır. Ancak hâl olan masdar meşhur bir kelime ise tesniye veya cemî şeklinde getirmek câizdir. Örneğin: عَرَفْتُ الْوَالِيَّ عَدْلًا، عَرَفْتُ الْوَالِيَيْنِ عَدْلَيْنِ، عَرَفْتُ الْوُلَاةَ عَدُولًا “*Vâli’yi âdil buldum, iki Vâli’yi âdil buldum, Vâlileri âdil buldum*” cümlelerinde hâl olarak gelen "عَدْلًا" masdarı, meşhur bir kelime olduğu için zilhâle uygun bir şekilde müfred, tesniye ve cemî şeklinde gelmiştir.

³³⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 406.

³³⁹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 406.

³⁴⁰ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 407.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂL OLAN CÜMLE VE HÂL CÜMLESİNDE BULUNAN RABİT VE HÜKÜMLERİ

A. HÂL OLAN CÜMLE

Asıl olan hâlin müfred olarak gelmesidir. Ancak haber ve sıfatta olduğu gibi bazen hâl, cümle olarak da gelir.³⁴¹ Hâl cümlesi müfred/tekil, tesniye/ikil ve cemî/çoğul şeklinde olmayan hâl demektir, veya isim ya da fiil cümlesinin hâl konumunda bulunmasıdır.³⁴² Tesniye veya cemî olan bir kelime hâl konumunda olursa o da müfred hâl sayılır. Cümleden maksat, isim cümlesi, fiil cümlesi ve şibh-i cümle denilen car-mecrûr ve zarftır.

1. Hâl Cümlesinde Bulunması Gereken Şartlar

Bir cümlemin hâl cümlesi olabilmesi için şu üç şartın bulunması gerekir.

a. Hâl cümlesinin haberi cümle olması gerekir. Taleb ve ta'accüb bildiren cümleler hâl cümlesi olmaz. Örneğin: مَرَرْتُ بِزَيْدٍ مَا أَحْسَنَهُ cümlesinde "مَا أَحْسَنَهُ" cümlesi ta'accüb cümlesi olduğu için Zeyd'e hâl olması câiz değildir.³⁴³

b. Hâl cümlesinde, istikbale/geleceğe delalet eden bir işâretin bulunmaması gerekir. Çünkü hâl cümlesi şimdiki hâli, yani zilhâlin şu anda içinde bulunduğu durumu açıklıyor. Fakat hâl cümlesinin başına istikbale delalet eden "سَيِّنَ، سَوْفَ، لَنْ، آدَاةُ الشَّرْطِ" gibi kelimeler, cümleyi hâl cümlesi olmaktan çıkarır. Örneğin: إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَّهْدِينَ

³⁴¹ Ali eş-Şabbân, *a.g.e.*, II, 261.

³⁴² el-Galâyyînî, *a.g.e.*, III, 74.

³⁴³ İbn A'kîl, *a.g.e.*, II, 45.

“Ben Rabbime (onun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir.”³⁴⁴ Burada “سَيَهْدِينِ” cümlesi, başında istikbale delalet eden “سِين” harfi bulunduğu için hâl cümlesi değil, cümle-i müste’nefedir. (başlangıç cümlesi)

c. Hâl cümlesinde, hâl cümlesini zilhâle bağlayacak bir râbıtın (bağlayıcının) bulunması gerekir.³⁴⁵ Şayet hâl cümlesi ile zilhâl arasında bir râbıt bulunmazsa aralarındaki bağlantı sağlanmamış olur.

2. Hâl Cümlesinde Zilhâlin Ma’rife veya Nekre Bakımından Durumu

Hâl, cümle veya şibh-i cümle olduğu zaman zilhâlin ma’rife-i mahza (hâlis marife), başka bir tabirle hem lafzen hem mânen ma’rife olması gerekir. Örneğin: وَقَفَ جَارِي “Komşum benimle konuşurken ayakta idi”³⁴⁶ Bu cümlede geçen “وَقَفَ” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “جَارِي” kelimesi fâ’il olmak üzere zilhâl, sonundaki “ي” muzâfun ileyh, “يُكَلِّمُنِي” fiil cümlesi ise hâldir. Burada hâl, cümle olduğu için zilhâl olan “جَارِي” kelimesi ma’rife-i mahdâdır. Eğer zilhâl ma’rife-i mahdâ olmazsa yani lafzan ma’rife olup mânen ma’rife olmazsa, ondan sonra gelen cümle veya şibh-i cümle, hâl cümlesi olabildiği gibi sıfat cümlesi de olabilir. Örneğin: أَعْرِفُ الطَّائِرَاتِ تَفُوقَ غَيْرِهَا فِي السَّرْعَةِ “Ondan daha hızlı giden uçaklar bilirim.”³⁴⁷ Bu cümlede geçen “أَعْرِفُ” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “الطَّائِرَاتِ” kelimesi mef’ûlu bih olmak üzere zilhâl, “تَفُوقَ غَيْرِهَا فِي السَّرْعَةِ” cümlesi hâldir. Burada zilhâl olan “الطَّائِرَاتِ” kelimesi “eliflam-i cins” ile m’arife olduğu için m’arife-i mahdâ dediğimiz tam marife yapmamıştır. Çünkü konuşan kişi, ondan daha hızlı uçan bir uçak biliyor ama o uçağın hangisi olduğu belli değildir. Bundan dolayı zilhâlden sonra gelen cümle hâl cümlesi olabildiği gibi sıfat cümlesi de olabilir. Başka bir örnek: قَدْ عَرَفْنَا طَائِرَاتٍ سَرِيعَةً تَطُوفُ بِالْكَرَةِ الْأَرْضِيَّةِ فِي دَقَائِقَ “Birkaç dakikada dünya

³⁴⁴ Saffât, 37/99; el-İbrâhim, a.g.e., s. 449.

³⁴⁵ İbn Mâlik, a.g.e., II, 274; ‘Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 261; es-Suyûfî, a.g.e., II, 247; el-Galâyînî, a.g.e., III, 74; ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 395.

³⁴⁶ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 394.

³⁴⁷ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 394.

etrafında tur atabilen uçaklar tanındık”³⁴⁸ Bu cümlede geçen "عَرَفْنَا" fiili hâl ve zilhâlin câmilî, sonundaki "نَا" zamîri fâ'il, "طَائِرَاتٍ" kelimesi mef'ûlu bih olmak üzere zilhâl, "سَرِيعَةً" kelimesi zilhâlin sıfatı, "تَطُوفُ بِالْكُرَّةِ الْأَرْضِيَّةِ فِي دَقَائِقَ" cümlesi ise hâldir. Burada zilhâl olan "طَائِرَاتٍ" kelimesi nekire-i maḥḍa olmakla birlikte kendisinden sonra gelen "سَرِيعَةً" sıfatı ile husûsîlik kazanmış, yani az da olsa m'arifeye yaklaşmıştır. Çünkü "uçaklar" dendiğinde dünyadaki bütün uçakları kapsar, ama "hızlı uçaklar" dendiğinde hızlı olmayan uçaklar kapsam dışında kalmaktadır. Bundan dolayı hususiyet kazanmış zilhâlden sonra gelen cümle, hâl cümlesi olabildiği gibi sıfat cümlesi de olabilir. Başka bir örnek: *Uçaklar havada şimşek gürültüsü gibi gürültü çıkarırlar.*”³⁴⁹ Bu cümlede geçen "تَهْدُرُ" fiili hâl ve zilhâlin câmilî, "الطَّائِرَاتُ" kelimesi fâ'il olmak üzere zilhâl, "فِي الْجَوِّ" cârr-mecrûru, şibh-i cümle olmak üzere hâl, "كَقَصْفِ الرُّعُودِ" cârr-mecrûru "تَهْدُرُ" fiiline müte'alliştir. Burada zilhâl olan "الطَّائِرَاتُ" kelimesi "eliflam-i cins" ile sadece lafzan marife olmuş, mânen m'arife olmadığı için şibh-i cümle olan "فِي الْجَوِّ" cümlecîği hâl cümlesi olabildiği gibi sıfat cümlesi de olabilir. Bir diğer örnek: *Şu önümüzdeki büyük uçak, şimşek gibi gürültü çıkarıyor.*”³⁵⁰ Bu cümlede geçen "هَذِهِ" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ, "طَائِرَةٌ" kelimesi haber olmak üzere zilhâl, "كَبِيرَةٌ" kelimesi zilhâlin sıfatı, "أَمَامَنَا" zarf cümlecîği olmak üzere hâl, "تَهْدُرُ كَالرُّعْدِ" cümlesi zilhâlin ikinci sıfatıdır. Burada zilhâl olan "طَائِرَةٌ" kelimesi nekire-i maḥḍa olmakla birlikte kendisinden sonra gelen "كَبِيرَةٌ" sıfatı ile husûsîyet kazanmış, yani m'arifeye yaklaşmıştır. Bundan dolayı tahsislik kazanmış zilhâlden sonra gelen şibh-i cümle, hâl cümlecîği olabildiği gibi, sıfat cümlecîği de olabilir.

³⁴⁸ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 394.

³⁴⁹ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 394.

³⁵⁰ cAbbas Hasan, a.g.e., II, 394.

3. Hâl Olan Cümle Çeşitleri

Hâl olarak gelen cümleleri iki kısma ayırmak mümkündür.

- a. İsim cümlesi olan hâl cümlesi.
- b. Fiil cümlesi olan hâl cümlesi.

Fiil cümlesi olarak gelen hâl cümlelerini de dörde ayırmak mümkündür.

- 1. Müsbet mâzi ile başlayan hâl cümlesi.
- 2. Menfî mâzi ile başlayan hâl cümlesi.
- 3. Müsbet muzâri ile başlayan hâl cümlesi.
- 4. Menfî muzâri ile başlayan hâl cümlesi.

Hâl cümlesinin bu kısımları ile ilgili örnekler bundan sonra anlatacağımız konuda verileceği için burada öreneklere yer verilmemiştir.

B. HÂL CÜMLESİNDE BULUNAN RÂBİT VE HÜKÜMLERİ

Cümle, tek başına bir anlam ifade ettiği için asıl olan cümlelerin müstakil, yani başka bir şeye bağlı olmamasıdır. Ancak hâlde olduğu gibi hâl cümlesi de tek başına bir anlam ifade etmediği için diğer bir tabirle “fazlalık” olduğundan, bir anlam ifade edebilmesi için zilhâle bağlanmak zorundadır.³⁵¹ Dolayısıyla yukarıda da anlattığımız gibi hâl cümlesinde, hâl cümlesini zilhâle bağlayacak bir râbıtın bulunması gerekir. Bu râbıtın zamîr³⁵² olabileceği gibi vâv-ı hâliye de olabilir. Ancak râbıtta asıl olan zamîr olmasıdır. Çünkü zamîr hâl cümlesini zilhâle bağlamada daha güçlüdür. Şayet zamîr bulunmazsa vâv-ı hâliyeyi râbıt olarak getirmek vâciptir. Zira hâl cümlesinde râbıt

³⁵¹ Molla Câmi, a.g.e., I, 352.

³⁵² Zilhâl, mütekellim zamîri olarak mübtedâ olursa ve hâl da, içinde zilhâle ait râbıt zamîri bulunan fiil cümlesi olursa; râbıt olan zamîr mütekellim zamîri olabildiği gibi muhatap zamîri de olabilir. Örneğin: أَنَا الصَّادِقُ أَحِبُّ الْحَقَّ أَوْ يُحِبُّ الْحَقَّ “Ben, hakkı seven bir kişi olarak dürüst bir insanım.” Bu cümlede أَنَا mütekellim zamîri olarak mübtedâ ve zilhâl, "الصَّادِقُ" kelimesi haber, "أَحِبُّ الْحَقَّ" fiil cümlesi olarak hâldir. Bu cümleyi zilhâle bağlayan râbıt, "أَحِبُّ" fiilinde müstetir olan أَنَا zamîri olabildiği gibi, "يُحِبُّ" fiilinde müstetir bulunan هُوَ zamîri de olabilir. Aynı şekilde zilhâl, muhatap zamîri olarak mübtedâ olursa ve hâl de, içinde zilhâle ait râbıt zamîri bulunan fiil cümlesi olursa; râbıt olan zamîr muhatap zamîri olabildiği gibi mütekellim zamîri de olabilir. Örneğin: أَنْتَ الصَّادِقُ تُحِبُّ الْحَقَّ أَوْ يُحِبُّ الْحَقَّ “Sen, hakkı seven bir kişi olarak dürüst bir insansın.” Bkz. ‘Abbas Hasan, II, 396, 6. Dipnot.

olarak zamîr veya vâv-ı hâliye bulunmak zorundadır. Hem zamîr hem de vâv-ı hâliye ikisi birlikte bulunursa hâl cümlesinin zilhâle bağlanması daha kuvvetli olur. Râbıt olarak vâv-ı hâliyenin, hâl cümlesinin başında bulunup bulunmaması açısından üç kısma ayırmak mümkündür.³⁵³

a. Hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin bulunmasının vâcib olduğu yerler.

b. Hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin bulunmamasının vâcib olduğu yerler.

c. Hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin bulunup veya bulunmamasının câiz olduğu yerler. Şimdi de bu kısımlarla ilgili hükümleri açıklamaya çalışacağız.

1. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliye'nin Bulunmasının Vâcib Olduğu Yerler.

a. Hâl cümlesi, isim cümlesi olup fakat bu cümleyi zilhâle bağlayacak lafzen veya takdiren bir zamîrin olmaması. Örneğin: *جَنَّتُ وَالنَّاسُ نَائِمُونَ* “*İnsanlar uykuda iken geldim.*”³⁵⁴ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin câmili, sonundaki "تُ" zamîri fâ'il olmak üzere zilhâl, "وَالنَّاسُ نَائِمُونَ" isim cümlesi hâldir. Hâl cümlesinde cümleyi zilhâle bağlayacak bir zamîr olmadığı için cümlenin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir. Bir başka örnek: *كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ* “*Nsıl ki Rabbin seni, inanlardan bir grup buna karşı oldukları hâlde hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı.*”³⁵⁵ Bu âyet-i kerîmede geçen "أَخْرَجَ" fiili hâl ve zilhâlin câmili, sonundaki muhatap zamîri olan "كَ" mef'ûlu bih olmak üzere zilhâl, "رَبُّ" kelimesi fâ'il ve muzâf, sonundaki muhatap zamîri olan "كَ" muzâfun ileyh, "وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ" cümlesi hâldir. Burada hâl olan isim cümlesini zilhâle bağlayacak bir zamîr olmadığı için cümlenin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir. Bir başka örnek: *كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ* “*Adem (a.s) daha su ile çamur arasında iken ben Peygamber*

³⁵³ İbn Ye'îş, a.g.e., II, 24; er-Rađî, a.g.e., s. 673; el-Eşmûnî, a.g.e., I, 258; el-Galâyyînî, a.g.e., III, 76.

³⁵⁴ el-Galâyyînî, a.g.e., III, 76.

³⁵⁵ Enfâl, 8/5; el-İbrâhim, a.g.e., s. 177.

idim.”³⁵⁶ Hadis-i şerifte geçen "كَانَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "تُ" zamîri fâ‘il olmak üzere zilhâl, "وَأَدُمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطَّيْنِ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan isim cümlesini zilhâle bağlayacak bir zamîr olmadığı için cümlelerin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir. Bir başka örnek:

وَقَدْ أَغْتَدِي وَالطَّيْرُ فِي وَكُنَاتِهَا بِمُنْجَرِدٍ قَيْدُ الْأَوَابِدِ هَيْكَلِ

“Ben sabahleyin, kuşlar daha yuvasında iken hızlı, çevik ve hayvanları yerlerinde hareketsiz bırakan atımla ava çıkıyorum.”³⁵⁷ Bu şiirde geçen "أَغْتَدِي" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "ي" mütekellim zamîri ve zilhâl, "وَالطَّيْرُ فِي وَكُنَاتِهَا" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan isim cümlesini zilhâle bağlayan bir zamîr olmadığı için râbıt olarak vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir.

Zamîrin takdiren bulunduğu dair örnek: إِرْتَفَعَ سِعْرُ الْقَمْحِ، كَيْلَهُ بِخَمْسِينَ قِرْشًا

“Buğdayın fiyatı, ölçeği elli kuruşa kadar yükseldi.”³⁵⁸ Bu cümlede geçen "إِرْتَفَعَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "سِعْرُ" kelimesi fâ‘il olmak üzere zilhâl ve muzâf, "الْقَمْحِ" kelimesi muzâfun ileyh, "كَيْلَهُ بِخَمْسِينَ قِرْشًا" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan isim cümlesinde zilhâle ait bir zamîr lafzen bulunmamakta, ancak cümle "كَيْلَهُ مِنْهُ بِخَمْسِينَ قِرْشًا" takdirinde olduğu için "مِنْهُ" daki "هُ" zamîri zilhâl ile bağlantıyı sağladığı için isim cümlesinin başında vâv-ı hâliye gelmemiştir.

b. Hâl cümlesinin başında zilhâle ait bir zamîrin bulunması. Örneğin: جَاءَ سَعِيدٌ وَهُوَ

رَاكِبٌ “Saîd binitli olarak geldi.”³⁵⁹ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "سَعِيدٌ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "وَهُوَ رَاكِبٌ" cümlesi hâldir. Burada hâl olan cümlelerin

³⁵⁶ İbn Mâlik, a.g.e., II, 277.

³⁵⁷ İbn Mâlik, a.g.e., II, 277.

³⁵⁸ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 396.

³⁵⁹ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 76.

başında zilhâla ait "هُوَ" zamîri bulunduğu için cümlenin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir. Bir başka örnek: *فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* “Öyle ise siz de bile bile Allah’a ortak koşmayın.”³⁶⁰ Âyet-i kerîmede geçen "لَا" nehîy edâtı, "تَجْعَلُوا" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, içindeki “vav” fâ‘il ve zilhâl, "وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan cümlenin başında zilhâla ait "أَنْتُمْ" zamîri bulunduğu için cümlenin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir.

c. Hâl cümlesi, mâzi fiil ile başlayan bir cümle olup cümlede zilhâle ait bir zamîrin bulunmaması. Mâzi fiil ile başlayan bu cümlenin olumlu veya olumsuz olması arasında fark yoktur. Ancak mâzi fiil ile başlayan olumlu cümlede vav-ı hâliye ile birlikte "قَدْ" edâtının da gelmesi vâcip iken, mâzi fiil ile başlayan olumsuz cümlede "قَدْ" edâtının gelmesi câiz değildir. Örneğin: *جِئْتُ وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ* “Güneş doğarken geldim.”³⁶¹ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "تُ" zamîri fâ‘il olmak üzere zilhâl, "وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi, mâzi fiil ile başlayıp içinde zilhâla ait bir zamîr bulunmadığı için cümlenin başında vâv-ı hâliye, olumlu mâzi fiil olduğu için "قَدْ" edâtı ile başlaması vâciptir. Başka bir örnek: *جِئْتُ وَمَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ* “Güneş doğmadan geldim.”³⁶² Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki "تُ" zamîri fâ‘il olmak üzere zilhâl, "وَمَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi, mâzi fiil ile başlayıp içinde zilhâla ait bir zamîr bulunmadığı için cümlenin başında vâv-ı hâliyenin gelmesi vâcip, olumsuz mâzi fiil ile başladığı için için "قَدْ" edâtının gelmesi câiz değildir.

³⁶⁰ Bakara, 2/22; el-İbrâhim, a.g.e., s. 4.

³⁶¹ el-Galâyyînî, III, 76.

³⁶² el-Galâyyînî, a.g.e., III, 76.

2. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliyenin Bulunmamasının Vâcib Olduğu Yerler

Yedi yerde hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin bulunmaması vâciptir.³⁶³

a. Hâl cümlesinin isim cümlesi olup bir atıf edâtı vasıtası ile kendisinden önce gelen hâle atıf yapılmış olması. Örneğin: سَيَجِيءُ الْمُتَسَابِقُونَ مُشَاءً، أَوْ هُمْ رَاكِبُونَ السَّيَّارَاتِ “Yarışmacılar, yaya veya taksilere binmiş oldukları hâlde gelecekler.”³⁶⁴ Bu cümlede geçen "سَيَجِيءُ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الْمُتَسَابِقُونَ" kelimesi zilhâl, "مُشَاءً" kelimesi birinci hâl, "أَوْ" atıf edâtı, "هُمْ رَاكِبُونَ السَّيَّارَاتِ" isim cümlesi ise ikinci hâldir. Burada isim cümlesinden oluşan ikinci hâl, "أَوْ" atıf edâtı ile birinci hâle atıf yapıldığı için, başında vâv-ı hâliyenin gelmemesi vâciptir. Çünkü atıf harfî ile vâv-ı hâliyenin bir arada gelmesi câiz değildir. Bir diğer örnek: وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاءً أَوْ هُمْ قَائِلُونَ “Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız, gece uykusuna dalmışken, yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti.”³⁶⁵ Âyet-i kerîmede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "هَا" zamîri "قَرْيَةٍ" kelimesine avdet eden ve mef’ûlu bih olmak üzere zilhâl, "بَأْسٌ" kelimesi fâ’il ve muzâf, sonundaki "نَا" zamîri muzâfun ileyh, "بَيَاءً" kelimesi birinci hâl, "أَوْ" atıf edâtı, "هُمْ قَائِلُونَ" isim cümlesi olarak ikinci hâldir. Burada isim cümlesinden oluşan ikinci hâl, atıf edâtı ile birinci hâle atıf yapıldığı için başında vâv-ı hâliyenin gelmemesi vâciptir.

b. Hâl cümlesinin, kendinden önceki cümlelerin içeriğini, mânasını tekid etmesi. Örneğin: هُوَ الْحَقُّ لَا شَكَّ فِيهِ “O, hakkında hiçbir şüphe olmayan gerçeğin ta kendisidir.”³⁶⁶ Bu cümlede geçen "هُوَ" zamîri mübtedâ ve zilhâl, "الْحَقُّ" kelimesi haber, "لَا شَكَّ فِيهِ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan cümle, kendisinden önceki cümlelerin içeriğini te’kid ettiği için cümlelerin başında vâv-ı hâliyenin bulunmaması vâciptir. Te’kid eden

³⁶³İbn Hişâm, a.g.e., II, 309; el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 76; ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 397.

³⁶⁴‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 396.

³⁶⁵Araf, 7/4; el-İbrâhim, a.g.e., s. 101.

³⁶⁶İbn Hişâm, a.g.e., II, 309.

cümlelerin isim cümlesi veya fiil cümlesi olması arasında fark yoktur. Ancak te'kid eden hâl cümlesi, hâlin 'âmilini tekid ederse, hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliye gelebilir.

Örneğin: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ “Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden dödünüz.”³⁶⁷ Âyet-i kerîmede geçen "تَوَلَّيْتُمْ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "ثُمَّ"

zamîri fâ'il ve zilhâl, "وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl olan cümle, hâlin 'âmili olan "تَوَلَّيْتُمْ" fiilini te'kid ettiği içi, hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliye gelmiştir.

Bir başka örnek: ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ “Bu, kendisinde hiçbir şüphe olmayan kitaptır.”³⁶⁸

Âyet-i kerîmede geçen "ذَلِكَ" ism-i işâret olmak üzere mübtedâ, "الْكِتَابُ" kelimesi haber ve zilhâl, "لَا رَيْبَ فِيهِ" cümlesi hâldir. Burada hâl olan cümle, mübtedâ ve haberden oluşan cümlelerin içeriğini te'kid etmektedir. Çünkü “bu kitap”tan maksat Kur’ân-ı Kerimdir ve Kur’ân-ı Kerim, hakkında şüphe olmayan bir kitap olduğu için hâl cümlesi yeni bir anlam katmaktan ziyade var olan anlamı pekiştirmektedir.

c. Hâl cümlesinin, **إِلَّا**’dan sonra fiil-i mâzi ile başlayan bir cümle olması. Bu taktirde hâl cümlesi hem vâv-ı hâliyeden hem de "قَدْ" edâtından hâli olması gerekir.

Örneğin: مَا تَكَلَّمُ الْعَظِيمُ إِلَّا قَالَ حَقًّا “Büyükler sadece hakkı söylemiştir.”³⁶⁹ Bu cümlede

geçen "مَا" neffî edâtı, "تَكَلَّمُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "الْعَظِيمُ" kelimesi fâ'il olmak üzere zilhâl, "إِلَّا" haşr edâtı, "قَالَ حَقًّا" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi "إِلَّا"’dan sonra fiili

mâzi ile başlayan bir cümle olduğundan, başına vâv-ı hâliye gelmediği gibi "قَدْ" edâtı da

gelmemiştir. Bir başka örnek: وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ “Onlara hiçbir

peygamber gelmedi ki o’nunla alay etmesinler.”³⁷⁰ Âyet-i kerîmede geçen "مَا" neffî

edâtı, "يَأْتِي" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "هَمْ" zamîri mef'ûlu bih olmak üzere zilhâl, "مِنْ"

³⁶⁷ Bakara, 2/83; el-İbrâhim, a.g.e., s. 12.

³⁶⁸ Bakara, 2/2.

³⁶⁹ ‘Abbas Hasan, a.g.e., II, 397.

³⁷⁰ Hicr, 15/11; el-İbrâhim, a.g.e., s. 262.

"رَسُولٍ" kelimesi fâ'îl, "إِلَّا" haşr edâtı, "كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi, haşr edâtı "إِلَّا" dan sonra fiil-i mâzi ile başlayan bir cümle olduğundan başına vâv-ı hâliye gelmediği gibi "قَدْ" edâtı da gelmemiştir. Bazı nahivciler aşağıdaki şiiri delil göstererek "إِلَّا" dan sonra fiil-i mâzi ile başlayan bir cümle hâl olduğunda başına vâv-ı hâliyenin gelebileceği görüşünü savunmuşlardır.

نَعَمْ أَمْرًا هَرِمَ لَمْ تَعْرِ نَائِبَةً إِلَّا وَكَانَ لِمُرْتَاعٍ بِهَا وَرَرًا

“Herim ne iyi bir kişidir! Hiçbir felaket meydana gelmezki o, afetten korkanlara sığınak olmasın.”³⁷¹ Bu şiirde geçen "نَعَمْ" isim fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "هَرِمَ" kelimesi zilhâl, "إِلَّا" dan sonra fiil-i mâzi geldiği hâlde cümlesinin başında, haşr edâtı "إِلَّا" dan sonra fiil-i mâzi geldiği hâlde vav-ı hâliye gelmiş ve hâl olmuştur. Aşağıdaki şiiri de delil göstererek "قَدْ" edâtı da gelebileceğini savunmuşlardır.

مَتَى يَأْتِ هَذَا الْمَوْتُ لَمْ يُلَفِ حَاجَةً لِنَفْسِي، إِلَّا قَدْ قَضَيْتُ قَضَاءَهَا

“Bu ölüm geldiği zaman kendim için yapabileceğim hiçbir şey yoktur. Ancak onun hükmünü yerine getiririm.”³⁷² Bu şiirde geçen "يَأْتِ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "هَذَا" ism-i işâreti fâ'îl, "الْمَوْتُ" kelimesi "هَذَا" den bedel ve zilhâl "إِلَّا قَدْ قَضَيْتُ قَضَاءَهَا" cümlesinin başında, haşr edâtı "إِلَّا" dan sonra fiil-i mâzi geldiği hâlde "قَدْ" edâtı gelmiştir.

Bu tür deliller Arapça Gramer kaidesine ve fasih Arap Edebiyatının nesir ve şiirine muhâlif olduğundan şaz olarak kabul edilmiştir.³⁷³

d. Hâl cümlesinin, fiil-i mâzi ile başlayan bir cümle olup "أَوْ" atıf harfi ile başka bir hâl cümlesine atıf yapılmış olması. Örneğin: "أَخْلَصُ لِلصَّدِيقِ، حَضَرَ أَوْ غَابَ" “Arkadaşım

³⁷¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 309.

³⁷² Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 285; el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 77.

³⁷³ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 77.

ister gelsin ister gelmesin, ona karşı samimiyim.”³⁷⁴ Bu cümlede geçen "أَخْلَصَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri fâʿil, "لِلصَّدِيقِ" kelimesi mefʿûlu bih ğayr-ı sarih olmak üzere zilhâl, "حَضَرَ" cümlesi birinci hâl, "أَوْ" atıf edâtı, "غَابَ" cümlesi ikinci hâldir. Burada ikinci hâl cümlesi "أَوْ" atıf edâtı ile birinci hâl cümlesine atıf yapıldığı için hâl cümlesinin başına vâv-ı hâliyenin gelmemesi vâciptir. Çünkü atıf edâtı ile vâv-ı hâliye bir arada bulunmaz. Bir başka örnek:

كُنْ لِخَلِيلٍ نَصِيرًا جَارَ أَوْعَدَلَا وَلَا تَشْحَ عَلَيْهِ جَادَ أَوْبَحَلَا

“Halil, zalim de olsa âdil de olsa ona yardımcı ol, cimri de olsa cömert de olsa ona karşı cimrilik etme.”³⁷⁵ Bu şiirde geçen "كُنْ" nakıs fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâʿil, "لِخَلِيلٍ" kelimesi mefʿûlu bih ğayr-ı sarih olmak üzere zilhâl, "نَصِيرًا" kelimesi mefʿûlu bih, "جَارَ" cümlesi birinci hâl, "أَوْ" atıf edâtı, "عَدَلَا" cümlesi ise ikinci hâldir.

e. Hâl cümlesinin, fiili muzâri ile başlayan olumlu bir cümle olup başında "قَدْ" edâtının bulunmaması. Bu taktirde râbıt sadece zamîr olur. Örneğin: جَاءَ خَالِدٌ يَحْمِلُ كِتَابَهُ “Hâlit kitaplarını taşıyarak geldi.”³⁷⁶ Bu cümlede geçen "جَاءَ" fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, "خَالِدٌ" kelimesi fâʿil ve zilhâl, "يَحْمِلُ كِتَابَهُ" cümlesi hâldir. Burada râbıt "يَحْمِلُ" muzâri fiilinin içinde müstetir olan "هُوَ" zamîridir. Başka bir örnek: لَا تَمُنْ تَسْتَكْثِرُ “İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.”³⁷⁷ Âyet-i kerîmede geçen "لَا" nehîy edâtı, "تَمُنْ" muzâri fiili hâl ve zilhâlin ʿâmili, içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri fâʿil ve zilhâl, "تَسْتَكْثِرُ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi olumlu muzâri fiil ile

³⁷⁴ ʿAbbas Hasan, a.g.e., II, 397.

³⁷⁵ es-Suyûtî, a.g.e., II, 249; ʿAli eş-Şabbân, a.g.e., II, 280.

³⁷⁶ el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 77.

³⁷⁷ Müddesir, 76/6; el-İbrâhim, a.g.e., s. 575.

“Gençliğinde, senin aşık olmadığını biliyorum. Ne oldu da ihtiyarlıktan sonra kara sevdaya kapıldın”³⁸¹ Bu şiirde geçen "عَهْدَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il, muhâtap zamîri olan "كَ" mef‘ûlu bih olmak üzere zilhâl, "مَا تَصْبُو" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi, nefîy edâtı "مَا" ile olumsuz fiil-i muzâri olduğundan râbıt olarak ne vâv-ı hâliye ne de "قَدْ" edâtı gelmiş, "تَصْبُو" fiili içinde müstetir olan "أَنْتَ" zamîri ile irtibat sağlanmıştır.

g. Hâl cümlesinin, nefîy edâtı "لَا" ile olumsuz fiil-i muzâri olması. O zaman hâl cümlesinde hem vâv-ı hâliye hem de "قَدْ" edâtı ikisi birlikte bulunamadığı gibi tek başına da bulunamazlar. Örneğin: *“Allah’a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım.”*³⁸² Âyet-i kerîmede geçen "مَا" istifhâm edâtı olmak üzere mübtedâ, "لَنَا" cârr-mecrûru, mahzûf olan "كَائِنٌ" ism-i fâ‘iline müte‘allik ve haber, mahzûf olan "كَائِنٌ" ism-i fâ‘il, şibh-i fiil olduğu için hâl ve zilhâlin ‘âmili, "لَنَا" daki "نَا" zamîri zilhâl, "لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi nefîy edâtı "لَا" ile olumsuz fiil-i muzâri ile başlayan bir cümle olduğu için ne vâv-ı hâliye ne de "قَدْ" edâtı bulunmuştur, sadece "نُؤْمِنُ" muzâri fiilinde müstetir olan "نَحْنُ" zamîri ile irtibat sağlanmıştır. Bir başka örnek:

وَلَوْ أَنَّ قَوْمًا-لِإِرْتِفَاعِ قَبِيلَةٍ دَخَلُوا السَّمَاءَ-دَخَلْتُهَا لَا أَحْجَبُ

“Şayet kabilesinin üstünlüğü ile göğe çıkacak biri olsaydı hiç şüphesiz ben engellenmezdim.”³⁸³ Bu şiirde geçen "دَخَلَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "تُ" zamîri fâ‘il ve zilhâl, sonundaki "هَا" zamîri mef‘ûlu fih, "لَا أَحْجَبُ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl

³⁸¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 310; ‘Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 281.

³⁸² Maide, 5/84; el-İbrâhim, a.g.e., s. 122.

³⁸³ ‘Ali eş-Şabbân, II, 280; el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 78.

cümlesi, neffiy edâtı "لَا" ile olumsuz fiili muzâri olduğundan ne vâv-ı hâliye ne de "قَدْ" edâtı bulunmuş, cümlelerin zilhâl ile irtibatı "أُحْبِبُّ" fiili içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri ile sağlanmıştır.

Şayet hâl cümlesi, neffiy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olursa râbıt olarak vâv-ı hâliye ve zamîrin birlikte gelmesi câiz olduğu gibi sadece zamîr ile de câizdir. Örneğin: "أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ" *"ya da kendine bir şey vahyedilmemişken bana vahyolundu"* diyen³⁸⁴ âyet-i kerîmesinde geçen "قَالَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, içinde müstetir olan "هُوَ" zamîri zilhâl, "أُوحِيَ إِلَيَّ" cümlesi "meğulu'l-kavl" olmak üzere mef'ûlu bih, "لَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi, neffiy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olduğu için hem vâv-ı hâliye hem de "إِلَيْهِ" deki zamîr ile irtibat sağlanmıştır. Bir diğer örnek:

سَقَطَ النَّصِيفُ وَلَمْ تُرَدْ إِسْقَاطُهُ فَتَنَاوَلْتَهُ، وَاتَّقَتْنَا بِالْيَدِ

*"Düşmesini istemediği hâlde kadının baş örtüsü yere düştü. Baş örtüsünü yerden aldı ve eli ile bizden korundu."*³⁸⁵ Bu şiirde geçen "سَقَطَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "النَّصِيفُ" kelimesi fâ'îl ve zilhâl, "لَمْ تُرَدْ إِسْقَاطُهُ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi neffiy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olduğu için hem vâv-ı hâliye hem de "إِسْقَاطُهُ" kelimesindeki zamîr ile irtibat sağlanmıştır. Bir diğer örnek:

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ

*"Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan geri döndüler."*³⁸⁶ Âyet-i kerîmede geçen "فَانْقَلَبُوا" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, sonundaki

"vav" fâ'îl ve zilhâl, "لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi, neffiy edâtı "لَمْ"

³⁸⁴ En'am, 6/93; el-İbrâhim, a.g.e., s. 122.

³⁸⁵ el-Eşmûnî, a.g.e., II, 259; 'Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 284.

³⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/174; el-İbrâhim, a.g.e., s. 73.

ile olumsuz fiil-i muzâri olduğu için sadece "يَمْسَسُهُمْ" kelimesindeki "هُمْ" zamîri ile irtibat sağlanmıştır.

Şayet hâl cümlesi, nefîy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olup içinde hâl cümlesini zilhâle bağlayacak bir zamîr yoksa râbıt olarak vâv-ı hâliyenin gelmesi vâciptir. Örneğin:

وَلَقَدْ خَشِيتُ بِأَنْ أَمُوتَ وَلَمْ تَذُرْ لِلْحَرْبِ دَائِرَةً عَلَى ابْنِي ضَمَمَ

"Damdam'ın iki oğluna karşı açılan savaşı görmeden ölmekten korktum."³⁸⁷ Bu şiirde geçen "خَشِيتُ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "تُ" zamîri fâ'il ve zilhâl, "وَلَمْ تَذُرْ لِلْحَرْبِ دَائِرَةً" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesinde râbıt olarak zilhâle dönen bir zamîr olmadığı için vâv-ı hâliye ile irtibat sağlanmıştır.

Şayet hâl cümlesi, nefîy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olursa, hâl cümlesini zilhâle bağlayacak vâv-ı hâliyenin gelmesi yeterli görülmüştür. Örneğin: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ

تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ "Yoksa siz, Allah; içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"³⁸⁸ Ayeti kerimede geçen "أَمْ" istifhâm edetî, "حَسِبَ" fiili hâl ve zilhâlin 'âmili, "تُمْ" zamîri fâ'il ve zilhâl, "وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi, nefîy edâtı "لَمْ" ile olumsuz fiil-i muzâri olduğu için râbıt olarak vâv-ı hâliyenin gelmesi yeterli olmuştur. Bir başka örnek:

أَشَوْقًا وَلَمَّا يَمُضِ لِي غَيْرُ لَيْلَةٍ فَكَيْفَ إِذَا حَبَّ الْمَطِيُّ بِنَا عَشْرًا

"Sadece bir gece geçmesine rağmen seni özlemişsem, o hızlı hayvan ongün bizi birbirimizden ayırırsa ben ne yaparım."³⁸⁹ Bu şiirde geçen "أَشَوْقًا" kelimesi, mahzûf olan

"أَشَوْقُ" fiilinden mef'ûlu mutalâk ve mahzûf olan "أَشَوْقُ" fiili de hâl ve zilhâlin 'âmili,

³⁸⁷ el-Eşmûnî, a.g.e., II, 259; 'Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 284.

³⁸⁸ Al-i İmran, 3/142; el-İbrâhim, a.g.e., s. 68.

³⁸⁹ el-Galâyyînî, III, 79

içinde müstetir olan "أَنَا" zamîri fâ'îl ve zilhâl, "وَلَمَّا يَمِضْ لِي غَيْرُ لَيْلَةٍ" cümlesi hâldir. Burada hâl cümlesi, neffiy edâtı "لَمَّا" ile olumsuz fiil-i muzâri olduğu için râbıt olarak vâv-ı hâliyenin gelmesi yeterli olmuştur.

3. Hâl Cümlesinin Başında Vâv-ı Hâliyenin Bulunup Bulunmamasının Câiz Olduğu Yerler

Yukarıda birinci ve ikinci maddelerde anlatılanların dışında, hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin gelip gelmemesi câiz olan yerlerdir. Ancak çoğunlukla, olumlu veya olumsuz hâl cümlesi olarak gelen isim cümlesinde râbıt olarak vâv-ı hâliye ve zamîr bulunur. Örneğin hâl olan olumlu isim cümlesinde: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ

حَذَرَ الْمَوْتِ “Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?”³⁹⁰ Âyet-i kerîmede geçen "خَرَجُوا" fiili hâl ve zilhâlîn ‘âmili, sonundaki

“vav” fâ'îl ve zilhâl, "مِنْ دِيَارِهِمْ" car- mecrûru "خَرَجُوا" fiiline mütacallık, "وَهُمْ أُلُوفٌ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesinin zilhâl ile irtibatı, hem vâv-ı hâliye hem de zamîrle sağlanmıştır. Başka bir örnek: فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “Öyleyse siz de bile bile

Allah’a ortaklar koşmayın.”³⁹¹ Âyet-i kerîmede geçen "لَا" nehîy edâtı, "تَجْعَلُوا" fiili hâl ve

zilhâlîn ‘âmili, içindeki “vav” fâ'îl ve zilhâl, "لِلَّهِ" kelimesi "تَجْعَلُوا" fiiline mütacallık,

"أَنْدَادًا" kelimesi mef'ûlu bih, "وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ" cümlesi ise hâldir. Burada hem vâv-ı hâliye

hem de zamîrle irtibat sağlanmıştır.

Hâl olarak gelen olumsuz isim cümlesine örnek: رَجَعْتُ وَمَا فِي يَدِي شَيْءٌ “Elimde bir şey olmadığı hâlde döndüm.”³⁹² Bu cümlede geçen "رَجَعْتُ" fiili hâl ve zilhâlîn ‘âmili, "تُ"

zamîri fâ'îl ve zilhâl, "وَمَا فِي يَدِي شَيْءٌ" cümlesi hâldir. Burada vâv-ı hâliye ve mütekellim

zmiri olan “ya” ile irtibat sağlanmıştır.

³⁹⁰ Bakara, 2/243; el-İbrâhim, a.g.e., s. 39.

³⁹¹ Bakara, 2/22; el-İbrâhim, a.g.e., s. 4.

³⁹² el-Ğalâyyînî, a.g.e., III, 80.

Bazen de olumlu veya olumsuz hâl olan isim cümlesinde râbıt sadece zamîr olur. Örneğin olumlu isim cümlesinde: *وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ* “Bunun üzerine biz de “Birbirinize düşman olarak inin” dedik.”³⁹³ Ayet-i kerimede geçen “اهْبِطُوا” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki “vav” fâ‘il ve zilhâl, “بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ” cümlesi hâldir. Burada hâl olan olumlu isim cümlesini zilhâle bağlayan sadece “بَعْضُكُمْ” kelimesindeki “كُمْ” zamîri dir. Bşka bir örnek:

وَلَوْلَا جَنَانُ اللَّيْلِ مَا آبَ عَامِرٌ إِلَى جَعْفَرٍ، سِرْبَالُهُ لَمْ يُمَزَّقِ

“Eğer gece karanlığı olmasaydı Cafer, pantolonu parçalanmadan Amr’a dönmezdi.”³⁹⁴ Bu şiirde geçen “مَا” neffîy edâtı, “آبَ” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “عَامِرٌ” kelimesi fâ‘il ve zilhâl, “إِلَى جَعْفَرٍ” mef‘ûlu bih ğayr-ı sarih, “سِرْبَالُهُ لَمْ يُمَزَّقِ” cümlesi hâldir. Burada hâl olan olumlu isim cümlesini zilhâle bağlayan sadece “سِرْبَالُهُ” kelimesindeki “هُ” zamîridir.

Olumsuz isim cümlesine örnek: *وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ* “Allah hükmeder. O’nun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur.”³⁹⁵ Âyet-i kerîmede geçen “وَاللَّهُ” kelimesi mübtedâ ve zilhâl, “يَحْكُمُ” cümlesi haber, “لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ” cümlesi ise hâldir. Burada olumsuz hâl cümlesini zilhâle bağlayan sadece “لِحُكْمِهِ” kelimesindeki “هِ” zamîridir.

Hâl olan isim cümlesinin başına vâv-ı hâliyenin gelebilmesi için, cümlede haşr edâtı olan “إِلَّا” nin olmaması şartı yoktur. Örneğin: *وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ* “Helak ettiğimiz her memleketin mutlaka bilinen bir yazısı (belli vakti) vardır.”³⁹⁶ Âyet-i kerîmede geçen “مَا” neffîy edâtı, “أَهْلَكْنَا” fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, “نَا” zamîri fâ‘il, “مِنْ قَرْيَةٍ” mef‘ûlu bih ğayr-ı sarih olmak üzere zilhâl, “إِلَّا” haşr edâtı, “وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ”

³⁹³ Bakara, 2/36.

³⁹⁴ ‘Ali eş-Şabbân, a.g.e., II, 283.

³⁹⁵ Ra‘d, 13/41.

³⁹⁶ Hicr, 15/4; el-İbrâhim, a.g.e., s. 262.

isim cümlesi hâldir. Âyet-i kerîmede haşr edâtı olduğu hâlde hâl olan isim cümlesinin başında vâv-ı hâliye gelmiştir.

Hâl cümlesinin başında vâv-ı hâliyenin gelebilmesi için haşr edâtı olan "إِلَّا" nin olmaması şartı, daha önce de geçtiği gibi sadece fiil-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinde vardır. İsim cümlesinde ise hem haşr edâtı olan "إِلَّا" hem de vâv-ı hâliye -örnekte olduğu gibi- beraber gelebildiği gibi, sadece "إِلَّا" da gelebilir. Örneğin: وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ “Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadan helak etmedik.”³⁹⁷ Âyet-i kerîmede geçen "لَهَا مُنْذِرُونَ" isim cümlesi hâldir ve haşr edâtı olan "إِلَّا" olduğu hâlde hâl olan isim cümlesinin başında vâv-ı hâliye gelmemiştir.

Fiil-i mâzi ile başlayan hâl cümlesi; şayet olumlu fiil cümlesi ise çoğunlukla râbıt olarak zamîr, vâv-ı hâliye ve "قَدْ" edâtı ile birlikte gelir. Örneğin: أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا

“Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir kısmı, Allah’ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”³⁹⁸ Âyet-i kerîmede geçen "يُؤْمِنُوا" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sonundaki “vav” fâ‘il ve zilhâl, "لَكُمْ" cârr-mecrûru "كَانَ" fiiline mütacallik, "وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ" cümlesi ise hâldir. Burada hâl cümlesi "كَانَ" mâzi fiiliyle başladığı için râbıt olarak vâv-ı hâliye, "قَدْ" edâtı ve zilhâl olan "يُؤْمِنُوا" fiilinin fâ‘ili olan “vav”a avdet eden "مِنْهُمْ" zamîri ile birlikte gelmiştir.

Fiil-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinin, vâv-ı hâliye olmadan sadece zamîr ve "قَدْ" edâtı ile zilhâle bağlanması; zamîr, vâv-ı hâliye ve "قَدْ" edâtı ile birlikte bağlanmasından daha azdır. Bununla ilgili bir örnek:

وَقَفْتُ بِرِنْعِ الدَّارِ، قَدْ غَيَّرَ الْبَلِي مَعَارِفَهَا، وَالسَّارِيَاتُ الْهَوَاطِلُ

³⁹⁷ Şu‘ara, 26/208; el-İbrâhim, a.g.e., s. 376.

³⁹⁸ Bakara, 2/75; el-İbrâhim, a.g.e., s. 11.

“Çürümenin ve gece yağmur yağdıran bulutların izlerini sildiği evin bulunduğu bölgede durdum.”³⁹⁹ Bu şiirde geçen "وَقَفَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "ثُ" zamîri fâ‘il, cârr-mecrûrdan oluşan "بِرِنْعِ الدَّارِ" tamlaması mef‘ûlu fih olmak üzere zilhâl, "قَدْ غَيَّرَ الْبَلِيَّ" cümlesi ise hâldir. Burada "غَيَّرَ" fiili ile başlayan hâl cümlesini, zilhâl olan "الدَّارِ" kelimesine bağlayan râbıt, fiilden önceki "قَدْ" edâtı ve "مَعَارِفَهَا" kelimesindeki "هَا" zamîridir.

Fiil-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinin, vâv-ı hâliye ve "قَدْ" edâtı olmadan sadece zamîr ile zilhâle bağlanması; vâv-ı hâliye ve "قَدْ" edâtı ile birlikte bağlanmasından daha azdır. Örneğin: *“Yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler (başka).”*⁴⁰⁰ Âyet-i kerîmede geçen "جَاءُوا" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, sondaki “vav” fâ‘il ve zilhâl, "كُمُ" zamîri mef‘ûlu bih, "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" cümlesi hâldir. Burada "حَصِرَتْ" fiili mâzi ile başlayan hâl cümlesini zilhâle bağlayan sadece "صُدُورُهُمْ" kelimesindeki "هُمْ" zamîridir. Başka bir örnek:

وَإِنِّي لَتَعْرِونِي لِدِكْرَاكِ هَزَّةٍ كَمَا انْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ

“Seni hatırladığımdan dolayı beni, yağmur damlalarının ıslattığı serçenin titrediği gibi titreme tutar.”⁴⁰¹ Bu şiirde geçen "انْتَفَضَ" fiili hâl ve zilhâlin ‘âmili, "الْعُصْفُورُ" kelimesi fâ‘il ve zilhâl, "بَلَلَهُ الْقَطْرُ" cümlesi ise hâldir. Burada "بَلَلُ" fiil-i mâzi ile başlayan hâl cümlesini zilhâle bağlayan râbıt sadece "بَلَلَهُ" fiilindeki "هُ" zamîridir.

³⁹⁹ cAli eş-Şabbân, a.g.e., II, 283.

⁴⁰⁰ Nisâ, 4/90; el-İbrâhim, a.g.e., s. 92.

⁴⁰¹ cAbdurrahman b. Muḥammed b. cUbeydullah b. Ebi Sâ‘id Ebu’l-Berekat el-Enbârî, el-İnşâf fî Mesâilî l-Hilâf Beyne l-Başriyyîn ve l-Kûfiyyîn, (thk. Cevdet Mebruk Muḥammed) Mektebetu’l-Ḥancı, Ḳahire 2002, s. 212; el-Ġalâyyînî, III, 81.

SONUÇ

Hâl konusu, Arap dili ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Gerek hâlin kullanıldığı âyet-i kerîmelerin, hadislerin ve gerekse Arap edebiyatının anlaşılmasında hâl konusunun önemi âşikârdır. Arap dili ve edebiyatında hâlin nasıl ve niçin kullanıldığını ve ne gibi çeşitleri olduğunu anlamamız gerekmektedir. Bu nedenle biz de araştırma konumuzu, ehemmiyetine binâen “Arap Gramerinde Hâl” olarak belirlemeyi uygun gördük.

Arap gramerinde hâl, cümlelerin diğer unsurlarıyla yakından alakalıdır. Hâl konusu bazı açılardan habere ve sığata benzerliğinden dolayı cümlede dikkat edilmesi gereken bir konudur. Yine hâl konusu temyîz ile de çok yakından alakalıdır, bazı cümlelerde hâl olabildiği gibi temyîz de olabilmektedir.

Hâl, cümlede fâ'ilin, mef'ûlun ya da her ikisinin, fiilin işlendiği andaki durumlarını açıklayan ve bildiren kelime veya cümledir. Cümlede hâl keimesinin konumu hakkında nahivciler arasında ihtilâf söz konusudur. Yani bazı nahivcilere göre hâl, sadece fâ'il ve mef'ûlu bihten gelirken, diğer bazı nahivcilere göre fâ'il ve mef'ûlu bih ile beraber cümlelerin diğer unsurları olan mübtedâ, haber, mef'ûlu fih, mef'ûlu ma'ah, mef'ûlu lieclihi, mef'ûlu mutlak, bazı şartlarla muzâfun ileyh, كَانْ ve benzerlerinin isimlerinden hâl gelebilmektedir. Bir kelimenin hâl olabilmesi için sıfat-ı müntakile olması, müştak olması, nekre olması ve zilhâl ile aynı manada olması şartları vardır. Ancak bu şartların istisnaları da mevcuttur. Bazen câmid bir kelime, sıfat-ı sâbite, ma'rifeye bir kelime de hâl olabilmektedir. Bir hâl cümlesinde zilhâl, hâl ve amel bulunmaktadır. Hâlin durumunu açıkladığı kelimeye zilhâl denir. Hâl ve zilhâlde amel eden fiil, şibh-i fiil ve ma'nâ-i fiil olan kelimeler hâl ve zilhâlin amilidirler. Hâl çoğunlukla nekre kelimelerden gelirken, zilhâl de çoğunlukla mâ'rifeye kelimelerden gelir. Müştak bir kelime ile te'vil edilmiş hâller olduğu gibi, bazı şartlarla müştak bir kelime ile te'vil edilmeden gelen hâller de vardır. Arapça bir cümlede hâl müfred, cümle ve şibh-i cümle şeklinde gelir. Hâlin geliş şekilleri bakımından hâl-i müessise, hâl-i müekkide, hâl-i mukârine, hâl-i mukaddere, hâl-i mahkiyye, hâl-i hakikiyye ve hâl-i sebebiyye şeklinde gelebilmektedir. Bir tek zilhâl için bir tane hâl gelebildiği gibi, bir zilhâl için birden fazla hâl de gelebilmektedir. Cümledeki dizilişi bakımından önce amel, sonra zilhâl ve en sonda hâl gelir, ancak bazı durumlarda bu sıralama

değişebilmektedir. Yine cümlede asıl olan hâl zilhâl ve amilin zikredilmesi gerekirken bazı şartlarla hafzedilebilmektedir.

Arap Gramerinde hâl, cümlelerin temel unsurları tamamladıktan sonra geldiği için hâla “faḍle” denilmiştir. Ancak bazen cümlelerin temel bir unsuru gibi görev yapabilmektedir. Yani hâl olmadan cümlelerin anlamı ya tamam olmaz ya da yanlış mânaya sebebiyet verir. Bunun için Arap Gramerinde hâl kelimesini ve hâl cümlesini tespit etmek son derece önem arz etmektedir.

Arap diliyle yakın temastan sonra anladık ki bu dil, pek çok istisnası olan, dilbilgisi alanındaki ihtilâflar nedeniyle ekolleşmelere sahne olmuş bir dildir. Biz hâl konusundaki ihtilâflara zaman zaman değinmekle birlikte var olan bütün ihtilaflara değinmedik. Bizler bu geniş konuyu Arap dili ve belagâtı alanında yüksek lisans tezi olarak hazırladığımızı göz önünde bulundurarak sınırlı bir şekilde ele aldık. Yüksek lisans tezi olarak işlediğimiz hâl konusu, doktora tezine konu olabilecek ehemmiyette ve kapsamdadır. Özellikle hâl konusunun, cümlelerin diğer öğeleriyle olan benzer ve farklı taraflarını, farklı dil mekteplerine mensub Arap Gramer âlimlerinin bu mevzûdaki değişik görüşleri ele alınarak incelemeye değer bir konu olduğunu, böyle bir çalışmanın yapılması için temnnimizi burada dile getirmek istiyoruz.

Araştırmamız sırasında konunun çok geniş ve ayrıntılı olduğunu, incelediğimiz kaynakların muhtevâsından hareketle rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu çalışmamız sırasında Arapça’da bazı hassas ayrıntıların ancak hâl konusunun anlaşılması ile çözüme kavuşturulabileceğini, Arap dilinin, islâmî ilimleri kavrama noktasında ne kadar önemli olduğunu bir kez daha müşâhede ettik.

Ülkemizde Arapça’nın zor öğrenilmesinin sebeplerinden birisi de, şimdiye kadar Türkçe’de yapılan çalışmalarda, örneklerin azlığı ile beraber bu örneklerin ‘ırâb açısından açıklanmamış olması gelir diye düşünüyoruz. Çünkü Arapça’da kelimenin yapısını ve cümledeki konumunu tespit etmek ve bilmek son derece önemlidir. Bu ihtiyacı gözönünde bulundurarak tezimizde geçen örneklerin tümünü açıklamaya çalıştık ve özellikle verdiğimiz örneklerde hâl, zilhâl ve bunların ‘âmilini tespit etmeye çalıştık. Bu da çalışmamızın, Türkçe olarak Arap dilinde yapılan diğer çalışmalardan önemli farklı taraflarından birisini oluşturmaktadır. Arapça öğretiminde bu yöntemin son derece önemli olduğunu düşünüyoruz. Temennimiz, bu çalışmanın çok daha geniş kapsamlı çalışmalara bir basamak teşkil etmesidir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim

‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Me‘arif, Mısır, t.y.

‘Abdulvâhid Şâlih, Behcet, *el-İrâbu’l-Mufaşşal li Kitabillâhi’l-Murettel*, Dâru’l-Fikr, t.y.

‘Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâğatu’l-Vâdîha*, (thk. ‘Ali Muhammed Zinu), Dimeşk, t.y.

Abdulğani, Eymen Emin, *el-Mavsu‘atu’s-Şâmile fi’n-Nahvi ve’s-Sarf*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2002.

Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya 1989.

‘Antere b. Şeddâd, *Dîvânu ‘Antere b. Şeddâd*, Maṭba‘atu’l-Âdâb, Beyrut 1893.

el-‘Ayni, Bedruddin Maḥmud b. Aḥmed, *el-Makâşıdu’n-Nahviyye fi Şerḥ-i Şevâhidi Şuruhi’l-Elfiyye*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2005.

Bayam, Abdulkadir, *Arap mesellerinde Şahıs İsmi Problemi*, Tezmer, Kayseri 2013.

el-Batâlyevsî, ‘Abdullah b. Muhammed, *el-İktidâb fi Şerḥi Edebi’l-Kuttâb*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1999.

el-Câmi, ‘Abdurrahman b. Aḥmed Nûruddin, *el-Fevâidu’d-Dıyâiyye ‘alâ Metni’l-Kâfiyeti fi’n-Nahvi Şerḥ-i Molla Câmi*, Daru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 2009.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İstanbul 209.

.....*Arapça Dil Bilgisi Sarf*, İstanbul 2010.

.....*Arapça’da Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*, İFAV, İstanbul 1997.

Doğan, Yusuf, “Arap Gramerinde İlk Yenilikçi Hareketleri ve Etkileri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII 2008, sayı: 3.

ed-Damâmeynî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Şerḥu’d-Damâmeynî ‘alâ Muğni’l-Lebîb*, Muessesetu’t-Târihu’l-‘Arabî, Beyrût 2007.

- Ebu Hayyân, Esîruddîn b. Muḥammed, *İrtiṣâfu'd-Ḍarab min Lisâni'l-ʿArab*, neşr. Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire 1998.
- el-Enbârî, ʿAbdurrahman b. Muḥammed Ebu'l-Berekat, *el-İnşâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Beşriyyine ve'l-Kûfiyyin*, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire 2002.
- el-Eşmûnî, ʿAli b. Muḥammed b. ʿİsa, *Şerḥu'l-Eşmûnî ʿalâ Elfiyyeti İbn Malik el-Musemma Menhece's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabi, Lübnan 1955.
- Fevvâl Bâbeti, ʿAzîze, *el-Muʿcemu'l-Mufasssal fi'n-Naḥvi'l-ʿArabi*, Dâru'l-Kutubi'-ʿİlmiyye, Beyrut 2004.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muḥammed b. Yaʿqûb, *el-Kâmusu'l-Muḥîṭ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011.
- el-Ġalâyyînî, Mustafa, *Câmiʿu'd-Durûsi'l-ʿArabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 1994.
- Ḥassân, Temmâm, *el-Hulâsetu'n-Naḥviyye*, ʿÂlemu'l-Kutub, bsy. 2000.
- el-Hâsımî, Aḥmed b. İbrâhîm b. Muştafâ, *el-Kavâʿidu'l-Esâsiyye*, el-Mektetbetu'l-ʿAşriyye, Beyrut 2007.
- el-Heremî, ʿAmr b. İsmâʿil, *el-Muḥarrar fi'n-Naḥv*, Dâru's-Selâm, Kâhire 2008.
- el-İbrâhîm, Muḥammed Tayyib, *İrâbu'l-Kurʾânî'l-Kerim el-Müeyssere*, Dâru'n-Nefâis Beyrut 2009.
- İbn ʿAkîl, Bahâuddin Ebu Muḥammed ʿAbdullah b. ʿAbdirrahman, *Şerḥu İbn ʿAkîl ʿalâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 2010.
-*el-Musâʿid ʿalâ Teshîl'il-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1982.
- İbn Aḥmed, Ḥasan, *Câmiʿu'l-Fevâid Ḥâşiyetu Halli'l-Meʿâkid bi Şerhi Metni'l-Kavâʿid*, Midyat, t.y.
- İbn ʿUşfûr, Ebû'l-Ḥasan ʿAlî, *Şerḥu Cumeli'z-Zecâciyyî*, Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Cinnî, Ebû'l-feth ʿUşman, *Sirru Şinâʿati'l-İrâb*, Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 2012.
-*el-Ḥaşâiş*, Dâru'l-Ḥadîs, Kâhire 2007.

- İbn Fâris, Aḥmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, (thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed 'Abdullah Cemâluddîn, *Şerḥu Kaṭri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Mektebetu Dâri'l-Fecr, Dimeşk 2001.
-*Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut 2008.
-*Şerḥu Şuzuri'z-Zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
-*Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, Dâru'l-Erḳam, Beyrut 1999.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muḥammed b. 'Abdillah, *Şerḥu't-Teshil Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Maḳâşid*, Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1997.
- İbn Nehhâs, Bahâuddîn, *et-Ta'liḳa*, Dâru'z-Zaman, Medîne 2005.
- İbn Ye'îş, Muveffikuddîn Ebi'l-Bekâ, *Şerḥu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2011.
- İmruu'l-Ḳays, *Dîvânu İmrii'l-Ḳays*, (Şerḥ. Ḥasan es-Sendûbî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2004.
- Ḳabâve, Faḥruddîn, *İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhi'l-Cumel*, Dâru'l-Ḳâlem, Hâlep 1989.
- el-Ḳıfî, Cemâluddîn Ebû'l-Ḥasan 'Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuḥât*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî/ Muessesetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, Ḳâhire/ Beyrut 1986.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- el-Lubedî, Muḥammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'n-Naḥviyye, ve's-Şarfiyye*, Muessetu'r-Risâle/Dâru'l-Furḳân, Beyrut 1985.
- Maḥmud Şâfi, *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Ḳur'ân ve Şarfuhu ve Beyânuhu*, Dâru'r-Reşîd, Lübnan 1995.
- el-Meydânî, 'Abdurrahmân Ḥasan, *el-Belâġatu'l-'Arabiyye, Usûsuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru'l-Ḳâlem Dimeşk/Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 1996.

- el-Mîlânî, Muhammed b. ‘Abdirrahîm, *Şerhu’l-Muğnî*, Dînî Neşriyat Yayın Dağıtım, Diyarbakır 2011.
- Mirza el-Ĥamîs, Yûhannâ, *Mevşu‘âtu’l-Muştalâhi’n-Nahiviyî mine’n-Neş’eti ile’l-İstikrâr*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2012.
- el-Mubberred, Ebû’l ‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil*, Muesesetu’r-Risâle, Dimeşk, t.y.
- Muhyiddin Derviş, *İcrâbu’l-Kur’ânî’l-Kerim ve Beyanuhu*, Dâru İbn-i Keşir, Beyrut t.y.
- Mustafa, İbrâhîm, *İhyâu’n-Nahv*, Kâhire 1992.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul 1991.
- en-Nâdirî, Muhammed Es‘ad, *Naḥvu’l-luġâti’l-‘Arabiyye*, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut 2009.
- en-Nahvî, Ebû ‘Alî Hasan b. Aḥmed, *Kitâbu’l-Îdâh*, ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut 2011.
-*Kitâbu’t-Tekmile*, ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut 2010.
- er-Râciḥî, ‘Abduḥ, *et-Taṭbîku’n-Nahvî*, Mektebetu’l-Me‘ârif, Riyâd 1999.
- er-Raḍî, Muhammed b. Ḥasan, *Şerhu’r-Raḍî li Kâfiyyeti İbni’l-Ḥâcib*, 1. Kısım, t.y.
- es-Samerrâî, Fâdıl Şâlih, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu Te’lîfuhâ ve Aḫsâmuḥâ*, Dâru’l-Fikr, Amman 2007.
- eş-Şebbân, Muhammed b. ‘Ali, *Hâşiyetu’s-Şebbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2008.
- es-Sekkâkî, Yusûf b. Muhammed, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 2011.
- es-Suyûṭî, Celâluddin ‘Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Hem‘u’l-Hevâmi‘ fi Şerhi Cem‘il Cevâmi‘*, Beyrut 1998.
-*el-Behcetü’l-Marḍiyye fi Şerhi’l-Elfiyye*, Mektebetu Nûru’s-Sabah 2008.
-*el-Eşbâḥ ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2011.
- Sîbeveyh, ‘Amr b. ‘Uşmân, *el-Kitâb*, Dâru’l Kutubi’l-‘İlmiye, Beyrut 2009.

- eş-Şevâ, Eymen, *el-Câmi' li İ'râbi Cumeli'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Gazâlî Dimeşk/Dâru'l-Feyhâ, Beyrut 2000.
- eş-Şirbînî, Muhammed, b. Aḥmed, *Nûru's-Seciyye fi Halli Elfâzi'l-Acurrûmiyye*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2008.
- Şemîle, 'Abdurrahman b. 'Abdirrahman, *en-Naḥvu'l-Mustetâb*, Dâru't-Ṭaybe, Riyad 2009.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Mustafâ, *Şerḥu Kavâ'idî'l-İ'râb*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşir, Beyrut 1997.
- Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Yayıncılık, Sivas 2006.
- et-Taftazânî, Mes'ûd b. 'Umer, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, t.y.
- eṭ-Ṭantâvî, Şeyḥ Aḥmed, *Neş'etu'n-Naḥvi ve Târîḥu Eşheri'n-Nuḥât*, neşr. Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- Ṭarafe, b. 'Abd, *Dîvânu Ṭarafe*, b. 'Abd, (Şerḥ. Mehdî Muhammed Nâşiruddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- 'Ubâde, Muhammed İbrâhîm, *Mu'cemu Muştalahâtî'n-Naḥvi ve 'ş-Sarfî ve 'l-'Arûḍi ve 'l-Kâfiye*, Mektebetu'l-Âdâb, Qâhire 2011.
- el-'Uceylî, Ṭâhâ Sarḥân, *Zâhiretu'l-İ'râb fi 'l-Luġati'l-'Arabiyye*, el-Câmi'âtu'l-İslâmiyye, Bağdat 2006.
- Zafer, Cemîl Aḥmed, *en-Naḥvu'l-Kur'âniyyu Kavâ'idu ve Şevâhid*, Mekke 1998.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaḍâ el-Ḥuseynî, *Tâcu'l-Ârûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru's-Sader, Beyrut 2011.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sârî, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, (thk. 'Abdu'l-Celîl 'Abduh), 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.
- Ez-Zemaḥşeri, Maḥmûd b. 'Umer, *el-Keşşâf 'an Haḳâiki Ğavâmiḍi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu'l-'Abikân, Riyad 1998.
- Zî'r-Rumme, *Dîvânu Zî'r-Rumme*, (Şerḥ. 'Abdurrahman el-Muşṭâvî), Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 2006.

Zuheyir b. Ebî Sulmâ, *Dîvânu Zuheyir b. Ebî Sulmâ*, (Şerh. ‘Alî Hasan Fâ‘ûr), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1988.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Celâl ÖRAL

Uyruğu: Türkiye (T.C)

Doğum Tarihi ve Yeri: 01.07.1976, Hizan /BİTLİS

Medeni Durumu: Evli

Tel: 0536 602 16 84

E-Mail: mecelâl@hotmail.com

Yazışma Adresi: Küçük Ali mah. Karaburun cad. Buğra sitesi No: 1/13

Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Kurum	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2014
Lisans	Ankara Üniv. İlahiyat Fak.	2011
Lise	Bitlis İmam-Hatip Lisesi	1996

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Kurum	Görev
1997-Hâlen	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vâiz

YABANCI DİL

Arapça